مون لينن
جو ڏيهه ڏٺو

شيخ عزيز

باک پبليکيشن حيدرآباد

سيپٽمبر ١٩٧٥ع   تعداد ١٠٠٠

قيمت [illegible] رپيا

هيءَ ڪتاب شيخ عزيز باڪ پبليڪيشن پاران پرفيڪٽ پرنٽرس
ماهون صدر ٿاڻو 474 صدر حيدرآباد مان ڇپرائي پڌرو ڪيو.

پورهيت ڏانهن،
جتي به هجي

پنهنجي طرفان

”ڏسڻ سکڻ آهي“ يا ”گهٽي ڪاڏي ڪان گهڻو ڏٺو چڱو آهي“ پنهي جي ماڪ للڪاري نٿي سگهجي. سوويت سوسائٽي جي باري ۾ عام ماڻهن ۾، عجيب و غريب قسم جا تاثرات پاتا وڃن ٿا، مون پاڻ هن ڪان اڳ ”دي اڏيچي ان ماسڪو“، يا جارج آرويل جون تصنيفون پڙهيون هيون، پر تقابلي اڀياس ڪري، مفروض ۾ يقين ڪونه رکندو هئس.

سيپٽمبر ۱۹۷۴ع ۾ اي پي اين جي پاران پاڪستان جي ٽن صحافين کي روس گهمڻ جي دعوت ڏني وئي. انهن ۾ هڪ هيءُ فقير به هئو. ڏسڻ ۽ گهمڻ تہ ضمير ۾ شامل آهي، وري روس جهڙي نئين دنيا کي ڏسڻ جو موقعو غنيمت سمجهيم. ڏٺم، ۽ غور سان ڏٺم.

اخبار نويس جي حس (Instinct) کي استعمال ڪندي، جيڪا چيز ڏٺم، صرف ڏٺم نہ، پر اندر پيهي ڏٺم، هيءَ سفرنامو انهيءَ ڏسڻ جو عڪس آهي. جيتوڻيڪ هيءُ سفرنامو، ”عبرت“ جي ڪالمن ۾ سلسليوار ڇپيو آهي، پر چاڪاڻ تہ هن ۾ مون سوويت زندگي جي هر پهلو کي پنهنجي اڀياس ۽ بنا ڪنهن رنگين شيشن جي ڏٺو آهي، تنهنڪري ان کي ملڪل مختصر تدوين سان ڪتابچي جي صورت ۾ آڻڻ ضروري سمجهيم. حاضر آهي.

IIIenk Azuz

20.3.1975

نئيڊي ٿيندي ڪنهن چڱي هنڌ پڙهيو هئم، ته مشرق سرخ آهي. اوڏيءَ مهل ته سمجهه ۾ نه آيم، البته بعد ۾، گهڻو بعد ۾ ڳالهه جو مطلب به سمجهه ۾ اچي ويو ته ڏسڻ جي آرزو به جنم ورتو. نيٺ اها گهڙي به اچي ويئي جڏهن زندگي جي علامت- لالائي-ڪي ڏسڻ جو موقعو مليو ته ان جي عظيم محرڪ ۽ اڳواڻ لينن جي ديس ڏسڻ جو به موقعو مليو.

اولهه جي جهلڪ ڪجهه سال اڳ ڏٺي هئم. جهلڪ ڇا، ڪجهه هتي جي واسين سان زندگيءَ جا چار ڏينهن گذاريا هئم. هنن جي اٿ ويهه، سوجهه ٻوجهه، چڱائي مٺائي، هر چيزڪان قدري واقف ٿي چڪو هئس. اڄ هڪ اهڙي معاشري ڏسڻ جو موقعو ملي رهيو هئو، جيڪو انهيءَ معاشري ڪان قطعي مختلف هئو. هڪ اهڙو سماجي ڍانچو، جنهن ۾ قدرون ٻئي طرح جون هيون: ۽ جن جي لاءِ عجيب و غريب ڳالهيون پڙهيون هئم. هر ڏسي ايندڙ پنهنجي ڄاڻ، اپياس ۽ لاڙن جي مطابق راءِ ڏيندو هو. منهنجي ذهن ۾ عجيب و غريب تصور جنم وٺي رهيا هئا. ڪهڙو معاشرو هوندو، ڪهڙي قسم جا ماڻهو هوندا؟ هنن جي اٿ ويهه، ٻولي، طبيعت، سوچ ۽ ورتاءُ ڪيئن هوندو، هڪٻئي پٺيان لاڳيتا سوال اڀندا ٿي ويا. پس پرده ۾، اهي ڪتاب، جيڪي سرمايدارانه نظام جي ذهنن جي پيداوار سواد سان ڀريل هئا، تن جون تحريرون، منهنجي ذهن جي پردي تي هڪٻئي پٺيان تيزيءَ سان ڊوڙڻ لڳيون. ڪڏهن مهل جارج آرويل جو ”1984“ تي آيو، ۽ Big Brother جو تصور ٿي ايريو، ته ڪنهن مهل وري Umbrella Garden جي لکي ستاري ڪتاب جا باب ٿي اکين

آڏو تري آيا، ڪنهن ويل وري سائخيل شولوخوف جو And Quiet Flows the Don جا همت آفرين جملا، ۽ گورڪيءَ جي ”ماءُ“.

ڪيڏي مهل اها پروپئگنڊا ڪنن ۾ گونجندي هئي ته ڇا، واقعي سوويت يونين ۾ انسان، محض پر پيرو جانور آهي، وڏيڪ ڪجهہ نہ. پر سچ پچ، مان نہ هن ڪان اڳ، پروپئگنڊا مٽيريل ۾ يقين رکندو هئس، نہ وري هاڻي ٿو. صحافت ۽ ادب سان وابستگي هئڻ ڪري، روس، عظيم لينن ۽ سوشلزم بابت ننڍي هونديءَ کان ڪجهہ ڄاڻ هئي. پيو نہ، تہ ٻہ، امام انقلاب مولانا عبيدالله سنڌي، جيڪو انهن ڏينهن انهيءَ انقلاب آفرين سر زمين تي وڏي آجيان ۽ آدر ڀاءُ وٺي آيو هو، ۽ لينن سان مليو هو، تنهن جا لفظ بار بار گونجي رهيا هئا، تہ ”آئون ڏسان پيو تہ مشرق ڪان هڪ انقلاب اڀري رهيو آهي؛ جيڪو تقديرون بدلائي ڇڏيندو.“

اهي ۽ ڪئين خيال، هڪ لار وانگيان اچي رهيا هئا، جڏهن اناؤنسر جي آواز وري لائونج ۾ پنهنجين سائين جي موجودگي جو احساس ڏياريو ۽ اسان لنڪا کان آيل ايرو فلوٽ جي جهاز ذريعي پنهنجي منزل ڏانهن راهي ٿيڻ لاءِ اڳتي وڌياسين.

جهاز تي قدم رکيم تہ احساس اڀريو تہ انهيءَ سر زمين تي آهيان جنهن دنيا کي انقلاب جو سبق ڏنو؛ هڪ اهڙو پيغام جنهن پورهيتن ۽ ڪڙمين کي پنهنجي تقديرن جو مالڪ بنائي ڇڏيو. ڏسڻ جي اسنگن جون ڇوليون، اميد جي اٿاه ساگر ۾ هڪٻئي کان اڳتي نڪرڻ لاءِ ڊوڙون پائي رهيون هيون.

اسان سان گڏ، گهڻو ڪري، روس جا باسي سوار هئا، جيڪي پيري اسٽيل ملز جا ماهر هئا. هو پاڪستان سرڪار جي دعوت تي پاڪستان ۾ مل لڳائڻ ۽ پاڪستاني فني ماهرن جي راهبري ڪرڻ لاءِ آيل هئا، هينئر وئڪيشن گذارڻ لاءِ وطن وري رهيا هئا. ان کانسواءِ ڪجهہ پاڪستاني رانديگر، تهران ۾ ايشيائي رانڊين ۾ حصو وٺڻ لاءِ وڃي رهيا هئا. سري لنڪا جي اديبن جي ڪيپ، اڳم موجود هئي. هو سوويت سرڪار جي دعوت تي وڃي رهيا هئا ۽ بعد ۾ اسان ڪي سوويٽ يونين جي ڪئين علائقن ۾ مليا.

ايرو فلوٽ جا جهاز تمام سٺا ۽ جديد سهولتن سان آراسته آهن دنيا ۾ وڏي ۾ وڏي فليٽ اٿن. ضروري شيءِ کان وڌيڪ منجهن ڪاشيءِ ڪان ٿئي، سرمائيدار ملڪن جي جهاز ران ڪمپنين جي جهازن وانگيان، سئنيما، ايڪسٽرا لڪزري ڪونه ٿين. هڪ ٻي ڳالهه ته ٻين هوائي ڪمپنين ۾ فرسٽ ڪلاس ۽ اڪانامي ڪلاس ٿين: ۽ هتي ڪونه ٿين. ڇاڪاڻ ته سوشلسٽ نظام جو بنيادي تصور هي آهي ته سڀ انسان برابر آهن تنهنڪري ڪلاس نه هئڻ گهرجن. هونئن به هو سچي (Class less) سوسائٽي سڏبي آهي ته پوءِ ڪلاس جو ڪهڙو ضرور تنهنڪري، ٻين هوائي ڪمپنين ۾ ايئر اسٽيوارڊ، جهاز ۾ سوار ٿيڻ وقت، بورڊنگ سلپ ۾ سيٽ جي نمبر ڪي مارڪ ڪري ڏيندي آهي: پر هتي ڪونه ٿئي. اندر وڃو، پوءِ پنهنجي سهولت سان جتي اچي ويهو. سون ڪي طرز زندگي جو اختيار هئڻ واري اها ڳالهه وئي، اها سندن ڊانچي جي پهرين علامت نظر آئي.

اسان جي ٽي رفيق شميم اختر، سون ۽ منظور ڪان ڌار ٿي چڪي هئي ۽ اسان ڪان اڳ واري وئن ۾ چڙهي جهاز تي سوار ٿي چڪي هئي: تنهنڪري ان ڪي ڏسڻ اجايو هو. پر چڙهه چڙهان ۾ حال اهو ٿيو، جو جهاز جي انڪلوير ۾ پهچي ڪٺي پنيان ڪٺي ڏسان ته منظور نه ليپي. اندر پهچي، سون به پروچڪي ڪري ٽن سيٽن واري هڪ خالي Mini قطار روڪي، ائين ئي جيئن نڌيي هوندي، ڇهين آئي واري ۾ فلم ڏسڻ وقت، پنهنجن يارن دوستن لاءِ ڪلاس جي آخري قطار ۾ سيٽون روڪيندا هئاسين. پوءِ ڪير منظور جي ڳولا.

ڪلهي ڳس ۽ مسافرن جي اچ وڃ جي وچ سان ليئو پاڻي ڏٺم ته پيلي، منظور به اچي پيو. چيو مانس "نپڙ سنڀالجانءِ! آئون مائي ڪي ڏسي ٿو اچان، همسفر آهيون، ڪٿي وچڙي نه وڃون."

منظور منهنجي چارج سنڀالي، پاڻ ڪي عوامي ايڪسپريس ۾ تبديل ڪيم. پنهي طرفن ڪان ڏسندو، جهاز جي بلڪل پائلٽ روم ڪان پويان، جتي دنيا جي باقي جهازن ۾ فرسٽ ڪلاس هوندو آهي اتي شميم ڪي ڏٺم. چيومانس، "يا ته تون اسان وٽ اچ، يا اسان تو وٽ اچون: جيئن دوري جي پهرين پرواز ڪان ئي گڏ هجون، ائين نه ٿئي ته همسفر هوندي به ڌار رهون."

هن محترم، پنھنجو بجڪو ۽ پيو سامان ڪٽي هلڻ ڳرو سمجهيو تنهنڪري اسان کي پاڻ وٽ اچڻ لاءِ چيائين. هن سٺ ڏيئي اسان لاءِ ٻہ سيٽون والاري ڇڏيون. ٿوريءَ دير بعد اسان هڪ ٻئي کي ڏار ٽيڻ جا ڏوراپا ڏيندي، پرواز جو انتظار ڪرڻ لڳاسين.

جهاز ٽيڪ آف ڪيو ۽ ۹ هزار ميٽرن جي بلندي تي پرواز ڪرڻ لاءِ پنهنجا پر، هوائن جي ڪلھن تي کوليا. عظيم تر ڪراچي جون گھٽيون ۽ رستا ڇڏي، اسان اڳتي وڌڻ لڳاسين، ساسونديءَ ساحل جي نيراڻ کي ڇڏي، بلوچستان جي سنگلاخ ڇٽانن جي سٿان اورانگهڻ لڳاسين. زمين تي سئر ڪندي، شايد اهو منظر آڏو نہ اچي ها. ٽن ڪلاڪن جي گپ شپ بعد اسانجي دوست ۽ پاڙيسري ملڪ ايران جي گادي تهران رسي وياسين.

تهران تي سني ڪلاڪ جي اسٽاپ اوورڪانپوءِ اسان وري هوا جي دوش تي سفر ڪرڻ لڳاسين. ڪجھہ نوان مسافر، تهران تان لٿل مسافرن جي جاءِ تي چڙهيا رات پئي چڪي هئي. وقت جو مقامي تصور هتي ختم ٿي چڪو هو ۽ هاڻي فضائي وقت سان هلڻو پئي پيو. ٿوري عرصي کانپوءِ ماني ڪاڍيسين. ماني، بين الاقوامي روٽن تي هلندڙ پروازن جي عالمي معيار جي هئي. البتہ صوف ۽ پئي ميوي جي گهٽائي هئي، جيڪا روس جي فطري عادت مطابق هئي.

هاڻي مون کي احساس ٿيڻ لڳو تہ اسان عظيم لينن جي سرزمين ۾ داخل ٿي چڪا آهيون. رستي ۾ پري پري ڪا روشني نظر ٿي آئي، نہ تہ اونده. انهيءَ جو ڪارڻ هيءَ آهي تہ سووبت يونين جو وڏو حصو ساوڪ سان پرپور آهي. يا تہ سموري زمين، سرسبز فصلان يا ميويدار باغن يا وري گيانن جهنگلن سان ڍڪيل آهي. تنهنڪري، روشنيءَ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي ۽ خاص ڪري سووِيت يونين جو باشندو، سمهڻ کانپوءِ ڇو اجائي روشني پاريندو. البتہ، جتي روشنيون نظر آيون تہ اهو خيال ٿيندو هو تہ اتي پڪ ڪو فارم يا ننڍي صنعت هوندي.

۷ ڪلاڪن جي نج پرواز کانپوءِ، اسان گادي ماسڪو جي علائقي ۾ داخل ٿياسين. روشنين سان اندازو ٿيو تہ اهي پورديتن جي سر زمين جي گادي جون روشنيون آهن. ان وقت پنهنجي وقت جي

مطابق، رات جا ١٢ وڳا هئا ۽ اتي جي وقت مطابق رات جا ڏهہ ٿيا هئا. روشنين جي دوري مان اندازو ٿيو تہ شهر تمام وڏو آهي جنهنجي ڪٿ ڪرڻ هڪ نظر ۾ ممڪن ناهي.

ماسڪو ۾ روزانہ ايترا ماڻهو اچن وڃن ٿا جو چار هوائي اڏا قائم ڪرڻا پيا آهن. هر ڏهين منٽين گهريلو توڙي بين الاقوامي پروازن مان هڪ جهاز لهي ٿو. گهريلو سروس ۾ تہ بي انتها رش ٿيندي آهي، اسان کي ٻڌايو ويو تہ ماسڪو شهر ۾ روزانہ ٢ لک ماڻهو جهازن ۽ ريل رستي اچن ۽ وڃن ٿا.

جهاز تان لهڻ ڪانپوءِ دنيا هڪدم تبديل نظر آئي. پهرين نظر ۾ اهو احساس ٿيو تہ هتي عورتون گهڻائيءَ ۾ ڪم ڪري رهيون آهن، ۽ بلڪل ائين، جيئن مردن ۽ عورتن ۾ ڪو فرق نہ هجي. اهو تہ سون کي معلوم هو تہ سوشلسٽ معاشري ۾ فرد جي اهميت آهي، جنس جي نہ. اتي مردن ۽ عورتن کي برابري جا حق، ۽ موقعا حاصل آهن، ۽ هنن وٽ اهم شيءِ صلاحيت آهي، نہ ڪي جنس. البتہ گهڻائي لاءِ اهو معلوم ٿيو تہ اتي مردن جي گهٽتائي آهي، ڇاڪاڻ تہ سوويٽ عوام جنگين ۽ تضادن جي پايل آهي، تنهنڪري گڏريل جنگين خاص ڪري ٻي جنگ عظيم ۾ هن قوم ايترا مرد وڃايا جو اڃا تائين ڪوٽ نہ پري سگهي آهي. انگن اکرن مطابق اتي اٽڪل ٻہ ڪروڙ عورتون وڌيڪ آهن.

خير اسان روسي زبان کان اڻ ڄاڻ هئاسين، تنهنڪري جيستائين اسان کي ترجمان ملي تيستائين مسئلو اکرڻ ڏکيو هو. ۽ جيئن تہ انٽرنيشنل لائونج هيٺ ڪري، هوائي اڏي تي روسي سان گڏ، انگريزي ۾ بہ عبارتون نظر آيون، تنهنڪري، اسان جي جلدي مشڪل ڪشائي ٿيڻ لڳي. هيلٿ ڪانپوءِ اسيگريشن ۽ پوءِ لگيج واري رسيونگ بوٿ تي پهتاسين. اسان جي جهاز کان ٥ منٽ اڳ افريڪا مان هڪ جهاز آيو هو تنهنڪري انهن جو سامان پهي هليو. ڪلاڪ کن ڪانپوءِ اسان کي بہ پنهنجو سامان مليو. لگيج ڪانپوءِ ڪسٽم جو وارو آيو، جنهن لاءِ ڊڪليئريشن ڀرڻ ضروري ٿيندو آهي. ڊڪليئريشن ۾ پنهنجي ڪرنسي کان سواءِ پاڻ سان گڏ ۽ پهريل سون ۽ زيورات بہ ڊڪليئر ڪرڻ ضروري ٿيندو آهي. اهو هن ڪري ضروري ٿيندو آهي تہ اڳتي هلي روسي ڪرنسي ۾ تبديل ڪرائڻ ۾ ڊڪليئريشن ۾ درج ڪرڻو پوندو آهي.

ڪسٽم تي هئاسين ته اسان کي خبر پئي ته اسان جي ميزبان اداري ايجنسي پريس نووستي APN جو هڪ عيوضي اسان جو انتظار ڪري رهيو آهي. آفيسر، هر چيز جو بغور معائنو ڪري رهيا هئا. انهيءَ ڪري ٿوري ۽ ضروري دير ضرور لڳي. هرڪو ماڻهو قطار ۾ اطمينان سان پنهنجي واري جو انتظار ڪري رهيا هو.

نئين ماحول ۽ نئين سماجي ڍانچي ۾ پاڻ کي ائڊجسٽ ڪرڻ جي ڪوشش ۾ هئاسين. اسان وانگيان پيا ٻه غير روسي هئا. پهرين نظر ۾ اهو ڏسڻ ۾ آيو ته هڪ منظم قوم، پنهنجي لاءِ پاڻ قانون ۽ پابنديون ٺاهي، ڪيئن نه انهن جي پابندي ڪري، ٻين لاءِ سبق بڻجي ٿي.

ڪائيرنس ڪانپوءِ ٻاهر نڪتاسين. مسٽر وڪٽر، پنهنجو تعارف ڪرايو. هو اي- پي- اين جي پاران اسان جو پهريون ميزبان هو. ڏٺو، ٻت ۾ هلڪو، روسي زبان جيئن ڪنهن کي پنهنجي مادري زبان ڳالهائڻ گهرجي، ڳالهائي ۽ انگريزي ٻه چڱي موچاري ايندي هئس.

ٿوري دير ۾ اسان شهر ڏانهن راهي ٿياسين. هوائي اڏو شهر کان ٦٠ ڪلوميٽر کن پري هو تنهنڪري اسان کي شهر جي مرڪزي حصي تائين پهچڻ ۾ ڪجهه وقت لڳي ويو. هوائي اڏي کان شهر تائين، رستي جي ٻنهي ڪنارن تي ساوڪ ئي ساوڪ آهي. اها حالت شهر جي ٻين ٽن هوائي اڏن سان ٻه آهي. اندازو ڪريو ته شهر ۾ روزانه هوائي جهازن جي ڪيتري اچ وڃ هوندي جو چار هوائي اڏا قائم ڪرڻا پيا آهن. ڳهاٽن وڻن مان ڪيڏي ڪيڏيءَ مهل روشني جا ڪرڻا ڇڻي ٿي آيا جنهن مان اندازو هو ته ٻنهي پاسن تي ننڍيون بستيون ۽ فارم هئا.

شهر ۾ گهٽيون روشنيون ڪونه هيون ڇاڪاڻ ته ڪافي دير ٿي ويئي هئي. صرف رستن جون ۽ گهرن آڏو روشنيون ٻري رهيون هيون. رات هئڻ ڪري، رستن تي اچ وڃ گهٽ هئي. ڪيڏي ڪيڏي مهل سنتري دستوري چڪر هڻندي نظر ٿي آيا. ٿڌي روشني ۾، شهر جي گهاٽيتي جو صحيح اندازو ته نٿي ٿي سگهيو البته اهڙو ضرور محسوس ڪيم ته اج جو ماسڪو انقلاب کان اڳ، انقلاب ڪانپوءِ ۽ مستقبل جي ٽن حصن تي مشتمل آهي. ڪٿي اوچيون عمارتون ته ڪٿي وري لانڊين وانگيان پراڻيون روايتي جايون موجود.

پراڻي ماسڪو کان ٿيندي ماسڪو نـدي جي ڪناري هوٽل روسيا ۾ پهتاسين. جيئن رات جو اڌ حصو ننڊ ڪجي، پـوءِ صبح جا ياڳ صبح سان. هوٽل روسيا، دنيا جي وڏي ۾ وڏي هوٽل آهي.

سون کي محترم جي الاٿا جو سفرنامو 'Some of My yesterdays' ياد اچي رهيو هو، جيڪو هن امريڪا جي سفر بابت لکيو هو ۽ سون سلسليوار ترجمو ڪري ڇاپيو هـو ۽ جنهن ۾ نيويارڪ جـي والڊورف آسٽريو هوٽل جو ذڪر ڪيو هو. انهيءَ هوٽل ۾ ٢ هزار ڪمرا آهن ۽ انوقت دنيا جي وڏي ۾ وڏي هوٽل ليکبي هئي، پـر هينئر هوٽل روسيا ليکي ويندي آهي جنهن ۾ ٣٢٠٠ ڪمرا آهن. ١٥ منزلن تي مشتمل آهي. منجهس داخلا لاءِ چـار رستا آهـن. هـر هڪ منزل تي ريسٽوران، لـڳ ڀڳ ٻہ ڊزن ريسٽوران، ڏوڪي جا دڪان، باربر شاپ، تحفن ۽ ٻين ضروري شين وٺـڻ لاءِ انيڪ دڪـان، هڪ ننڍو ٿيال گهر هر مڪيہ لنگهہ وٽ آهي. ٻـہ ڊزن کن لفٽن سان هـيءَ هوٽل سياحن جـي سهولت جي پيش نظر رکي ٺاهي ويئي آهي. هڪ ڇڱو خاصو شهر آهي. ڪمرا بلڪل يوروپي وضع قطع جـا. ٽـي وي ريڊيو، ريفريجيريٽر موجود، ميز جي خاني ۾ هڪ سئي اچي ۽ ڪاري ڌاڳي سان موجود تہ متان ڪنهن مهمان کي ڪٿي بٽڻ ٽانڪڻ جي گهرج پئي. برطانوي هوٽلن ۾، رات جـي سمهڻ وقت، گهڻو ڪري مهمان پنهنجي جتي لاهي در جي ٻاهر رکي ڇڏيندو آهي ۽ صبح جو هوٽل جو پالش ڪندڙ اچي جتي پالش ڪري ويندو. پـر هتي ائين ناهي. سوشلسٽ سوسائٽي ۾ هرڪنهن کي پنهنجو ڪم پـاڻ ڪرڻو پوندو آهي. تنهنڪري باوجود بهترين رهائشي سروس مهيا ڪرڻ جي، اهو ڪم جائي واٽي نہ رکيو ويو آهي.

ٻيو فـرق هيءَ تہ اولهہ جي يوروپي هوٽلن ۾ بيڊ ۽ بريڪ فاسٽ شامل هوندو آهي پر هتي هر شيءِ جي قيمت ڌار آهي. ٽپ بہ انهن ۾ شامل آهي. چاڪاڻ تہ هتي، انسان جي قيمت وڌيڪ آهي، ۽ هو اهم آهي انهيءَ ڪري روم سروس سوانگي ٿي پئي ٿي. انهيءَ ڪري خود مهمان اها حاصل ڪرڻ نہ چاهيندا آهن. هونئن بہ ايڏي ضرورت محسوس نہ ٿيندي آهي، ڇاڪاڻ تہ ريسٽوران ۽ دڪان سڀ ڪجهہ ٿورو ئي پري آهن.

خير، ٿوري خنڪي هئي تنهنڪري، تنهائي ڪي ساٿ وٺي سمهي پيس. صبح جو سوير، دستور مطابق اڪ ڪلي تہ ماسڪو جي پهرين صبح خيرمقدم ڪيو. سان ذهين منزل تي هئس، اتان دري، ماسڪو نديءَ ۽ شهر جي نئين تعمير ٿيل حصي ڏانهن ڪلي ٿي.

صبح جو سوير هرڪو پنهنجي ڏنڌي تي راهي ٿيڻ لاءِ بس اسٽينڊن وٽ بيٺل نظر آيو. ائين ٿي لڳو جڻڪ سان پنهنجي ڪراچي جي نرسري واري علائقي ۾ اچي نڪتو هجان، پر پنهنجي ڪراچي واري علائقي ۾ بجاءِ تي هانڊڙ بسون نہ هيون باقي سدان ساڳيو هو. ساڻهن جي تندهي ۽ ذميداري جو احساس، صبح جو سوير واري چرپر سان ظاهر هئو.

اتي زندگي جو ڪاروبار ٩ بجي شروع ٿي ويندو آهي، تنهنڪري هرڪو سهل سر ڪم تي پهچڻ لاءِ ڪجهہ اڳواٽ نڪي آهندو آهي. اسان بہ ٩ بجي تائين تيار ٿي ويٺاسين. سواءِ ٩ بجي ڌاري مسٽر وڪٽر آيو ۽ پاڻ سان گڏ پيو نوجوان مسٽر اليگزنڊر ساشا آندائين جنهن ڪي اهو ڏينهن اسان سان گڏ اسان جو ميزبان ٿي رهڻو هو. هو بہ اي پي اين جو ڪارڪن هو. مسٽر ساشا، سٺي انگريزي ڪانسواءِ ترڪي ٻولي بہ ڄاڻندو هو ۽ هينئر پاڪستان سنڌس ايماس جو موضوع هو.

هاڻي نيرن جو وارو هو. ڪاڏي جو ذڪر نڪتو آهي تہ ڪجهہ اتي جي هوٽلن ۽ ڪاڏي بابت بہ ذڪر ڪندو هلان. اتي پاڻ وانگيان ناهي تہ ناشتي تي ڪجهہ ڇهراڻ ۽ مٺاڻ پئي هجن. پاڻ وٽ قيمو، جيرانديءَ، بيضو ۽ پنهنجن مهاجر ڀائرن جي نهاري آهي. لاهور ۾ تہ ناشتي جي معنيٰ مرغ چولا، دال ۽ حلوو پوري. رهيو ڪراچي تہ اتي بہ اڄ ڪلهہ سوين چٽ پٽي ناشتي جا دڪان سٽيا پيا هوندا آهن. حيدرآباد ۾ بہ رهون ڪوريءَ جي هوٽل تان صبح جو منيڍي، مغز، قيمي جو ناشتو مشهور آهي يا وري قلعي واري در تان نهاري لاءِ دم لڳي پئي آهي.

روس ۾ مٺاڻ وڌيڪ پسند ڪئي ويندي آهي. اتي ناشتي ۾ بيضا، بيضن سان ٺهيل شيون، مکڻ، جام، ٽوس ۽ کير سان ٺهيل شيون صبح جا آئٽم آهن. پر آنا، ڪجهہ ٽوس، مکڻ ڊنگ ٿيو. وڏ ۾ وڏ دهي جو گلاس جنهن کي هو ڪيفيٽر چون ۽ تمام سٺي ٿئي.

بلڪل ائين جيئن چاڙيءَ ۾ راتوڪي چاول ڏونري ڪي سنڌي هٽي، وٺو پري ڪيبو آهي. پر، ڪيفيٽرڪي اهي پسند ڪندا آهن جيڪي رات جو دير تائين محفل ۾ رهي، اڪين ڪي سرخ ڪندا آهن.

منجهند جي ماني ۾، ٥-٦ شيون تہ هونديون ئي هونديون آهن. سوپ هڪ پن قسمن جو آهي. باقي پنهنجي مرضي تي سيڪنڊ ڊش، سالاد ۽ سوئيٽ وغيره کائبو آهي. سالاد سان کائڻ لاءِ بليڪ بريڊ ميرانڊجهڙي رنگ جي هڪ روٽي هوندي آهي.

رات جي ماني ۾ سوپ ڪونہ ٿئي باقي پيون ڊشون هونديون آهن. يورپ جي ملڪن وانگيان سرچ گهٽا ڪونہ کائين ۽ گهٽو ڪري فراءِ ٿيل ڪاڏو استعمال ڪن. چاڪاٺ تہ وٺن پاڇيون ۽ ميوو جام ٿئي، تنهنڪري انهن جو استعمال بہ فراواني سان ڪن. جيئن يورپ جي سرمائيدار ملڪن ۾ پٽاٽو گهٽو استعمال ڪيو ويندو آهي، هتي ائين ناهي. هو اسان وانگيان گوشت جا ڪوڏيا آهن. هتي جي آئيس ڪريم سڄي دنيا ۾ بهترين ٿيندي آهي. هن جي ٺاهڻ جو طريقو خبر ناهي تہ ڪهڙو آهي پر ان ۾ هر قسم جو فليور وجهندا آهن. چاڪليٽ ڪي بہ استعمال ڪن جنهن ڪري وات جي لذت دنيا جي هر شيءِ کان نرالي ٿيو وڃي. هن کان اڳ ۾، منهنجي زبان تي سنڌ جي کهڙن واري آئيس ڪريم ۽ سکر وارو فالودو چڙهيل هو پر سچ پچ هن جي لذت ڪنهن شيءِ سان بہ پيٽي نٿي سگهجي.

سون اتي جي ڪاڏي ۾، مناٺ ۽ ڪاربو هائيڊريٽ جو وڌيڪ استعمال هيئن محسوس ڪيو تہ گهٽن ماڻهن جا ڏند سونا ڏٺم. جنهن مان اندازو ٿيم تہ گهٽي مناٺ سان ڏندڪاچڻ ڪري، هنن ڪي ڏند بدلائڻا پون ٿا.

ملڪ تمام وڏو، زرخيز ۽ ميوي جي پيداوار سان پريل آهي. ميوو هن طرح ٿئي جو صوفن ۽ آڙو جا وڻ ائين رستن جي ڪنارن تي قطارن ۾ لڳل هئا جيئن پنهنجي ميرپورخاص واري روڊ تي ڏالهي ۽ نمون لڳل آهن. ڪٿين واندا پار، رستي جي ڪنارن تي روشني خاطر ڪچا صوف پٽيندي نظر آيا.

کاڏي ۾ پيو خاص قابل ذڪر نڪتو اتي پاڻي جو استعمال آهي. اتي صاف ۽ صحت بخش غذا کائڻ ڪري هاضمي دار پاڻي گهرجي، جيڪو هو، زيرزمين ذريعن سان حاصل ڪندا آهن. انهيءَ

۾ ڪجهہ ڪيميائي جزا ملائي هڪ نئين قسم جو مٺو پاڻي ٺاهيندا آهن جنهن کي سڏين منرل واٽر. ڪجهہ حصي کي ايريٽيڊ ڪندا آهن جنهن کي بوتلن ۾ بند ڪري، ماني جي وقت يا ائين ئي ڪتب آڻيندا آهن جنهن سان لڪڙ هضم پٿر هضم. اهو هاضمي وارو پاڻي هنن جي صحت جو وڏو راز آهي. سادو پاڻي، بنهہ استعمال نہ ڪن؛ جيڪڏهن ڪن تہ تمام گهٽ. شهر ۾ پيئڻ جي پاڻي لاءِ هرهنڌ مشينون لڳيون پيون آهن، جن ۾ ٣ ڪوپيڪ (اٽڪل ٣٠ پيسا) منرل واٽر لاءِ، ١ ڪوپيڪ ايريٽيڊ پاڻي لاءِ پاڻي حاصل ڪجي ٿو. رستي تي ڪو سادو پاڻي ڪونہ ملي.

هڪ گهمري، هڪ خوش طبع قسم جي روسي باشندي سان انهيءَ باري ۾ ڳالهہ ٿي تہ هن مٺو ٻڌايو. چيائين: "اسان سادو پاڻي صرف باٿ روم ۾ ڪتب آڻيندا آهيون." مون کان رهيو نہ ٿيو ٺهہ پهہ چيومانس تہ "ڏند بہ تڏهن پرايا وجهو گهمو." انهيءَ تي وڏو ٽهڪ ڏنائين.

هتي جي هوٽلن ۾ هڪ ٻي خاص ڳالهہ هيءَ آهي تہ رهائشي هوٽلن ۾ سياح تمام گهڻا ايندا رهندا آهن. روس آثار قديمہ ۽ نوادرات ۾ ايترو شاهوڪار آهي جو اوهانکي سياحن جا نت نوان ٽولا نظر ايندا. تنهنڪري، انهن لاءِ هوٽلن ۽ ريسٽورانن جي ڊائننگ هالن ۾ ٽيبلون مخصوص ڪندا آهن، جيئن مهمانن کي تڪليف نہ ٿئي. سنڌن مهمان نوازي انهيءَ سان ٻڪي ٿي، هونئن بہ مزاج ۾ روسي تمام مهمان نواز آهن.

هڪ ٻي خوبي هيءَ آهي تہ شهر جي هڪ ئي معيار ۾ مختلف هوٽلن ۾ مينيو، اگهہ ۽ معيار هڪ ئي هوندو. اهو هڪجهڙائي رکڻ وارو طريقو، سوچ، عمل ۽ اقتصادي سرشتي کي ڪاميابي سان هلائڻ لاءِ تمام ڪارگر ثابت ٿيو آهي. انهيءَ سان هيءَ ڳالهہ ضرور آهي تہ ڪنهن بہ ريسٽوران ۾ اگهن جي گهاٽا واڌي يا معيار جي هيٺانهين مٿانهين ڪري ماڻهن جي دلچسپي ۾ فرق نٿو اچي.

هوٽل جي اندر ويٽر تمام اهم هستي آهي. وڃڻ شرط هو اوهانجي آجيان ڪندو ۽ انهيءَ ڪانپوءِ وهاريندو. مينو آڻي، آرڊر لکندو؛ ۽ پوءِ واري سان نمبروار ڊشون آڻيندو. اڳو پوءِ وارو ليکو

هتي ناهي. پوءِ آيل کي پوءِ ئي کاڌو ملندو. هرڪو ڇاڪاڻ ته بنيادي طرح برابر آهي، تنهنڪري امتيازي سلوڪ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. هرڪنهن کي پنهنجي واري جو انتظار ڪرڻو آهي. ڪوبه ويٽر تي زور پري نٿو سگهي ته ڪيس دير ٿئي ٿي يا ته هو وڏو ماڻهو آهي، تنهنڪري هن جي چاڪري جلد ڪئي وڃي.

سنهنجي ذهن ۾ فورن پاڻ وارا همراهه ياد اچي ويندا هئا. ويٽر ٿوري دير ڪئي ته ميز وچاڻ شروع ڪنداسين يا وري ٺڪ دخل تي دانهن ڏينداسين. ويٽر به وري ڏسندو ته ڇاڻ سچاڻ وارو آهي يا اڳين گهري سٺي ٽپ ڏني هئائين ته تڪڙ به ڪندو. سٺي ڪان سٺي سروس ڪندو ۽ هر شيءِ ۾ سهولت ڏيندو. پوءِ چاهي، اسان ڪان اڳ آيل همراه پروارين ٽيبلن تي ويٺي ويهي ڪلاڪن ڪان مڪندا هجن. ويندي، سلام به شاهي ڪندو. روسي ويٽر کي هر ڪنهن کي اوتري عزت ڏيڻي آهي جيتري پنهنجي ڪنهن ساٿيءَ کي. نڪو رڙ ڪرڻ جي ضرورت آهي، نه وري شش شش ڪري سڏڻ جي گهرج. ماڻهي اٽينڊ ڪندو. ٽپ جو تصور اتي ناهي، پر مغربي سياحن جي اچڻ ڪري هاڻي رواج پيو آهي. پر جيڪڏهن ڪو نه ڏئي ته ميڙيئي خير آهي. يوروپي بيئررس وانگيان نه ته ٽپ چڱي سوچاري نه ملي ته سنهن ڪٽي سڃائيندا. هر ويٽر خوش اخلاق ٿئي، ملنسار ۽ شستگي رکندڙ. جنهنڪري گراهڪن ڪان شاباس، مهرباني حاصل ڪيو وٺن.

ماسڪو:

انقلاب جي سرزمين جي گادي

پروگرام مطابق، اسان کي سڀ ڪان اول ماسڪو گهمڻو هئو ۽ اتان جي تاريخي اهميت جون جايون ڏسڻيون هيون. اسان جو

مهمانواز اليگزنڊر ساشا هئو. ايجنسي پريس نووستي جي گاڏي "وولگا" جيڪا اتان جي ندي وولگا جي نالي پويان سڏبي آهي، اسان جي حوالي هئي. ڪئين اهڙا دوست جيڪي مختلف وقتن تي پاڪستان ۾ روسي مشن جا پريس آفيسر ٿي رهيا هئا، ۽ هاڻي پنهنجي وطن ۾ خدمت سرانجام ڏيئي رهيا هئا، تن جي پڇا ڪير. نيسترووسڪي، اوبوتوف، زيچڪوف، بلينوف ۽ اسڪول آف اورنٽيل اسٽڊيز جي پاڪستان سيڪشن جو سربراهم مسٽر گنڪو وسڪي، پر هنن مان صرف هڪ صاحب مسٽر بلينوف جو پتو پيو ۽ فوري طور ملاقات نہ ٿي سگهي ڇاڪاڻ تہ اهي يا تہ موڪلون گذارڻ لاءِ ڪنهن ٻئي هنڌ ويا هئا يا وري مختلف فرائض انجام ڏيئي رهيا هئا.

ماسڪو سوويت يونين جي گادي ۽ اڄ جي سوويت روس جو وڏي ۾ وڏو شهر آهي. سندس آبادي ٨٠ لکن کان مٿي آهي. وڏو، ويڪرو، ڪشادو، شاهي رستن ۽ وڻڪار سان پريل شهر آهي. تڏي هيٺ ڪري، ايڏي ساوڪ اٿس، جو جيڪڏهن پڪي رستي جي ڪناري ڪٽان ڪا ڦاٽي پيئي تہ اتي ٻہ ڪونہ ڪو ٻوٽو اپري پئي ٿو. هر هنڌ تجارتي مرڪز، رهائشي فليٽ توڙي وڏا واپاري ۽ خريد و فروخت جا مرڪز نظر ايندا. شهر جي پنهنجي آباديءَ کانسواءِ پرپاسي، اندرون ملڪ جا ماڻهو وڏي تعداد ۾ ۽ روزانہ اٽڪل ٢٠ هزار غير ملڪي سياح شهر اندر روزانہ ايندا ۽ ويندا آهن. دراصل، ماسڪو ۾ ماڻهن جي دلچسپي، ان جي عجيب و غريب ۽ تمام انوکي گهاڙيٽي جي ڪري آهي.

اوهان جيڪڏهن ماسڪو شهر تي نظر وجهندا تہ ڪن پلڪ ۾ شهر جي ساخت ۾ فرق محسوس ڪري وٺندؤ. هڪ طرف اوهان کي قديم روس ۽ وچ ايشيا جي تعمير جو مخصوص ۽ خوبصورت انداز ڏسڻ ۾ ايندو تہ ٻئي طرف ان جي پر ۾، فلڪ بوس عمارتون نظر اينديون. اوهان جي نظرن ۾ اچا مس وڃي، تاريخي ديولين جا بصر نما گنبذ ويهندا تہ ٻئي گهڙي ڪشادن ۽ وڏن رهائشي فليٽن جا جرڪندڙ شيشا ۽ گلن سان پريل بالڪنيون نظرون چورائڻ لڳنديون.

ماسڪو جي شهرکي سولائي سان ٽن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: هڪ ماسڪو ڪريملن، ٻيو انقلاب کانپوءِ ۽ نيون آئينده جو ماسڪو. ماسڪو ڪريملن، پندرهين صدي واري روسي ماسڪو جي

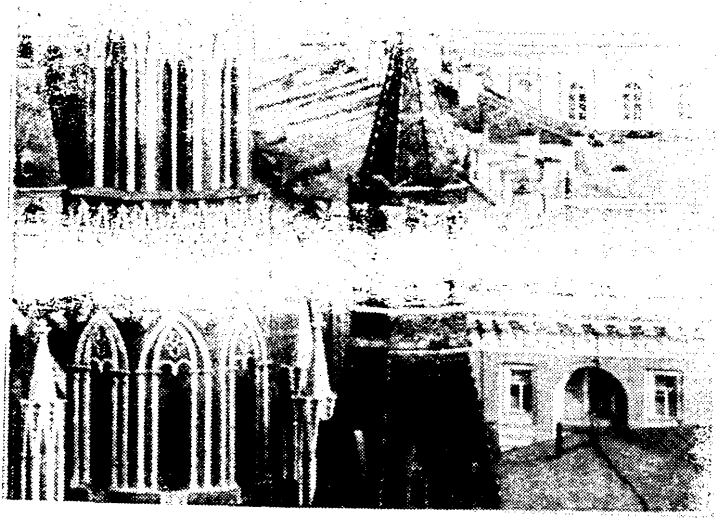

قديم ۽ جديد ماسڪو، هڪ ئي نظر ۾.

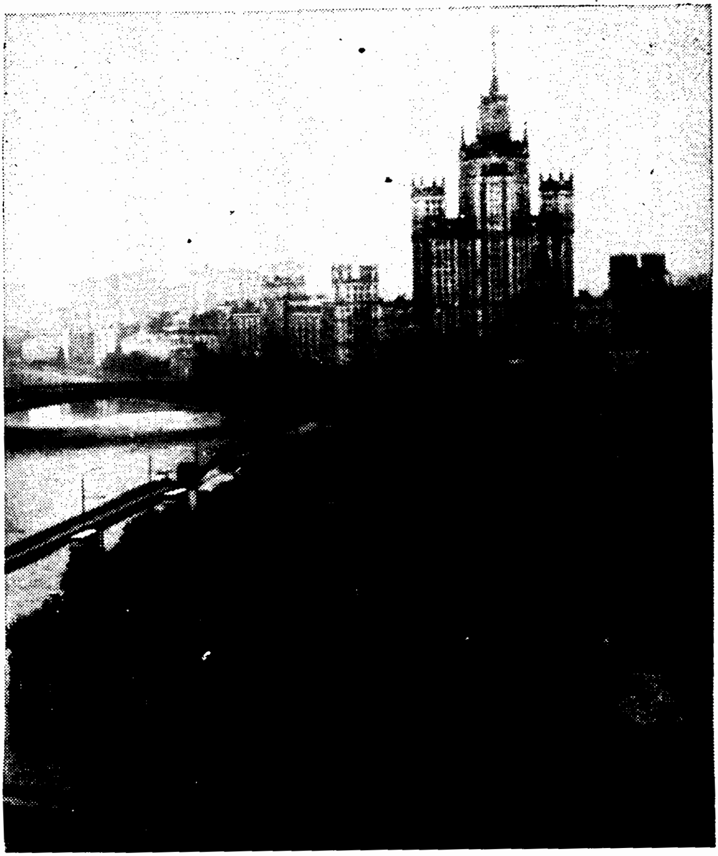

هوٽل روسيا مان ماسڪو، صبح جي پهر ۾

سياح جي ڪئميرا جي اک موٽر مان ماسڪو هيئن ڏٺو.

دل چئي سگهجي ٿو. هيءَ دنيا جي تمام خوبصورت قديم تعميرات جو جهرمٽ آهي. ڪريملن در اصل هڪ قلعي جو نالو آهي جنهن ۾ قديم ماسڪو جي زار بادشاهن جا محل، ديوليون، فوجي هيڊ ڪوارٽر ۽ انتظامي دفتر هئا. ماسڪو ندي جيڪا شهر جي وچ مان وهي ٿي، ان جي اترين ڪناري تي واقع آهي، ائين ئي جيئن سنڌو ندي جيڪر ريلوي اسٽيشن حيدرآباد وٽان وهندي هجي؛ ۽ پڪو قلعو ڪريملن هجي. اج به شهر جي دل بنيل آهي. ڪئٿيڊرل آف ازسيشن، ڪئٿيڊرل آف انسيئيشن، آرچيپچل ڪئٿيڊرل، بلفراءِ آف آئون دي گريٽ، دي فيسيٽيڊ هال، دي ٽريميس پئليس، انهن ۾ شامل آهن.

هيءَ عمارتون پنهنجي ملڪ جي ڳاڙهين سرن وانگيان ٺهيل آهن، پر هنن جا گنبذ ابتي بصر جي گنڍ جيان آهن جن کي وري رنگ برنگي پٽيون يا سونو پاڻي چڙهيل آهي ۽ ڪئين ميل پري کان جرڪندا نظر ايندا.

هٿيار گهر ۽ سينيٽ بلڊنگ، جيڪا هينئر سپريم سوويت جي گادي آهي، ارڙهين صديءَ ۾ تعمير ٿيا. باقي ڪريملن ٿيٽر ۽ محل تازو ڪيل واڌارو آهي. هي سموريون عمارتون، ڪريملن جي شاهي قلعي نما عالم پناهه اندر آهن جنهن ۾ داخلا لاءِ چار مکيه دروازا آهن. هر ديوار تي برجن وانگيان چوڪنڊا ٽاور ٺهيل آهن؛ جيئن پنهنجي ڪوٽڏجي واري قلعي تي آهن. ٻه پاٽ وارا ٽاور گولائي تي ٺين. هنن ٽاورن جو نمونو، حيدرآباد جي قلعي جي مکيه دروازي تي ڏنل ٽاور وانگيان چورس ٿي سگهي ٿو.

ڪريملن جي ديوار تي ڪل ٻارهن برج آهن جن تي ڌار ڌار نالا رکيل آهن؛ سٽال طور رازن جو ٽاور، سينٽ پيٽر جو ٽاور، بناتينا ٽاور وغيره. ڪن تي مورڳو نالا ئي ڪونهن تنهنڪري انهن کي پهريون ٻي نام ٽاور، ٻيو ٻي نام ٽاور ڪري سڏبو آهي. سڀ کان دلچسپ اهي چار ٽاور آهن جتان لنگهه آهن. هنن ۾ هڪ پنجون ٽاور به آهي جيڪو ماسڪو نديءَ جي ڪناري ڏانهن هٺ ڪري، واٽر ٽاور سڏجي يا ائين کڻي چئجي ته جيئن پاڻ وٽ ڪراچيءَ ۾ منڻو در ۽ کارا در، شڪارپور ۾ هاٿي در ۽ لکي در ۽ واشنگٽن ۾ واٽرگيٽ آهي. سڄو ڪريملن، جاهلو پٿر واري فرش سان ٻڌل آهي.

ڪريملن ۾ ھوندي بہ ھر شيءِ گھمڻ جھڙي آھي پر سينٽ بيسل جي ڪئٿيڊرل، زار جي توپ، زار جو گھنڊ ۽ ھٿيار خانو تمام دلچسپي جا مرڪز آھن. زار جو گھنڊ سينٽ بيسل جي ڪئٿيڊرل جي ٻاھران رکيل آھي. ڪو ٢٥ فٽ کن اوچو آھي. سچو پتل جو ٺھيل آھي. گھنڊ جي پڙدي جي ويڪر ٣ انچ کن ٿيندي. ايترو وزني آھي جو ستي ڪنھن ديول تي پھچائڻ نہ صرف ممڪن نہ ھئو پر اھڙي عمارت بہ ٺاھڻ مشڪل ھئي جنھن مٿان گھنڊ رکجي. تنھنڪري ان کي ديول جي ٻاھران ئي رکيو ويو. سندس ھڪ ٽڪر ٽٽي پيو آھي جنھن کي اتي ئي رھڻ ڏنو ويو آھي. ھن گھنڊ کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو گھنڊ سڏبو آھي.

ھٿيار خانو سيني ڪان وڌيڪ گھمڻ لائق آھي. ھي روسي قوم جي جنگي سورمن ۽ فتحمنديءَ جو آئينو آھي. ھن جو بنياد ارڙھين صديءَ ۾ پيو. جڏھن پيٽر پھرين روسي فتوحات ۾ ھٿ ڪيل دشمن جي ھٿيارن جو نمائش گھر ٺاھڻ چاھيو. نيپولين سان جنگ ۾ روسين کي ٨٣٠ قابل استعمال توپون ھٿ آيون. اھي سڀ ڪريملن جي حوالي ڪيون ويون، جيڪي نماءُ لاءِ رکيون ويون. ھنن ۾ فرينچ، اطالوي، ھسپانوي ۽ ڊچ ڪاريگرن جون ٺھيل توپون شامل آھن. ھنن توپن مان ٥٠ توپون تمام پراڻيون، سورھين ۽ سترھين صديءَ جون آھن. ھنن مان ڪئين توپون، ڪريملن جي ٽاورن تي رکيل ھونديون ھيون. انھن ڏينھن ڪريملن جا ٽاور مخروطي نہ، پر سڌي ڇت وارا ھوندا ھئا.

ھنن توپن مان ھڪ توپ تمام مشھور آھي، جنھن جو ڪو مٽ ثاني ناھي. اھا آھي زار جي توپ، ۽ دنيا جي وڏي ۾ وڏي توپ سڏبي آھي. ھي توپ، مشھور توپ ساز ائندري شوخوف جي ڪاريگري جو شاھڪار آھي. ھن جي وزن جي توپ دنيا ۾ ڪٿي بہ ڪانھي، نہ وري ھن جھڙا نقش نگار ڪنھن توپ تي ھوندا. ھن جو ڪل وزن ٢٢٦٠ مڻ آھي. سندس نال ١٨ فٽ ڊگھي آھي، سندس گولي جي ماپ ٨٩٠ مليميٽر ۽ وزن ٢٨ سڻ آھي. ھن توپ تي رڪ جي آڪر جو ڪم تمام شاندار ٿيل آھي. مٿس زار فائيدر اوئاوچ جي تصوير آڪريل آھي جنھن تي ھيءَ عبارت لکيل آھي:

"خدا جي ڪرم سان، ۽ شھزادي اونـاوِچ زار عـظيم، روس جي حڪمران لاءِ."

توپ ڏسڻ سان موں کي پنھنجي ڪونڊجي واري توپ مريم يا وري لاھور واري توپ زم زم، ذھن ۾ تري آئي. پر ھن توپ ۽ اسان وارين توپن ۾ ڏاڍو فرق آھي. اھو ھي تہ اسان واريون توپون وزن ۾ ضرور گھٽ ھيون، پرگولا ضرور ڇوڙيا ھئائون. زار واري توپ نھڻ کان وٺي اڄ ڏينھن تائين ھڪ گولو نہ ڇوڙيو آھي. غالباً ڪو ھمت پڌي، ھن مان ڪو گولو ڇوڙي ھا تہ اندازو ٿئي ھا تہ ان جو مارو ڪيترو آھي؛ جيئن اسان ڪونڊجي واري چور پوگيز توپ سان ڪيو ھو تہ اندازو ٿيو تہ سکر تائين مارو ڪري سگھي ٿي. ھيءَ توپ ڪن ڏينھن، ٽاور آف سيوير تي پيل ھوندي ھئي، ۽ روسين جو اھو عام خيال ھوندو ھو تہ جيستائين اھا توپ موجود آھي تيستائين ماسڪو کي خطرو ناھي.

سينٽ بيسل جي ڪئٿيڊرل ۾ زار ۽ ٻيا شاھي خاندان جا فرد دفن ٿيل آھي.

سيويرس ٽاور جي ٻاھر ريڊاسڪوابر آھي. ھتي سوويٽ يونين جي قومي ڏينھن تي پريڊون ۽ جلسا ٿيندا آھن. پرسان روسي جي باني ۽ عظيم انقلابي اڳواڻ ۽ سوشلزم کي عملي صورت ڏيندڙ لينن جو مقبرو آھي، جتي حاضري ڏيڻ لاءِ سياح توڙي ملڪي باشندا، ھر وقت ڊگھين قطارن ۾ نظر ايندا.

ڪريملن ۾ ئي، سوويٽ يونين جي گمنام سپاھين جـي قبر آھي، جن جي ياد ۾ ٻارھوئي مشعل روشن رھندي آھي. ملڪي مھمان دوري جي حصي طور، ھنن سپاھين جي قبر تي گل چاڙھيندا آھن. ھونئن بہ شادي شده جوڙو، شادي رجسٽر ٿيڻ ڪانپوءِ پھريون ڪم ھن قبر تي گل چاڙھي، پنھنجي عقيدت ۽ قـومي محبت جـو اظھار ڪندا آھن. نون شادي ڪيل جوڙن جي رش ھتي ايتري ھوندي آھي جو ھر وقت ٽي چار جوڙا تہ نظر ئي نظر ايندا آھن.

⁂

پيو ۽ نئيو ماسڪو:

ڪريملن ماسڪو ڪانسواءِ پيو ماسڪو پرولتاري انقلاب اچڻ ڪانپوءِ جو ماسڪو آهي جنهن ۾ نيون جايون، اسڪول، ريلون، رستا ۽ دڪان آهن. انقلاب ڪان اڳ ته ملڪ جو اقتصادي نظام اهڙو هو جو غريب ويتر غريب ٿيندو ويندو هو ۽ شاهوڪار، وڌيڪ شاهوڪار ٿيندو ويندو هو. طبقي ڦاريت، ملڪ جي سمورن وسيلن کي پنهنجي هٿن ۾ ڪري رکيو هو، تنهنڪري مزدور، هاري ۽ دانشور جيڪو ملڪ جو مالڪ هو، سو زندگيءَ جي بنيادي سهولتن کان محروم هو. طبقاتي استحصال هنن کي رهڻ لاءِ هرگز زمين به ميسر نه ڪئي هئي، پر انقلاب کانپوءِ هر شهري کي بنيادي سهولت مهيا ڪرڻ اسٽيٽ جو ڪم آهي. انهيءَ استمراري دور جون نشانيون، اڃا تائين ماسڪو جي پراڻي حصي مان ظاهر آهي، جنهن کي انقلاب کانپوءِ نئين سر ڍاهيو ويو آهي.

١٩١٧ع جي انقلاب کانپوءِ نهيل گهر، جايون ۽ پيون ضروري تعميرات هن حقيقت جي غمازي ڪن ٿيون ته هي وڏي رٿا بندي سان نهيل آهن. پراڻن گهرن جي مرمت ڪري، موجود ضرورت مطابق بنايو ويو آهي. ائين ڪٿي ڇڄي ته تعميرات ۽ مرمت جو ڪم ٻارهوئي چالو هوندو آهي. پراڻي زماني جون لانديون نما عمارتون، بخارن مان زارشاهي جي آخري ڏينهن جي نمائندگي ڪن ٿيون، جن کي مرمت ڪري موجود حالتن مطابق بنايو ويو آهي پر انهيءَ دؤر جي روح کي برقرار رکيو ويو آهي. اسان جي هوندي، لاتعداد جاين جي مرمت ۽ تجديدنو جو ڪم جاري هو.

نئيون ماسڪو اهو آهي جيڪو آهي ته مستقبل جو ماسڪو، پر ان جي جهلڪ، اڄ جي ماسڪو مان ظاهر آهي. هن ۾ جديد طرز تعمير جا فليٽ هائوس ۽ اسڪا لاءِ اسڪريپر شامل آهن، هنن ۾ اهو

خيال رکيو ويو آهي تہ رهندڙن کي نہ صرف گهر بلہ سهولتون چند سنڌن جي فاصلي تي ميسر ٿـي سگهن، پر آئيندي جيئن آبادي وڌي، تيئن انهيءَ ضرورت مطابق رهائش جي گنجائش نکرندي اچي. پاٺ وانگيان ناهي تہ، ڪالوني تہ ڏاهي وجي پر پاڻي ليپي ڪونہ يا وري يارهين نمبر لطيف آباد وارو، ستين نمبر سان پاڇي وڌڻ اچي ۽ جيڪڏهن خدانخواستہ ڪو بيمار ٿي پئي تہ بہ ڪوهين تي ڪو ڊاڪٽر نہ ليپي.

اڄ ڪلهہ دنيا جـي اخبارن ۽ رسالن ۾ مستقبل جي رٿا بندي ڪندڙ ماهرين آڏو، مستقبل جـي شهرن ۾ هي موضوع وڏي بحث ۽ ويچار هيٺ آهي. ڇاڪاڻ تہ سڀني کي اندازو آهي تہ ايندڙ ٣٠ سالن ۾ آبادي ٻيڻي ٿي ويندي. ڪي ملڪ مالٿوسين نظريہ کي سچ سمجهن ٿا تہ ڪي وري پيداوار وڌائڻ رهيا آهن تہ ڪي وري آبادي گهٽائڻ لاءِ رٿا بندي ڪري رهيا آهن. تازو امريڪا ۾ آبادي گهٽائڻ واري اهڙي پروگرام تـي عمل ٿي رهيو آهي جو سن ٢٠٠٠ع ۾ هو Zero Population Growth تي پهچي ويندا. پر ماهرن اهو ڊپ ڏيکاريو آهي تہ ان سان وري ڪئين سماجي ۽ معاشرتي مسئلا پيدا ٿيندا.

سوويت يونين ۾ پڙي آبادي واڌ وارو نظريو اڃا تہ ڏسڻ ۾ ڪونہ آيو پهرحال اتـي اهو احساس ضرور ڏٺم تہ محدود ٻار هئڻ گهرجن. ڪئين نوجوان جوڙن کي ٥-٥ سالن تائين ٻارن جي خواهش ڪانہ ٿئي. انقلاب کان اڳي ۽ پوءِ بہ جنگ عظيم تائين، هنن وٽ بہ چلي ٻارن جي هوندي هئي پر هاڻي ڪادي ۽ رهائش جـو مسئلو، انهن ڪرڻ کان روڪي رهيو آهي. هاڻي، سوويت باشندا بہ يـا وڌ ۾ وڌ ٻي ٻار رکڻ جا خواهشمند آهن.

انهيءَ جا ڪهڙا سماجي ۽ معاشرتي پهلو نکرن ٿا، تن کي هو منهن ڏيئي رهيا آهن. بهرحال، مستقبل جا شهر پڌڻ لاءِ هـو هنيئرئي ڪم ڪري رهيا آهن ۽ ماسڪو جو نئون حصو يـــا بيا شهر انهيءَ جي غمازي ڪري رهيا آهن.

سوويٽ عوام ڪيئن ٿا گذارين

مون ٻڌو هو ته روس ۾ پئسو ڪونه ٿئي؛ اتي ماڻهن کي ڪوپن تي راشن ملندو آهي، ٻار چمنديئي حڪومت کڻيو وڃي وغيره. اهي سڀ سوال سوويٽ يونين جي سرزمين تي پهچڻ بعد ڌڪجي ويا ها. ڇاڪاڻ ته اهي ڳالهيون اهڙا ماڻهو ڪندا ها جن يا ته سوشلزم ڪونه ڏٺو هو يا وري غلط اطلاعن ۽ سرمايدارانه استحصال جا حامي ها. مون کي هينئر هنن کي قريب کان ڏسڻ جو موقعو مليو هو ۽ پنهنجي مشاهدي انهن سمورن مفروضن کي نفي ۾ بدلائي ڇڏيو.

انقلاب کان اڳ روس ۾ صرف ڪجهه وڏيرا، رئيس ۽ نواب زمين ۽ ملڪيتن تي قابض هئا. ڪيتري هاري، آڏي مانجهي، گرمي سردي فصلن جي رکوالي ڪري هاري، فصل لاهي هاري؛ ۽ کڻي وڃي زميندار، هاري کي اهوئي ساڳيو وٺو ۽ ڇني. ساڳي طرح مزدور سرمايدارانه استحصال جو شڪار رهيو. معدني ذخيرن کي کڏي، انهن مان بهترين شيون ٺاهي مزدور، پر سندس اهوئي پيٽ ٻڪيو ۽ انگ اگهاڙو. سموري اپت ڪائي ويندو هو مالڪ.

سوشلسٽ انقلاب سموري معاشي نظام کي بدلائي ڇڏيو. سڀ ڪجهه ماڻهن جي نالي ۾، مملڪت جو ٿي ويو. ماڻهن کي مملڪت لاءِ ڪم ڪرڻو آهي ۽ انهيءَ عيوض مملڪت، هنن کي سموريون ضرورتون فراهم ڪري ٿي. دڪان، هوٽلون، جايون، نهرون، ڍنڍون ڍورا، زمينون، ريلون، بسون، جهاز، سڀ ڪجهه حڪومت جو آهي. فرد کي پنهنجي ضرورت جي هر شيءِ ملي ٿي.

ان جو طريقو هي آهي ته هر ماڻهوءَ کي پنهنجي ڪم جي نوعيت، اهليت ۽ چاڙ مطابق ملازمت ملندي ۽ ان کي پنهنجي ڪم جو ايترو معاوضو ملندو جو هو زندگي جون سموريون شيون خريد ڪري

آرام سان رهي سگهي. پين ذميدارين ۾ روزگار ۽ جاءِ فراهم ڪرڻ حڪومت جو پهريون فرض آهي ۽ حڪومت انهيءَ کي تمام تندهي سان ادا ڪري ٿي. ڪم ڪرڻ جهڙو ڪوبہ ماڻهو پنهنجي تڪ جي ڊيپوٽي يا رجسٽرار، نوڪريءَ واري دفتر تي پنهنجو نالو لکرائي ڇڏيندو ۽ اتان ئي ڪيس پنهنجي اهليت مطابق نوڪري ملندي. اتي هڪ ڳالهہ جو خاص خيال رکيو ويندو آهي تہ ڪنهن کي بہ پنهنجي اهليت جي موزونيت کانسواءِ نوڪري نہ ملي. ائين ناهي جو واڍي جي جاءِ تي ڊاڪٽر ۽ ڊاڪٽر کي ڪوئلن جو دڪان کولي ڏين. موں کي ياد آهي تہ ايوب خان جي ڏينهن ۾ ڊاڪٽر آءِ ايچ عثماني تابڪاري طبيعات ۾ ڊاڪٽري ڪري آيو هو تہ هن کان ڪنهن سائنسي ايجادن جي ڪم وٺڻ بدران کيس ڪنٽرولر آف امپورٽس ۽ ايڪسپورٽس ڪري رکيو ويو. هو مسڪين ڪنهن ليبارٽري ۾ ملڪ جي لاءِ تجربن ڪرڻ بدران ڪي ايم سي جي آفيس ۾ اوباسيون ويٺو ڏيندو هو. اتي ائين ناهي.

اتي ماڻهو ضرورت مطابق تيار ڪيا ويندا آهن يا وري لياقت يافتہ ماڻهن کي سندن لاڙيءَ صلاحيت مطابق ڪم ڏنو ويندو آهي. ظاهر آهي اهڙي صورت ۾ وڏيڪ هنر مند، چاڙهو ۽ خالق قسم جي دماغ وارو ماڻهو وڏو درجو ماڻيندو، ۽ گهٽ جاٽ وارو گهٽ. پگهارون بہ انهيءَ تناسب سان ملن ۽ هر ڪو پنهنجي حساب سان زندگي جو معيار رکي.

رهائش:

جايون، اسٽيٽ جون آهن. گهر فراهم ڪرڻ حڪومت جي ذميداري آهي، انقلاب کان اڳ ماسڪو شهر جا اڌکان وڌيڪ ماڻهن

لانڊين ۽ جهوپڙين ۾ رهندا هئا. ائين ڪٿي سمجهو جيئن، پنهنجي حيدرآباد ۾ ڪچي قلعي وارو علائقو يا نياري نديءَ وارو هنڌ. انقلاب کانپوءِ حڪومت ٻڪري جاري ڪري سموريون جايون قومي ملڪيت ۾ وٺي ڇڏيون ۽ پوءِ انهن جي ورهاست ڪئي. انهيءَ کانپوءِ لاڳيتو تعمير ڪندا رهيا، جيئن ملڪ جي وڌندڙ ضرورت پوري ٿئي.

مسلسل جنگين به رهائش جي مسئلي کي سنگين بنائي ڇڏيو هو. ٻي جنگ ۾ سوويت يونين جا ١٧١٠ شهر ۽ ٧٠ هزار ڳوٺ مڪمل طرح ۽ اڌورا تباهہ ٿي ويا ۽ اڍائي ڪروڙ ماڻهو بي گهر ٿي ويا. انهن کي وري جوڙڻ وڏو ڪم هو پر حڪومت اهو تڪڙ سان ڪري ورتو.

وڏي خاندان کي وڏو گهر ۽ ننڍي خاندان کي ننڍو گهر ملندو. مسواڙ جاءِ جي ننڍ وڏائي تي نہ، پر گهر سنڀاليندڙن جي آمدني تي ٽيندي آهي. ۽ مسواڙ آهي بہ پوري دنيا کان گهٽ ۾ گهٽ. عجب طريقو هي آهي تہ مسواڙ صرف رهڻ وارن ڪمرن جي ٽيندي آهي، رڌڻو ، غسلخانو وغيره مسواڙ ۾ شامل ناهن. گڏيل سڏي هزار روپين تي وڃي ٥٠ رپيا مسواڙ ڀهندي جنهن ۾ اٺ ڏي پهر گرم ٿڌو پاڻي، گئس ۽ بجلي شامل. سڄو مهينو ٻلي پيا ٻلب، استريون ۽ فرج هلايو.

ماڻهو ذاتي جاءِ بہ ٺهرائي سگهي ٿو. ان کي زمين سرڪار مفت ڏيندي، پر هو وڌ ۾ وڌ پہ منزلہ جاءِ ٺهرائي سگهي ٿو جنهن ۾ ٥ کان وڌيڪ ڪمرا نہ هوندا. جاين ٺهرائڻ لاءِ سرڪار قرض ڏيندي آهي، جيڪو ٠٠٧ روبلس کان وڌيڪ ڪونہ ٿئي. استادن ۽ ڊاڪٽرن کي قرض ملڻ ۾ وڌيڪ سهولتون ملن. وياج گهٽ ۾ گهٽ ٿئي: صرف ٢ سيڪڙو. واپسي بہ ٧ سالن ۾ ڪري سگهجي. اهڙا ذاتي گهر آڱي لڳن جي تعداد ۾ موجود آهن.

سرڪار جي گهرن جي سار سنڀال ۽ مرمت سڄي سرڪار جي ذمي ٿئي ۽ هو مقرره ۽ مناسب وقت تي مرمت ڪندي رهندي آهي. اسان وانگيان ناهي تہ مسواڙي مرمت لاءِ رڙون ڪندو رهي، ۽ مالڪ مڪان صرف پهرين تاريخ ڏندو ڪٿي مسواڙ لاءِ بيٺو هجي، پيو ٿيو

[illegible]

اي بي اين جو دفتر۔

سينٽ بيسل جي ديول۔

زار جي عظيم توپ۔

خير، جاءِ مسواڙي جي مٿان ڌمي تہ ڌمي ٿئي. يا وري مسواڙي، مڙسي ڪري، جاءِ جي مرمت ڪرائي ۽ پوءِ مسواڙ وٺيس ڪٽيندو، پوءِ يا پنهي جا هٿ هڪٻئي جي ڳچين ۾، يا عدالتن جا چڪر ڪاٽيندا رهن، اتي اهڙيءَ صورت حال پيدا ٿيڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي.

ڪوبہ ماڻهو پنهنجي جاءِ ٻئي کي مسواڙ تي ڏيئي نٿو سگهي، تنهنڪري نہ قبضو خالي ڪرائڻ جو سوال، ۽ نہ وري رينٽ ڪنٽرولر جي ضرورت.

جاءِ نہ ملڻ ۾ شادي شده جوڙي کي ڏاڍي سهولت. هيڏانهن شادي جو سرٽيفڪيٽ علائقي جي رجسٽرار کي ڏيکاريو، هوڏانهن فليٽ جي چاٻي وٺو. باقي پنهنجي مڙسي ڪري، سامان وٺو پوندو، گهر آباد ٿي ويندو.

شاديءَ ۾ ڪا خاص دير ڪانہ لڳي. ڇوڪري ڇوڪريءَ هڪٻئي کي پسند ڪيو. ڪجهہ ڏينهن ڊيٽنگ ڪئي. هڪٻئي سان گڏ گهميا ڦريا، شادي ڪرڻ تي نهي ويا سڌو رخ رکن شادي محل ڏانهن. گهوٽ پنهنجي ماڻهن سان مختصر تعداد ۾ هڪ موٽر ۾، ڪنوار پنهنجي ماڻهن سان ٻي موٽر ۾. گهوٽ پنهنجي موٽر آڏو گڏو ٻڌندو ۽ ڪنوار وري گڏي، جيئن پري کان خبر پئي تہ گهوٽ جي گهڙي موٽر آهي ۽ ڪنوار جي ڪهڙي. رجسٽرار صرف پنهي جا نالا ۽ ايڊريس، رضامندي پڇندو، جواب هائوڪار ۾ مليو، صحيحون ٿيون، مهر لڳي ۽ پئي آئسوٽ. شادي ٿي ويئي، اتان نڪري گل وٺي، سڌو گمنام سپاهي جي قبر تي. گل چاڙهين ۽ شام جو پارٽي ڪن. چپا جو سرڪس ڇپا جون لانئون ۽ ونواهہ. گهٽي گهل گهلان ٿئي ئي ڪانہ.

شادي لاءِ اهو بہ ضروري ناهي تہ ڏاج ۽ وڏا زيور ڏاهجن. ڏاج ڏيئي ڪونہ، شهرن سان تہ ڪڏهو ڪو رواج ختم ٿي ويو آهي. ويندي شاديءَ جو جوڙو بہ ڪونہ نهندو آهي. اهڙا دڪان جام آهن جتان مسواڙ تي جوڙا ملن، جيڪو جوڙو شاديءَ واري ڏينهن ڪتب آڻي، آڌارو ٺٺ ڪري، وري مسواڙ سميت واپس ڪري ڇڏي.

اسان وانگيان هنن مان به ماڳيو ويل آهي. شاديءَ جو وڳو هڪ گهمرو پائبو آهي، تنهنڪري خرچ جي بچت ڪئي اٿن. اسان وٽ ته شاديءَ جو جوڙو هزار ڪاپرو وڃي. شاديءَ ۾ جن ڪي پنهنجون موٽرون ناهن سي وري يارن دوستن کان وٺن ٿا جي اتان به سگهو جواب ملي ته پوءِ ٽيڪسيون ڪن. اهو عيب ناهي.

اچ وڃ

سوويت يونين ۾ ٽرانسپورٽ بيو مکيه شعبو آهي. ٽرانسپورٽ جو نظام تمام سٺو ۽ موثر آهي. هو ٽرانسپورٽ ۾ سمورا ذريعا ڪتب آڻين ٿا. انهن ۾ دريا، نهرون، رستا، بجلي ۽ فضا سڀ ڪجهه اچي وڃن ٿا. روس ۾ قدرتي پاڻي جام آهي. سڄي ملڪ ۾ ڏيڍ لک کان وڌيڪ اهڙيون نهرون آهن جن جي ڊيگهه ١٠ ڪلوميٽرن کان وڌيڪ آهي جن مان ٣٠ سيڪڙو جهاز راني جي قابل آهن. هو انهن کان اچ وڃ جو چڱي طرح ڪم وٺن ٿا. تيز رفتار لانچون، جهاز مسافرن کي آڻن نيڻ کانسواءِ ملڪ جو وڏو حصو بار جو به ڍوئين ٿا.

بجلي ۽ تيل تي بي انداز بسون هر روڊ تي آهن. قريب قريب هر ٽئين ۽ چوٿين منٽ ۾ هڪ بس هلي. بسن کان علاوه ٽراسون قريب قريب هر شهر ۾ هلن. اسان واريون ٽراسون صرف ڪراچي ۾ آهن جن جي ابتدا سؤ سالن کان اڳ تي ۽ گهوڙن سان ڇڪڻ وارين ٽرامن کان اچي ڊيزل تي پهتا آهيون. پر هنن جون ٽراموں براڊ گيج. سڀئيون ۽ بجلي تي هلندڙ. بلڪل ريلون پنهنجي ريل ڪار جيتريون؛ هر روٽ تي موجود.

جتان ٽراسون هلن، اني رستن جـي حالت بـہ ساڳئي پنهنجي ڪراچي جي رستن جهڙي. پنڙين وڻان پڇيو يون. ماسڪو ۾ يا ٻين شهرن ۾ جتي بہ ٽراسون ڏسندو هئس تہ پاٿ وارو بندر روڊ ياد اچي ويندو هئم. هتي پاٿ وٽ پل ۾ جيڪڏهن موٽر يا رڪشا ٽرام پٺيءَ تي چڙهي وڃي تہ الله جي امان. پر اتي رستا ويڪرا هئڻ ڪري، ڪنهن قضائي ڪو موٽر ٽرام پٺي تي چڙهڻ ڪانهوءِ اتي بہ حالت ساڳي ئي.

ٽيڪسين جو ڀاڙو معقول ٿئي ۽ سوويٽ يونين ۾ ماڻهن جي سراسري آمدني جي حساب سان گهٽوٽي سستو پئي. پنهنجي رپئي جي حساب سان ١٠ ڪوپيڪ (اٽڪل سوا رپيو) اسٽارٽ ڪرڻ تي، ۽ پوءِ هر ڪلوميٽر لاءِ ١٠ ڪوپڪ. باقي ميٽر تيز هئڻ يـا ڪرختگي سان پيش اچڻ جـي ڪا شڪايت ڪانہ ٿئي. ٽيڪسيون ۽ گاڏيون سڀ سرڪار جون، ٽيڪسي هلائيندڙن کـي پگهار ملي، جيڪو جمع ٽيندو آهي. باقي مسافر خوش ٿي خرچي ڏيئي وڃن تہ اها سندس.

سوويٽ يونين جي زندگي ۾ ٻين ترقي يافتہ ملڪن وانگيان زير زمين ريل تمام موثر ۽ تيز ترين ذريعو آهي. هو ان کي ميٽرو سڏين. مون تہ هن ڪان اڳ صرف لنڊن جـو زير زمين ريلوي سرشتو ڏٺو هئو پر سياحن جو چوڻ آهي تہ روس جو سرشتو سيني ڪان سٺو آهي. برطانيہ ڪان تہ، بهرحال ڪئين ڀيرا وڌيڪ سٺو آهي. ماسڪو شهر ۾ اٺ لائينون هڪٻئي کي ڪراس ڪندڙ ۽ نائين لائين سرڪيولر سيني کي ملائيندڙ آهي. جڏهن تہ لنڊن ۾ صرف ٤ لائنون آهن. شهر جو ڪو اهڙو حصو ناهي جو ڳنڍيل نہ هجي. اهي سموريون لائينون ١٠٠-١٠٠ فٽ هيٺ زمين ۾ هڪٻئي مٿان هلن ٿيون ۽ ٣-٤ منزلہ اسٽيشنون هڪٻئي مٿان ٻڌل آهن.

ريلوي اسٽيشنون تمام خوبصورت، ويڪريون ۽ روشن. جيتوڻيڪ اسٽيل ۽ سيمينٽ اسٽرڪچر جون پر اهڙيءَ طرح لائيم لائيٽ سـان روشن ڪيل جو محسوس ٿئي تہ مٿان آسمان آهي.

هونئن تہ سوويٽ يونين ۾ ڀاڙو سستو ٿئي پـر زير زمين ريلن جو ڀاڙو بنهہ گهٽ. ڪٿي بہ وڃو صرف ٦٠ پيسا وجهو. زير زمين ٽڪيٽون ٽين ڏي ڪونہ. البتہ اتي لنگهہ وٽ مشينون لڳل آهن جن

۾ ٦٠ پيسن وارو سکو وجهي لنگهبو ته ڪجهه به نه ٿيندو پر بنا سڪي وجهڻ جي لنگهبو ته مشينن جي پاسن کان به فريم نڪرندا ۽ جهٽڪو ڏيئي گوڏن وٽ هلڪو ڌڪ هڻي وري واپس هليا ويندا جنهن جو مطلب ته هو بنا ڀاڙي وڃي رهيو آهي. انهيءَ سان ڪو خاص ڌڪ نٿو لڳي پر ائين ڪرڻ عيب آهي. رفتار ١٢٠ ڪلوميٽر ٿئي.

اسان جي ملڪ ۾ بسن ۾ عام طور هيئن ٿيندو ته جتي بس اچي بيٺي ته ڪنڊڪٽر هوڪو ڏيندا ته ڪيبن، ڪيبر وارا لهي وڃن، يا ڪيسانو موري، ميرجي ڪري، مختلف اسٽئنڊ ايندئي ڪنڊڪٽر مسافرن کي پيا ياد ڏياريندا آهن. هتي انهيءَ جي سڌريل صورت نظر آئي. ڪنڊڪٽر ته ٿين ڪونه تنهنڪري اهو ڪم ڪن ڊرائيور. هرهنڌ لانچ ۾، بسن ۾، ٽرام ۾ توڙي زير زمين ريل ۾. هر اسٽئنڊ يا اسٽيشن اچڻ تي ڊرائيور مائيڪ ذريعي اسٽيشن جو نالو وٺندو آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته اسان روسي زبان کان نا آشنا هئاسين ۽ صرف تنهي ترجمان جي ٻولي تي هلندا هئاسين.

زير زمين پليٽ فارمن تي پهچڻ ۽ نڪرڻ لاءِ تمام اونها ۽ تيزيءَ سان هلندڙ ايسڪليٽر آهن، ساڳيا جيئن پنهنجي اسٽيٽ بئنڪ ۾. اسان جي ساٿڻ شميم ته ڏاڍو گهٻرائيندي هئي. پاڻ سنڀالي، ٻچڪو سنڀالي يا ٻوٽي سنڀالي. هلڻ جو شوق اسان کان تکو هئس مجبورن ميزبان وڪٽر هن کي ٻانهن کان وٺي ايسڪيليٽر تي چاڙهيندو هو ۽ لاهيندو هئس. هنن لاءِ ته ڪا ڳالهه ڪانه هئي. هلندي هلندي آئس ڪريم به کائيندا ويندا ها ته ڏاڪا به اورانگهيندا ويندا ها.

ٽرنڪ ۾ پرائيويٽ ڪارن جو تعداد به جام آهي. سوويٽ يونين ۾ چاڪاڻ ته اها صنعت گهٽ وڌي چڪي آهي تنهنڪري درآمد ڪرڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. هو پنهنجن شين کي وڏي اهميت ڏين ٿا. ائين ناهي ته ڦٽيون لٽيرن ته وڏيرا ٽويوٽا جي شو رومس تي بيٺا هوندا، ۽ اچا نئون ماڊل آيو ته پراڻي کي نيڪال ڪري ڇڏيندا. اتي ائين ناهي. هو ننڍيون يا وڏيون پنهنجي ملڪ جون گاڏيون ڪتب آڻيندا آهن. اڃا به ٻي جنگ جون گاڏيون هلندي نظر آيون جن کي چاڪايو، پرزا بدلايو ڊوڙائيندا وتن.

موٽرن ۾ هنن وٽ گهٽ قسمن جون گاڏيون ڪونه ٿين ۽ نه وري انهن جي شيپ ۾ ڪا گهڻي خاص تير گهير ڪن. زي گلا، هوبهو فيات رکي آهي. اولگا (نديءَ جي نالي پويان)، سزدا ۱۵۰۰ يا پراڻي فورڊ جي اسٽائيل پر اڳيون شيپ بدليل. ماسڪو وچ ٿوري وڏي گاڏي ٿئي. هڪ اڌ پيو ماڊل، پر گهٽا نه. چاچي شيورليٽ، چاچي ڊارٽ، وڏيون گاڏيون به ٿين پرگهٽ نه ته وچوليون ۽ ننڍيون گاڏيون. سائيلج به گهٽو ٿين هيترن ڏينهن ۾ سون صرف، پر ٽويوٽا، ع ڪن مرسيڊيز ۽ هڪ فاڪسي نظر آئي سي به سفارتخانن جون هيون پيو ٿيو خير.

هونئن ته سوويٽ ديس گهڻ جهڙو ملڪ آهي پر اسان جهڙا سيلان جن جو قيام ڪجهه ڏينهن کان، وڌيڪ نه هجي، تن لاءِ چونڊ هنڌ گهمڻ ضروري آهي. مون ننڍي هوندي کان ئي روس جي ثقافتي تاريخ کان وٺي گورڪي ۽ پشڪن جي ڪلاسڪي ادب تائين، سماجي نظام کان وٺي الغ بيگ ۽ البيروني تائين ڪجهه نه ڪجهه پڙهيو هئم تنهنڪري گهٽ ۾ گهٽ سوويٽ روس تي ڳالهائڻ ۾ سولائي ٿيندي هئم. موسيقي جو شاگرد ۽ مصوري جو رسيا هئڻ ڪري مون کي زندگي جي عمومي شعبن تي ڏي وٺ ڪندي ڪا تڪليف نه ٿيندي هئي. چيڪوسڪي ۽ سيتلووف جهڙن عظيم موسيقارن جي زندگي ۽ ڪارنامن کان واقفيت هئم ۽ هاڻي انهن کي ڏسڻ جو موقعو مليو هئم. ميزبان جڏهن به پڇندا ته ڪيڏانهن هلجي ته آءٌ طوطي وانگيان چوندو هئس پشڪن ميوزيم، يونيورسٽي ڪئمپس، اسڪول آف اورينٽل اسٽڊيز، مجاهدانه جنگ جو پئنوراما، بولشيوڪ ٿيئٽر، ميزبان سمجهندا هئا ته آءٌ سوويٽ يونين کو اڳ گهميل هئس، پر آءٌ چوندو هئس ته سڀ ڪجهه ڪتابن ۾ لکيل آهي ڪوپڙهڻ واروگهرجي.

خير، منهنجي ئي چور چوران تي رخ رکيوسين اسڪول آف اورينٽل اسٽڊيز ڏانهن. پراڻي زماني جي عمارت، پر وسندار ۽ پرشڪوه آهي. اسان جڏهن وياسين ته وئڪيشن هئي تنهن هوندي به شاگردن جي چهل پهل هئي. اسڪول آف اورينٽل اسٽڊيز پاڻ واري ڪمڊي جي يا چڪر واري پرائمري اسڪول وانگيان ڪونهي، جتي ڇورا سڄو ڏينهن پيا جهرڪيون جهڙين ۽ استاد گپ شپ ۾ لڳا پيا هجن. اسڪول

تمام وڏي درسگاهه آهي جنهن ۾ پوسٽ گريجوئيٽ ڪلاس ڏين ۽ تحقيقي ڪم ٿئي. شاگرد مختلف شعبن ۾ گريجوئيشن ڪرڻ کانپوءِ هتي مشرقي علوم وڌيڪ پڙهڻ ۽ تحقيق ڪرڻ ايندا آهن. هنن ۾ روسي شاگردن جي وڏي تعداد کانسواءِ ٻين مشرقي ملڪن مان شاگرد ۽ استاد به ايندا آهن. سنڌيونيورسٽي جي پراڻي ڪئمپس کان وڏو ادارو آهي هر شعبي لاءِ ڌار سيڪشن ٿئي.

پاڪستان سيڪشن جو سربراهه مسٽر گنڪووسي آهي. هو پاڪستان جي مختلف موضوعن تي ماهر آهي، پاڪستان تي ڪئين تحقيقي ڪتاب لکيا اٿس. اسان جي وڃڻ کانپوءِ ڪراچي ۾ ٿيل "سنڌ صدين کان" واري سيمينار ۾ اچي شرڪت ڪئي هئائين. سنڌي، پنجابي، بلوچي، پشتو ۽ اردو جا سيڪشن موجود آهن. پاڪستان تي اٽڪل ۲ سو ڪتاب مختلف موضوعن تي ڇپايا اٿن.

سنڌي شعبي جي سربراهه هڪ خاتون مسز ايگورا آهي جنهن سنڌي ٻولي تي ڊاڪٽري ڪئي آهي ۽ سنڌي ٻولي جي محقق آهي. ڪئين ٻيا شاگرد سنڌي ٻولي تي تحقيق ڪري رهيا آهن. هنن سڀني جي ڏڌي واري ٻولي کي به پڙهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ۽ ڪجهه ڪمپيوٽر جي مدد سان اڳتي وڌيا آهن. هڪ ڪتاب به سنڌي ٻولي تي به لکيو اٿن. سنڌي ٻولي جي قدامت ۽ وادي مهراڻ جي قدامت ڪري سنڌ کان آشنا آهن.

تاريخ قريب ۾ سنڌ مان روشناس ڪرائڻ وارو مرحوم حيدر بخش جتوئي آهي جنهن کي سوويت يونين جو هر اخبار پڙهندڙ ڄاڻي ٿو. سان هنن کي پڌائيندو هئس ته اوهان ۱۹۱۷ع ۾ سڀني گڏجي استحصالي ۽ سرمائيدارانه قوتن خلاف جنگ جوٽي، اسان وٽ حيدربخش جتوئي مرحوم جي اڳواڻيءَ هيٺ پورهيت عوام برطانوي سامراج جي حڪومت خلاف جدوجهد ڪئي. جتوئي صاحب سول سروس ڇڏي هارين ۽ مزدورن جي تحريڪ جو بنياد وڌو ۽ ان وقت جڏهن هاري، مزدور جو نالو وٺڻ گناهه هو. اهو ٻڌي هو وڌيڪ دلچسپي وٺندا ها. هونئن به اتي فرينڊشپ هائوس ۾ هر سال مرحوم جتوئي جي ورسي ٿيندي رهندي آهي، جنهن ڪري هو انهيءَ کان آشنا آهن.

اسڪول آف اورينٽل اسٽڊيز، سوويت يونين لاءِ مشرقي زبانن ۾ عملو به تيار ڪندو آهي. مثال طور ماسڪو، تاشقند ۽ ٻين ريڊيو

اسٽيشنن تان پر ڏيهي سروس ۾ نشر ٿيندڙ پروگرامن لاءِ دلچسپي رکندڙ شاگرد اها ضرورت پوري ڪندا آهن. ڪئين روسي ملايا جيڪي فارسي، عربي، ترڪي ۽ اردو زبانون سولائي سان ڳالهائي سگهندا ها.

اسڪول آف اورينٽل اسٽڊيز ڪي پنهنجو وڏو ڇاپيخانو بہ آهي. ڪلاسيڪي ۽ فني ڪتابن جي ضرورت اهو ڇاپيخانو پوري ڪندو ڪندو آهي. سوويٽ يونين جا ڪتاب هوئڻ بہ سڄي دنيا کان سستا ٿين. ٻارن جي ڪتابن تي خاص ڌيان ڏين.

تعليمي سرشتو

تعليم پوري سوويٽ يونين ۾ بنيادي حيثيت رکي ٿي. اها حڪومت جي ذميداري آهي تہ هر شهري کي تعليم حاصل ٿئي. خاص ڪري فني تعليم تي گهڻو زور ڏين. اهوئي ڪارڻ آهي جو مختلف فني ۽ صنعتي ميدان ۾ هو نہ صرف ڪنهنجا محتاج ناهن، پر ٻين دنيا جي ملڪن جي ماهرن کي تربيت ڏيڻ سان گڏ مدد پڻ ڏيندا آهن.

هنن جي انهيءَ ڪاميابي پويان سندن عزم ۽ محنت لڪل آهي. زار جي ڏينهن ۾ سموري آبادي جو ننو حصو آڱوٺي ڇاپ هو، جڏهن تہ ٻهراڙين ۾ تہ سمورا ماڻهو اڻ پڙهيل هئا. ١٨٩٧ع جي ڳاڻاٽي مطابق تاجڪ، ازبڪ، ترڪماني صرف ٢ سيڪڙو پڙهيل ها. انقلاب کان اڳ صرف ٢ لک ٩٠ هزار ماڻهو درمياني تعليم کان اوچو پڙهيل هئا.

١٩١٩ع ۾ هڪ ڊڪري سان، جاهليت ختم ڪرڻ جو اعلان

ڪيو ويو ۽ سمورن ڳوٺن، شھرن، ڪارخانن ۾ خاص ڪلاس شروع ڪيا ويا ۽ ڏسندي ڏسندي لکين ماڻھو پڙھڻ لکڻ لڳا.— ۽ اڄ سوويت ديس ۾ علم پرائڻ جي چاھت ھن ترقيءَ جي زندگي جي خاص خصوصيت آھي.

اڄ سوويت يونين ۾ تعليم جو سرشتو ھڪجھڙو آھي. سڀ کان وڏي خاصيت ھيءَ آھي تہ تعليم مفت آھي، ٻارن لاءِ تہ لازمي آھي. خود اوچي تعليم مفت آھي. انھيءَ ڪانسواءِ ملڪي ضرورتن مطابق، تعليمي پاليسي ۾ سائنسي انداز سان ڦير گھير ٿيندي رھندي آھي. ڏٺي ليکي ھي تعليم جو انداز ھن طرح آھي تہ اتي سڀ کان ديھئين درجي ڪنڊر گارٽن ۽ نرسريون آھن جتي ٻارن کي اسڪول وڃڻ کان اڳ تيار ڪيو ويندو آھي. ھن کي ھو سڏين پري اسڪول ادارا. ھن ۾ اھڙا ٻار ڇڏيا ويندا جيڪي مائٽن جي نوڪري تي وڃڻ ڪري اڪيلا ٿي ويندا آھن. نرسرين ۾ اھي ننڍا ٻار رھندا بہ آھن جن جو مڙو خرچ سرڪار پرينندي آھي. اسان وانگيان ناھي تہ ٻار واري ڪا مائي نوڪري تي نٿي وڃي سگھي يا وڃي تہ ٻويان ٻارن لاءِ ڪا ڪراڙي ريجھائڻ لاءِ ويٺي ھجي. اتي نرسرين ۾ ٻارن کي اھڙو گھريلو ماحول ملي ٿو جو ٻارن کي مائٽن جي کوٽ محسوس نٿي ٿئي. ھو ونڊرن ۽ راندين ۾ پڙھندا بہ آھن تہ سکندا بہ آھن. اٽڪل ھڪ ڪروڙ اھڙا ننڍڙا ٻارڙا نرسرين ۾ مائٽن کانسواءِ بہ رھندا آھن.

ان کانپوءِ سوويت اسڪول ۾، پرائمري پھرين کان ۳ سال تائين، ۸ سال پھرين کان ۸ تائين ۽ سيڪنڊري پھرين کان ۱۰ تائين اسڪولنگ شامل آھي ڪئين لکپڙھہ ۽ شاخ وارا اسڪول بہ موجود آھن جتي نوجوان، ملازمت ڪندي پنھنجا سيڪنڊري ڪورس پورو ڪري سگھن ٿا. خاص لاڙي ۽ شعبي جي انتخاب ڪندڙ شاگردن لاءِ اختياري مضمون بہ پڙھايا ويندا آھن. معذورن ۽ لاچار ٻارن لاءِ خاص اسڪول قائم ڪيل آھن. اسان کي ٻڌايو ويو تہ ۷۳-۱۹۷۲ع ۾ سوويت يونين ۾ ۱ لک ۸۱ ھزار اسڪول ھئا ۽ ڪل ۴ ڪروڙ ۹۳ لک ۲۴ ھزار شاگرد داخل ھئا.

خير، انگن اکرن ٻڌائڻ جو مقصد اتان جي تعليمي نظام جو ھڪ سرسري جائزو پيش ڪرڻ ھو.

اسان کي ماسڪو يونيورسٽي ڏسڻ جو به موقعو مليو. ماسڪو يونيورسٽي ڪنهن هڪ هنڌ ناهي، مختلف حصن ۾ ورهايل آهي. مکيه بلڊنگس کي ٺهڻ ۾ ٥ سال لڳي ويا. هيءَ عمارت روايتي ڪئٿيڊرل انداز ۾ آهي، جنهن کي وچين عرصي جي لوسن انداز تعمير جو نقل چئي سگهجي ٿو. يونيورسٽي جي عمارت هڪ پهاڙي تي ۽ پيو تمام اوچي ٺهيل آهي تنهنڪري پري کان ڏسڻ ۾ ايندي آهي. اڳيان وسيع لان ۽ باغيچا اٿس. تمام خوبصورت منظر آهي. يونيورسٽي جي مکيه لنگهه آڏو، هڪ ڇوڪري ۽ هڪ ڇوڪر جا مجسما پنهنجي پاسن کان نصب ٿيل آهن، جيڪي هٿن ۾ ڪتاب کوليو علم جون تمثيلون بنيل آهن.

يونيورسٽي جي مکيه عمارت عام طور هيومنٽيز ۽ ٻيون اهڙيون فئڪلٽيز آهن انهيءَ ڪانسواءِ ٻيو مکيه علائقو سڄو انسٽيٽيوٽس تي مشتمل آهي جيڪو نه ته به، پنهنجي حيدرآباد جي مارڪيٽ ۽ هيرآباد ٻنهي جي گڏيل علائقي جيترو ٿيندو. هنن ۾ مختلف شعبن ۾ شاگرد خصوصيت سان پڙهندا آهن. اهي عمارتون ائين ئي ورهايل آهن جيئن پاڻ وٽ ڪن ڏينهين جاين جي تنگي سبيان مکيه پوسٽ آفيس جي پرسان باٽني ۽ جاگرافي جو شعبو هو ۽ اڄ ڪلهه پراڻي ڪئمپس ۾ ايجوڪيشن جي انسٽيٽيوٽ قائم ٿيل آهي.

علم پرائڻ جو اتساهه شاگردن ۾ تمام گهڻو ڏٺم. پڙهڻ جي وقت پڙهڻ ۽ راند جي وقت راند ڪرڻ اتي ڏٺم. جوان جماڻ ڇوڪرا ڇوڪريون فري وقت ۾ کلندا ڪڏندا رهندا هئا ۽ پڙهائي جو وقت ٿيو ته ڪلاس ۾. مون کي پنهنجا شاگرد ياد اچي رهيا ها، جن بنا هنگامي ڪڏهن پنهنجي اليڪشن به نه ڪرائي. خوبصورت عمارتون خالي ۽ لائبررين جي ڪتابن کي ڪو ورهين جا ورهيه هٿ به نه لائي. ڪو ايڪڙ ٻيڪڙ شاگرد پنهنجي جذبي جو اظهار ڪندو آهي ته واهه نه ته ٿيو خير. نه ته وري هي ته مختلف شاگرد، فيڊريشنن جا ليڊر هينئر ڪيسي ۾ پيا هوندن جتي چاءِ پيئڻ ويندا، هڪ عمدو بيان گهڙي اچي اسان جي مٿي ۾ هڻندا. چاهي انهيءَ مسئلي جي ڄاڻ هجي يا نه. باقي رهيو امتحان جو مسئلو، سو به ڪنهن کان لڪل ڪونهي. اول ته هلندا ڪارتوس، پر جيڪڏهن انهيءَ سان ڪم نه هليو ته پوءِ ممتحن کي دٻائي به نقل ڪبو. ۽ جيڪڏهن انهيءَ سان ڪم نه

هليو تہ پوءِ پورڊ يا يونيورسٽي جي اگزئمنيشن برانچ تہ نہ ويئي آهي. بہ چار سفارشون، بہ چار ڏوڪڙ هلائي پاس ٿـي وڃڻ، پوءِ ڀلي درخواست لکڻ اچي يا نہ: انهيءَ لاءِ استاد يا ممتحن ٻڌل ناهي. سان هنن کي ڏسي دل ئي دل ۾ دعا ڪندو هئس تہ شال اسان جا شاگرد بہ علم حاصل ڪرڻ ۾ اهو جذبو ڏيکارين.

روس ۾ ڏڏ شاگرد بہ ٿين تہ هوشيار بہ. پر ڏڏ جي اڳتي نٿا وڌن تہ پٺتي رهجي ويندا. نتيجي ۾ هر ڪو ڪوشش ڪري سڙسي سان پار پوڻ جو خواهان ٿئي.

گهمڻ جهڙيون جايون:

پشڪن ميوزيم

ماسڪو ۾ قيام دوران اسان جيڪي دلچسپ جايون ڏٺيون تن ۾ پشڪن ميوزيم وڏي دلچسپي جو مرڪز آهي. هيءُ عجائب گهر، عظيم ليکڪ پشڪن جي نالي تي قائم آهي. هوئن تہ سمورو سوويٽ ديس عجائب گهرن جو ملڪ آهي پر پشڪن ميوزيم ائين ڪٿي سمجهو تہ ماسڪو جو دائود پوٽو عجائب گهر آهي فرق صرف هيءَ آهي تہ پشڪن ميوزيم ڏسڻ لاءِ هر وقت رش رهي ٿي، ۽ اسانجا نوادرات سانڍهن جي لاءِ سڪن ٿا.

عجائب گهرن کان سواءِ سوويٽ يونين جي زندگي ۾ آرٽ گيلريون، ٿيئٽر ۽ سرڪس وڏو ڪردار ادا ڪن ٿا. عجائب

گهرن ۾ هنن ڪوشش ڪري، دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ مان شيون آڻي پاڻ وٽ رکيون آهن. هنن وٽ، پنهنجي ملڪ ۾ بہ آثار قديمہ جا وڏا ذخيرا آهن جن کي هنن وڏي سانيڊور سان رکيو آهي. سار سنڀال ۾ تہ هو تمام ڏاها آهن. هرهڪ شيءِ کي وڏي پاڀوهہ سان سينگاري، ڏاهي جوڙي رکندا آهن.

عجائب گهرن ۾ داخلا لاءِ ٽڪيٽ آهي ۽ ڏسندڙ کي اتي رکيل ڪنهن شيءِ کي هٿ لائڻ جي اجازت ناهي. هر شيءِ هيٺان سلپ، انهيءَ جي لپڻ جو هنڌ، تاريخ ۽ وقوع لکيل، پر روسي ۾، مجال آهي ڪنهن ٻي ٻولي ۾ هجي. نہ سمجهيو تہ اوهان جي مرضي پاڻهي گائيڊ سمجهائيندا، جيڪي وڏن عجائب گهرن ۾، تولن جي صورت ۾ سياحن کي وٺندا گهمائيندا ۽ سمجهائيندا. غير ملڪي سياحن لاءِ، سفري ادارا يا سياحت کاتو گائيڊ مقرر ڪندا آهن. عجائب گهرن ۾ آرٽ واري سيڪشن ۾ فن جا نمونا بدلبا رهندا آهن، جيئن مختلف علائقن جا باشندا انهن کي ڏسي سگهن. باقي آثار قديمہ جا نوادرات مقرر هوندا آهن جاڪاڻ تہ هنن سان گهڻو ڪري سمورا اهڙا هوندا آهن جو چرپر سان نقصان ٿي سگهي ٿو.

پشڪن ميوزيم شهر جي مرڪزي حصي ۾، وڏي عمارت ۾ آهي. رومن انداز تعمير جو، سفيد، ٿنڀن جي انداز سان وائيٽ هائوس سان قدري ملي ٿو.

هن ۾ قبل از مسيح ڪانوني اچ ڏينهن تائين جا آثار ۽ تخليقون موجود آهن. شروع شروع واري سيڪشن ۾ اطالوي، روسي ۽ جرمني ڪان لڏل ائنٽڪس، مجسما، چٽپلس جا جزا ۽ فن تعمير جا نمونا آهن. هنن ۾ گهڻي جرمنيءَ ڪان آندل ڪئٿيڊرلس جا آهن. سورهين صديءَ جي پٿر جو ٺهيل هڪ دروازو فرانس مان آندل آهي. ان تي اينگريونگ جو ڪم ايترو ڪمال جو ٿيل آهي جو داد ڏيڻ کانسواءِ رهي نٿو سگهجي. ڏاهڻ واري جو تہ ڪمال آهي ئي آهي، پر آڻڻ وارن جو ڪمال وڌيڪ آهي، جن اٽڪل ۳۰ فٽ کن اوچي دروازي ڪيئي ڪيڏي آڻي رکيو آهي. اهڙيءَ طرح ڏورانهين هنڌان ڪاٺ ۽ ڌاتو جي آڪر جا بہ لاجواب نمونا آهن.

مجسمن ۾ پيٽر دي گريٽ جا مجسما ڏسڻ وٽان آهن. برانز جي هنن مجسمن کي ڏسي انهن فنڪارن کي سلام ڪرڻ لاءِ هٿ کڄيو وڃي. مون کي لنڊن ۾ مادام ٽائونسينڊ وارو عجائب گهر ياد اچي رهيو هو جنهن جي سيڻ جي مجسمن ۾ به ساڳيو ڪمال آهي پر سيڻ نرم ميڊيم هئڻ ڪري، ڏاهڻ ۾ وڌيڪ سولائي آهي، بنسبت ڌاتوجي.

آثار قديمہ جي نوادرات ۾، مصر جا چٽ تاڏين رسيل پٿر جا مجسما ڏسڻ وٽان آهن. اهي مجسما ڏسي مصر جي فنڪارن جي عظمت کي تسليم ڪرڻ کان انڪار ڪري نٿو سگهجي. ميسوپوٽيميا، بابل ۽ نينوا، ۽ آر جي تهذيبن جا پٿرن تي اڪريل تاريخ جا به وڏا عبرتناڪ سبق آهن. هنن نقشن ۾، زندگي جو هر عمل واضح طرح چٽيل آهي. اوهان ڏسندؤ تہ اوهان جي اڏو، ان وقت جتي زندگي تري ايندي. اها تهذيب، جيڪا اڄ واري جي ڪئين فٽ تهن ۾ دٻيل آهي، اها خاموش زبان سان پنهنجي بلندي جي تاريخ دهرائي رهي آهي. شاباس آهي هنن آڻڻ وارن کي، جيڪي ڪٿان ڪٿان آڻي هتي محفوظ ڪري رکيو اٿن.

منهنجي ذهن ۾ پنهنجي موئن جي دڙي جي تهذيب جا آثار ڦرڻ لڳا ؛ ۽ پاڻ مرادو نظرون انهن جي آثار تلاش ڪرڻ ۾ لڳي ويون. اسان جي تهذيب، هنن جي تهذيب کان پٺتي تہ ناهي. ديوارن تي تہ ڪجهہ نظر نہ آيم. نڍن مجسمن ڏي نظر ڊوڙايم. هڪ هنڌ ڪرشنا جي مورتي نظر آئي، شايد اجنتا جي غارن مان آندي هئائون. شوڪيسن ۾ جتي مهرون رکيل هيون، اتي هڪ هنڌ موئن جي دڙي واري مهر جهڙي نظر آئي پر جڏهن پنهنجي ترجمان کان پڇيم تہ هن ٻڌايو تہ اها ميسوپوٽيما وارن جي آهي. ٻر پوءِ هتي ٻي پاڻ وارو ڍڳو بہ نظر اچي ويو. تمام پرشڪوه ۽ عظيم تي لڳو. مان هلندي هلندي ٻڌايو مان تہ هي انهيءَ عظيم تهذيبي آماجگاهہ سنڌو ماٿر جي شهر آهي، جنهن دنيا کي سڀ کان پهريائين ڪپهہ ڏني ۽ ڌاتو ڳارڻ سيکاريو. اسان جي ميزبان مسٽر اليگزنڊر ساشاجو مخصوص اپياس جو شعبو پاڪستان هو، تنهن سنڌ جي انهيءَ عظمت کي قبوليو.

نوادرات جي شعبي ۾ پراڻيون مهرون، نڍا مجسما، پٿر ۽ ڌاتو

جا زيورات مختلف تهذيبن جا تمام سهڻي طريقي ۾، پنهنجي دؤر جي تاريخن سان موجود آهن.

پشڪن ميوزيم ۾ نودرات ڪانسواءِ، فنون لطيفہ جو شعبو تمام وڏو آهي. تن ڏينهن اطالوي ۽ فرينچ استادن جا شاهڪار رکيل هئا. سورهين ۽ سترهين صديءَ جي جڳ مشهور مصورن جون پينٽنگس لاتعداد آويزان هيون. فريم تمام خوبصورت، جيڪي پينٽنگس کي وڌيڪ خوبصورتي ۽ اونهائي بخشين. هڪ تہ آرٽ گيلري تمام فنڪارانہ ٺهيل. روايتي محرابن ۽ روبن نقش و نگار سان. مٿان وري سهڻي طريقي ۾ تصويرون، ائين ٿي لڳو ڄڻڪ هن دنيا ۾ هئاسين ڪونہ. سچ پچ تہ اهڙي دنيا ۾ جتي روبال ۽ روبن جهڙن عظيم فنڪارن جي تخليقن کي ائين ڏسڻ جو موقعو ملي، وڏي خوش نصيبي آهي.

پينٽنگس ۾ هر قسم جي مصوري جا نمونا. ڪلاسيڪي کانسواءِ روايتي، وچين دؤر وارا تمثيلي ۽ تصوراتي سڀ. هلندي هلندي پارن لاءِ بہ هڪ ڌار شعبو کولي ڇڏيائون. اندازو اٿم تہ ان وقت نودارات ۽ مصوري جا اٽڪل ۵ هزار قيمتي نمونا رکيل هئا.

پشڪن اڄ جي سوويت ديس ڌاهڻ ۾ جيڪي اسلهم خيال ڏنا، تن جو حق ادا ٿيندي سون انهيءَ ميوزيم ڏسڻ سان ڏٺو. ائين ٿو لڳي ڄڻڪ پشڪن مئو ناهي ۽ هن ئي عجائب گهر ۾ موجود آهي. عجائب گهر جي ٻاهران پشڪن جو خوبصورت مجسمو لڳل آهي. اسان جي همراهن وانگيان نہ تہ جن ماڻهن سان پيال پلايا تن جا نالا بہ رستن تان لاهي ڇڏين. سونکي ڪراچي ياد اچي رهيو هو تہ سربارٽل فريئر سنڌي ٻولي ۾ الف ب ترتيب ڏني، تنهنجي رستي جو نالو بہ بدلائي ڇڏيائون. اهڙا ڪئين مثال ملندا جن ۾ اسان پنهنجين محسنن کي ياد رکڻ بدران مورڳو ئي وسارڻ جي ڪئي هوندي ۽ موجود نسل ختم ٿيڻ بعد ڪنهن کي ڄاڻ هوندي تہ اسان جا مهربان ڪهڙا هئا.

هنن وٽ ائين ناهي، هو پنهنجي ڪرم فرمائن ۽ مهربانن کي زنده رکڻ لاءِ نوس ۽ تعميري ڪم ڪندا آهن.

بروڊنيا جي يادگار

هاڻي اسان کي ماسڪو جي هڪ اهڙي يادگار ڏسڻي هئي جيڪا سوويت عوام جي بهادري ۽ حب الوطنيءَ جو عظيم نشان آهي. اهو آهي: بروڊينا جي يادگار. سون اڳ ۾ عرض ڪيو آهي ته سوويت جستجو ڪندڙ آهن. جنگين، خانه جنگين ۽ عالمي جنگين جي باهين هنن جي مزاج کي پاڻي ڏنو آهي. ڪڏهن نيپولين هنن کي مسمار ڪرڻ لاءِ ايڙي ٿو ته ڪڏهن جپان، ڪڏهن هٽلر ۲۰۰ ڊويزنن سان حملو ڪري ٿو ته مهينن جا مهينا وولگا گراڊ جي گهٽين ۾ جنگ هلندي رهي ٿي. هنن انهن بهادري ۽ قرباني جي ٻاٻن کي محفوظ به رکيو آهي، پنهنجن سپاهين، جرنيلن ۽ باهمت شهرين جي يادن کي دلين کان وٺي پٿرن جي نقشن تائين اڪاري ڇڏيو آهي. اهوئي ڪارڻ آهي جو روسي پينٽنگس جو هڪ حصو، جنگ جي ڪيل بهادرانه ڪارناس تي ٻڌل آهي.

انهن ۾ هڪ نمونو پوري دنيا ۾ مشهور آهي. اهو آهي بروڊينا جي جنگ جو پئنورما، جيڪو عظيم مصور روبال جي مصوري جو هڪ بيمثال نمونو آهي. ٽيڪنڪ، خيال، گهرائي، ڳوڙهائي، وسعت، فارميشن ائناٽامي غرض ته هر خوبي ۾ هن پينٽنگ جو جواب ناهي. پينٽنگ ۵۰ فٽ کن اوچي ۽ ۴۰۰ فٽ ويڪري آهي ۽ ان کي گولائي ۾ پئنورسڪ انداز ۾ رکيو ويو آهي ۽ سنجهس نيپولين جي حملي وقت جنگ جو نظارو چٽيل آهي.

هن پينٽنگ کي امر بڻائڻ لاءِ ٻه جزا مکيه آهن: هڪ ته هن ۾ نيپولين خلاف دفاعي جنگ ۾ روسي قوم جي عزم ۽ استقلال جو

نقشو چٽيو ويو آهي، ۽ پيو تہ هن پٺوڙسا ڏسڻ شرط اهو اندازو ٿئي ٿو، ڇڻ اوهان انهيءَ جنگ ۾ بيٺا آهيو. اوهان ڪيترو بہ هوشيار ٿيو پر ان پينٽنگ ۾ اهڙي قسم جي پرسپيڪٽو ۽ اونهائي آهي جو اوهان ان کي پينٽنگ سمجهي نہ سگهندو.

هن عظيم پينٽنگ جي تاريخ جاگرافي هن ريت آهي تہ ١٨١٢ع ۾ نيپولين روس تي حملو ڪيو ۽ وات تي سڀ ڪجهہ کسي گجر بصر ڪندو آيو نيپولين جي فوج ماسڪو جي انهيءَ هنڌ بروديناجي ڏڪري تي اچي بيٺي جتي اڄ پٺوڙسا آهي، نيپولين کي ايتري پڪ هئي تہ ڪيس اجهو ٿيون ماسڪو جون چابيون ملن. جنهن ڪتاب War and Peace پڙهيو هوندو تنهن کي ياد هوندو تہ نيپولين هتان ئي سوڻيو ۽ ڪهڙي حالت ۾ موٽيو. روسي فوج هتي تمام بهادري سان انهي سر زمين جو تحفظ ڪيو. نيپولين کي ڪيترو جاني نقصان ڪٺو پيو تنهن جو اندازو هن مان لڳائي سگهجي ٿو تہ هن انهيءَ بروديناوارِي جنگ ۾ ٧٠٠ ميٽرن جو علائقو فتح ڪيو تہ سندس ٧٤ هزار فوج ڪتب آئي جڏهين تہ روس کي ٣٨ هزار ماڻهو ڏيڻا پيا. انهيءَ وقت نيپولين بيهي، افسوس جي عالم ۾ چيو تہ ”جيڪڏهن مون ٿوريون پيون اهڙيون سوچون ڪيون تہ آءٌ اڪيلو رهجي ويندس.“

روسي انهيءَ جنگ کي پزرين (First Pat iotic war) سڏين ٿا. هيءَ عظيم پينٽنگ انهيءَ جي ياد ۾ ساڳي هنڌ قائم آهي. عموسي طور پٺوڙسا انهيءَ پينٽنگ کي چيو ويندو آهي جنهن ۾ پينٽنگ ۾ ڪتب آيل آبجيڪٽ ڪجهہ اصلي حالت ۾ پينٽنگ جي ٻاهر رکجن ۽ پوءِ انهن کي پينٽنگ سان تمام ماهرانہ طريقي ۾ مڪس ڪري رکجن جو اندازو نہ ٿئي تہ پنهي ۾ فرق ڪهڙو آهي. روس ۾ ڪئين پٺوڙسا آهن پر هيءَ سڀ ۾ وڏو ۽ مشهور آهي.

اصل پينٽنگ کي ڏسندڙن کان ٢٠ فٽ پري رکيو ويو آهي. ڏسندڙ ۽ تصوير جي درميان واري انهيءَ جاءِ ۾ جنگي سامان، ڀڳل توپون، بندوقون، ڍڳل سپاهي، زخمي ۽ زنده فوجي رکيل آهن ۽ پوءِ انهن کي تمام ماهرانہ انداز ۾ پينٽنگ سان اهڙيءَ طرح ڪمال سان ملايو ويو آهي جو اها خبر نہ پئجي سگهندي تہ آبجيڪٽ ختم ٿيو ۽ اصل

پينٽنگ ڪٽان ٿي شروع ٿي. هن پينٽنگ کي عظيم مصور فرانز روبال ٺاهيو جيڪو روس ۾ پيدا ٿيل فرانسي هو. هن انهن پنجن شاگردن سان ٻن سالن ۾ هن کي پينٽ ڪري راس ڪيو. ۽ خرچ جو ڪو ڪاٿو ڪونه هو.

١٨٩٠ع ۾ هيءَ پينٽنگ مڪمل ٿي. پرپئنورما جي صورت ۾ ١٩١٢ع ۾ ماڻهن کي ڏيکاري ويئي، انهيءَ کانپوءِ ٽيهن سالن تائين وري ان کي تڏي وانگيان ويڙهي رکي ڇڏيائون. بعد ۾ وري انهي کي پبلڪ لاءِ کوليو ويو ۽ اڄ بہ انهيءَ هنڌ تي موجود آهي. هن لاءِ هڪ وڏي کوهہ وانگيان عمارت ٺاهي ويئي آهي. عمارت جي ٻاهران جنگ جي سورمي جنرل ڪتوزوف جو مجسمو آهي جنهن کي فاتح جي حيثيت ۾ گهوڙي تي ڏيکاريو ويو آهي. تورونئي پرسان ڪتوزوف جي اها جهوپڙي آهي جتي هن وچي جنگ جي وقت جرنيلن سان صلاح ڪئي هئي.

اصل آبجيڪٽ ۽ پينٽنگ کي مڪمل ڪرڻ جو ڪمال هيءَ آهي تہ هڪ هنڌ تباهہ ٿيل روسي چوڪي ڏيکاري ويئي آهي جنهن جي هيٺ ڪنڌ ۾ تباهہ ٿيل توپون، مثل ۽ زخمي سپاهي پيا آهن. پر ۾ ٻي ڪنڌ آهي جنهن ۾ بارود سان ڪارائيل ٻاٺي هڪ گولي مان اڏاسنڌڙ چنبا ڏيکاريل آهن. اوهان ڏسندؤ تہ اهو احساس نہ ٿيندو تہ ٻاٺي اصل آهي يا پينٽنگ. پيو ڪمال هي آهي تہ جتان ٻهي ڏسو، اوهان روسي چوڪي تي ئي هوندؤ ۽ باقي جنگ اوهان جي آڏو هوندي. ڏهن ٻارهن ميلن جي هن جنگ کي هن پينٽنگ ۾ جنهن انداز سان سمويو ويو آهي سو فن جو اعليٰ نمونو آهي، تنهن کي اوهان ڏسندي، ڪيترو بہ هوشيار ۽ حساس رکو، ٻاٺ کي پينٽنگ جي وجود جو احساس ڏياريو پر اوهان اهو تاثر ختم نہ ڪري سگهندؤ تہ اوهان جنگ ۾ حصيدار آهيو. اوهان سمجهندؤ تہ اوهان ٻاٺ توپن، گولن، بندوقن ۽ شعلن ۾ گهيريل آهيو. اهو مصور جي سوچ جي بلندي ۽ انهيءَ کي عملي صورت ڏيڻ جو ڪمال آهي.

پنورما جي هيٺئين منزل تي روبال جون پيون پينٽنگس ۽ اسڪيچ رکيل آهي. انهيءَ هيٺئين حصي ۾ پشڪن جون تحريرون ڏيکاريل

آهن. پٽورسال ايترو تہ مقبول آهي جو ڏسندڙن جون هميشہ قطارون لڳيون پيون هونديون آهن. نہ فقط ٻاهريان سياح ڏسڻ ايندا آهن پر خود سوويت باشندا وڏي چاهہ سان هجوم جي صورت ۾ ڏسڻ ايندا آهن.

روس جو بيلي ۽ موسيقي

جنگ و جدل، ڏکن ۽ ڏاکڙن، محنت ۽ جفاکشي هن ڌرتيءَ جي رهواسين کي پاليو آهي تنهنڪري، هنن سڪون حاصل ڪرڻ لاءِ موسيقي، رقص، سرڪس ۽ ناٽڪ جو سهارو ورتو آهي. هونئن بہ روسي رقص و موسيقي جا وڏا شيدائي آهن ۽ هنن وٽ قومي موسيقي ۽ لوڪ سنگيت جو وڏو ذخيرو آهي. هنن جا نغما ۽ گيت ٻولن جي لحاظ توڙي معنيٰ، ادائگي ۽ گهاڙيٽي ۾ هنن جي مزاج جي عڪاسي ڪن ٿا.

هنن وٽ ڪئسينو ۽ جوا خانا ٿين ئي ڪونہ. ڪئسينو ۽ اميوزمينٽ پارڪ مغرب جو تصور ضرور آهي پر سوويت سوسائٽيءَ ۾ جوا جو وجود ئي ڪونہ ٿئي. مون کي ياد اچي رهيو هو تہ پنهنجي برطانيہ واري قيام دوران ڏٺو هو تہ برطانوي باشندن ۾ ڳالهہ ڳالهہ ۾ شرط لڳندي هئي. پوءِ محسوس ڪيم تہ انهيءَ ۾ سندن هر ڪم جوا وانگيان رهيو آهي، گهڻي گهڻيءَ ۾ سڀ ۽ شرطن لڳائڻ لاءِ بيٽنگ آفيسون، مرڪزي حصن ۾ ڪئسينوز ۽ اميوزمينٽ پارڪ، گهوڙا

پيا ڦرن، شينهن پيا گهمن ۽ داءُ لڳايو. لالچ ۾ هر ڪو پنهنجي پونجي هاڪي ڪيو وڃي. اسان وٽ ميلن ملاکڙن ۾ به اها بدعت بري طرح اچي ويئي آهي. وڏي وارا، سوٽلي وارا، بندي وارا، چرخي وارا، اسڪل گيم جي آڙ ۾ اپوجهه ڳوٺاڻن کي ڌڱيو وڃن. ڳنڍي ڪپ به هنن جا ساٿاري ته پوليس جمعدار به. وري وڏيرا به انهن جا سرپرست. مڙيو ئي هر طرح ڦريو وري به ڳوٺاڻو.

هنن وٽ انهيءَ جي بدران وندرگاهون، وڏا باغ باغيچا، وڏيون ۽ ڏنڊين آڳريون ڏياريندڙ سرڪس ۽ وڏا ٿيئٽر ٿين. روسي بيلي ۽ آپيرا پوري دنيا ۾ مشهور آهن. بيلي ته قهر آهي. هونئن ته رقص ۽ موسيقي کي ڪنهن ٻي ٻولي جي ضرورت ناهي، موسيقي پاڻ ڪائناتي ٻولي آهي پر بيلي ۾ خاص ڪري ڪجهه جي گنجائش ناهي. اک جو هڪ اشارو هزار داستان بيان ڪري ويندو. جسم جي هر حرڪت ڪتابن جا ڪتاب ٻڌائي ويندي. جيڪڏهن فنڪار ڪنهن نفرت جو اظهار ڪرڻو آهي ته ڏسندڙ کي اهو تاثر وٺڻ ۾ هڪ گهڙيءَ کان وڌيڪ وقت نه لڳندو. آفرين آهي انهن فنڪارن کي، جن جي محنت هن فن کي بلندين تائين پهچايو آهي.

موسيقي جي شاگرد هئڻ ڪري روسي موسيقي جو اڀياس ڪيو هئم تنهن ڪري انجو گهاڙيٽو، روسي سنگيت ۽ رقص جا نمونا سمايل هئا. اسليگزنڊر ستلوف ۽ جڳ مشهور موسيقار چيڪووسڪي جون ڌنون منهنجي ڪنن ۾ ويڙهل هيون. ازبڪ ۽ تاجڪ موسيقي ته اسان جي پنهنجي ٿي لڳي. هنن پنهي علائقن سان اسان جا لاڳاپا پراڻا آهن. بهرحال. مون روسي بيلي ڏسڻ جي تمنا پڌي ڪئي.

لاهور واري ڳالهه ته "جس ني لاهور نهين ويکيا او جميائي نهين" مون پنهنجن ٻن ساٿين کي چيو ته روسي بيلي نه ڏٺو سمجهو روس گهميو ئي ڪونه. هنن به هائوڪار ڪئي ۽ ڏسڻ لاءِ اسان کي هڪ ڏينهن اڳ بڪنگ ڪرائڻي پئي.

نيو بيلي هال، ماسڪو جي هاڪي اسٽيڊيم کان ٿورو پريرو آهي. U اسٽائيل جو هال آهي جنهن ۾ داخلا جا به درزن کن دروازا

آهن. هال جي خالي مٿهن وٽ، فنڪارن جي آمد لاءِ رستو ۽ گرين روم آهي. فنڪارن جي مظاهري لاءِ وچ ۾ مستطيل هڪ خاص جاءِ چڏيل آهي. اسٽيڊيم وانگيان وهڻ جو انتظام اٿس، جيئن هر ڏسندڙ تمام سولائي سان هر فنڪار جي چرپر کي بنا رڪاوٽ جي ڏسي سگهي. هڪ ئي وقت ويهه هزار کن ماڻهن جي ويهڻ جي گنجائش اٿس. ماڻهن جي شوق جو هي حال جو مشڪل سان ڪي ايڪڙ ٻيڪڙ جايون خالي، نه ته سڀ ڪچاڪچ ڀريل. سون اهڙو هال اڳ ۾ بي بي سي جي ٽيليويزن اسٽيشن تي ڏٺو هو جنهن جي ڇت ٽرالين سان پري پئي هئي. هن بيلي هال ۾ به ڇت ٽرالين ۽ روشنين سان پري پئي هئي، جن کي مختلف وقت تي روشنين لاءِ ڪتب آندو ويندو آهي.

بيلي جي لاءِ موسيقي پيش ڪندڙ آرڪسٽرا ڏسندڙن جي هڪ حصي ۾ موجود هو. آرڪسٽرا جو ڪنڊڪٽر، هر آئٽم کان اڳ روسي ۽ سياحن لاءِ انگريزي ۾ انائونسمينٽ ڪندو آهي.

سڄي سنئين ٻولي ۾، بيلي ڪنهن به ڪهاڻي جي غنائي صورت ٿيندو آهي جنهن جو اظهار ڪو رقاص پنهنجن اشارن سان ڏسندڙن تائين منتقل ڪندو آهي. ائين ڪٿي چئجي ته موسيقي ڪهاڻي جو تصوراتي نقشو آهي جنهن جي آڌار رقاص پنهنجي خوبصورت ادائن سان ڪري ٿو. تن ڏينهن ۾ سوويٽ يونين جا ٻه عظيم فنڪار ترونيڪ ۽ بروزسڪايا يورپي ملڪن جي دوري تان واپس آيا هئا ۽ اسان خوش نصيب هئاسين جو هو انهيءَ شو ۾ ڀرپور گهرو حصو وٺي رهيا ها.

چيڪووسڪي، بيلي موسيقي جو اڳواٽ آهي. ائين ڪٿي چئجي ته روسي موسيقي، چيڪووسڪي جو ٻيو نالو آهي ته بيجا نه ٿيندو. هن روسي موسيقي کي جيڪي ڪجهه ڏنو، تنهن جو تورو ڪو لاهي سگهندا يا نه. البته هنن سندس نالي پويان هڪ عجائب گهر ۾ لينن گراڊ جتي هو ويهي سبق ڏيندو هو ان جاءِ کي محفوظ رکيو آهي.

اسان واري بيلي ۾ سندس مشهور ڪمپوزيشن "سوان ليڪ"

پيش ٿيندي هئي ۽ اها ترونيڪ ۽ بروزسڪايا پيش ڪئي، جيڪي هن موسيقار جي ڪمپوزيشن جي اپنار ڪرڻ ۾ برڪ آهن. اناڻونسمينٽ، اوندهه ۽ پوءِ آرڪ لئمپس سان رنگين ۽ سفيد اسپاٽ لائيٽس شروع ٿيون. فنڪار ميدان تي آيا. موسيقي، ڪهاڻي جي تيز پيش ڪئي ۽ فنڪارن ڪمال خوبي سان انهيءَ جي وضاحت ٿي ڪئي. اسپاٽ ۽ فلڊ لائيٽس انهن جي حسن ۾ وڌيڪ رنگ ٿي پريو. ائين ٿي محسوس ٿيو ڄڻڪ فنڪار، فضا ۾ بنا ڪنهن رڪاوٽ جي هوا جي ڪلهن تي اڏامندا ٿي ويا. ترڪٽي فرش تي هنن جي پيرن ۽ پنهنجي جرير تي قدرت ڏسي، موهن پاٽ ڪي تصورات جي انوکي دنيا ۾ ساڪت ڏٺم. مجال آهي جو ڪ سرتي جو فرق پوي، موهن کي پڪ آهي ته اندرسيا انهيءَ کان بهتر نه هوندي.

موهن کي اڳيم ڪٽڪ ڏسڻ جو موقعو مليو آهي ۽ انهيءَ جو بنيادي فلسفو ساڳيو آهي پر اسان انهيءَ کي جاذب ۽ جديد لاڙن مطابق بدلائي نه سگهيا آهيون. بيلي ۾ هنن ايترو واڌارو آندو آهي جو اوهان محسوس ڪري سگهندؤ ته فنڪارچا ٿو چئي. نٿو ڳالهائي نه سڙيئي خير آهي هن جا اشارا سيني کان وڏي زبان آهي. ڪڏهن ڪڏهن ١٢-١٢ فنڪار گڏ ٿي آيا. هنن ۾ ايڏي هم آهنگي هئي جو شايد ڪمپيوٽر به اهڙي آئي نه سگهي بعد ۾ پتو پيو ته اهي سمورا فنڪار شوقيه آهن. پنهنجي پڙهائي ڪانسواءِ، جيڪي هن شوق ۾ اڳڻ چاهين، انهن کي تربيت ملندي. اڳتي هلي، جيڪڏهن هو ڪمال حاصل ڪري سگهن تـه هن کـي پروفيشن بنائي سگهن ٿا. سوويت يونين جا مشهور فنڪار ترونيڪ ۽ بروز سڪايا شوقيه هئا ۽ بعد ۾ اهو ڪمال حاصل ڪيائون جو اڄ يورپ وارا به هنن لاءِ سڪن ٿا. هنن بعد ۾ شادي به ڪري ڇڏي.

هنن جو ڪمال ڏسي داد ڏيڻ کان رهيو نه پئي ٿيو پر داد ڏجي ته ڪٽي ڪٽي. هر گهڙي نئون انداز ڏٺيو ٿي. جيڪو وسڪي جون ڏٺون ته پڌيون هيون، اڄ انهن جـي عملي اپنار ڏسڻ جو موقعو مليو هو.

بروڊينا جي يادگار-
هيٺ
عظيم پينٽنگ جو
هڪ حصو آهي-

سوان لیک کے چوتھے منظر

سوان ليڪ ڪانسرٽ ۾ انيڪ ٻين فنڪارن چيڪو وسڪي ۽ ايلگزانڊروسيتاوف جي ڪمپوزيشن تي ٻڌل بيلي پيش ڪيا. هنن جي محنت تمام لاجواب هئي. هنن جي قدمن، هٿن، پيرن ۽ جسم جي ٻين حصن جي چرپر ۾ ايڏي هم آهنگي هئي جڻڪ هڪ هڪ گهڙي ماپيل هئي. حسين جسمن جون حسين موومينٽس، بيلي جي ٽيم کي تمام حسين نموني آياري رهيون هيون.

شو ڪل ساڍا ٣ ڪلاڪ هليو. هر آئٽم ڪانپوءِ تماشبين تمام گهڻو داد ڏيندا هئا. ڪي ته اهڙا آئيٽم ٿيندا هتا جو تماشبين ١٠-١٠ منٽ تاڙيون وڄائيندا رهندا هئا. اتي ايتري تحسين جي معنيٰ هيءَ ٿيندي آهي ته اهي فنڪار وري اچن، ۽ اچي ڪجهه وڌيڪ ڏسنڌڙن کي محفوظ ڪن ۽ انهيءَ تحسين جو شڪريو ادا ڪن. پاڻ واري مظاهرن ۾ سيٽيون، رڙيون، نعرا ۽ ونس مور، نهين چاهئي، وارا آواز سڀ گڏي گرنار وارو غوغاءُ پيدا ڪري وجهندا آهن. انهيءَ ۾ فنڪار چا سمجهي ته ڪين تحسين ملي رهيو آهي يا ساٿهو نٺا چاهين. جيڪڏهن ڪو آئٽم نه وڻندن تڏهن به خاموشي سان ٻڌندا ۽ وقت گذاريندا. ائين نه ته اڌ ۾ وڏي رڙيون شروع ڪندا.

سون کي ياد آهي ته ڪراچيءَ جي خيام ٿيٽر ۾ استاد ٻڙي غلام علي خان پرفارمنس ڏنو ته ڪيس انڊا ۽ ٽماٽا لڳا هئا. اها ٻي ڳالهه آهي ته مرڻ ڪانپوءِ ورسيون ملهائيندا سين. جيئري نه قدر ڪيو ته مئي جي مٽي به ڪم نٽي اچي. هڪ نه هزارين مثال ماندا. سائين مرنا، ٻيو پهلوان گانا اهي سڀ انهيءَ ناقدري جو شڪار رهيا. مغربي دنيا به انهيءَ کان بچيل ناهي. جڏهن ايڊگر ايلن پو جهڙا ليکڪ سکن نکرن ڪانڻيندي مئا، يا مشهور لوڪ سنگيت جو ماهر بيلا بارٽڪ محرومي جي زندگي گذاري ۽ مرڻ ڪانپوءِ اهو سڀ حاصل ڪيو جنهن کان زندگي ڪيس انڪار ڪري ڇڏيو هو.

اڄ ڪلهه سڄاڳي جي دؤر ۾ باشعور قومون پنهنجن فنڪارن جو قدر ڪن ٿيون هن دؤر ۾ ته ناقدري نه هئڻ گهرجي. اهو احساس سون کي تڏهن ٿيو جڏهن تاڙين جي گونج ختم ٿي نٿي ٿي جيستائين اهي فنڪار وري نڪرن. ٽروئيڪ ۽ بروز سڪايا جي ٻيري ته ايتري

تحسين ملي جو هن جوڙيءَ کي بہ گهمرا نڪري وري خوبصورت انداز ڏيکاري ورتو پيو. فنڪارن جي نجي زندگي ايتري سکي آهي جو هنن کي فن ڪانسواءِ ٻي ڪنهن ڳالهہ جو فڪر ناهي.

رقص ڪانسواءِ سرڪس سوويت زندگي ۾ وڏو ڪردار ادا ڪري ٿو. هنن انهيءَ ۾ ايڏو ڪمال حاصل ڪيو آهي جو شايد ٻي ڪنهن قوم ڪيو هوندو. مون کي ياد آهي تہ ١٢-١٣ سال اڳ روسي سرڪس جي نالي هڪ فلم آئي هئي جيڪا روسي زبان ۾ ٣ ڪلاڪن جي مڪمل فيچر فلم ٿي لڳي. ڏسڻ سان ڪمال ٿي لڳو. سون کي سرڪس ڏسڻ جو موقعو سليو هئو، پر رش ايتري هئي جو اسانجي قيام واري سموري عرصي دوران اها بڪ ٿيل هئي. انهيءَ جو هڪ ڪارڻ هي بہ هو تہ ونڪيشن ملهائڻ لاءِ وڏي تعداد ۾ سياح بہ آيا ها جن جي ٽريول ايجنسين اڳواٽ ئي بکنگ ڪرائي ڇڏي هئي.!

ماسڪو ۾ ٻي گهمڻ جي جاءِ، ماسڪو ۾ مستقبل لڳل نمائش آهي. هن کي سڏين ”انقلاب جي ڪاميابين جي نمائش“. سوويت عوام انقلاب کانپوءِ، مختلف شعبن ۾ ترقي ڪئي آهي؛ هيءَ نمائش انهن ڪاميابين ۽ ڪامرانين جو نمونو آهي. هن جو مقصد ٻاهرين ۽ پنهنجي عوام کي انهن ڪارنامن کان آگاهہ ڪرڻ آهي. نمائش هڪ وڏي باغيچي ۾ آهي جيڪو پنهنجي رائي باغ کان پيٽو اڍائوٽو ٿيندو. انگن اکرن ۽ چارٽن ذريعي سمجهائڻ لاءِ هڪ وڏو هال سنجهس آهي. جڏهن تہ باقي ميدانن کي استعمال ڪيو ويو آهي.

هن ۾ سٺي سڳي ڪانوٽي، ٽريڪٽرن، ريل گاڏين سيني جو هڪ هڪ نمونو رکيل آهي. ووستوڪ راڪيٽ جنهن سان فضا ۾ راڪيٽ چوڙيو ويو هو، اهو بہ رکيو ويو آهي. هڪ جيترو جاڳندو هوائي جهاز، هالنڊ ريل جي انجڻ سڀ ڪجهہ اصلي رکيا ويا آهن. ائين ٿي لڳو ڄڻڪ جيڪب آباد جي گهوڙن واري ميلي کي ٿوري وڏي پيماني تي لڳايو ويو هجي. وچ ۾ هڪ ننڍڙي ڍنڍ آهي جنهن کان پورو فائدو ونندي، سياحن جي سير سهائي لاءِ ننڍڙيون ٻيڙيون رکيون ويون آهن.

ننڍيون ٻسون سياحن کي گهمائڻ لاءِ موجود، ته سوويئرس وٺڻ لاءِ ننڍا دڪان موجود، جيئن ڪلفٽن ۾ سپن ۽ سوٽين جا هار وڪڻندڙ لڳايو ويٺا آهن. ساٿين جي پيهه پيئان.

سچ پچ ته هيءَ نمائش سوويت عوام جي گذريل ۵۰ سالن واري جدوجهد واري دؤر جي بخوبي غمازي ڪري ٿي.

سوويت عورتون ۽ گهر

سنڌيءَ ۾ چوندا آهن ته زال ذات جو عقل هوندو آهي ڪاٻي ڪڙي ۾، يا وري ڪو صفا نڪمو مرد هوندو آهي ته ان کي مهڻو ڏيندا آهن ته توکان ته ڇوڪري چڱي، يا هي ته ”زال، تلوار ۽ گهوڙو سدائين ران سان هجي.“ اها به اکڻي ته زن، زر ۽ زمين سدائين سڙس سارايا آهن. اهڙيڪي ته مورکو اکڻي وڏي ويا جو صحافت جي عام ۾ خبر جي وصف هن ريت بيان ڪيائون: ”عورت، زر ۽ غلط ڪاري خبر آهي“ اهي ٻهاڪا ۽ وصفون پنهنجي جاءِ تي پر سوويت عورتون سوويت معاشري ۾ عورت جو ڪردار ڏسي اهي ڳالهيون غلط محسوس ٿين ٿيون سوويت عورت جي حيثيت ۽ ڪم ٻوري دنيا جي عورتن کان ڌار آهي.

پهرين عجيب ڳالهه آهي ته سوويت يونين ۾ عورتون مردن کان وڌيڪ آهن. ۲۵ ڪروڙ آبادي مان ۱۴ ڪروڙ عورتون ۽ ۱۱ ڪروڙ کان ڪجهه وڌيڪ مرد آهن. اهو هن ڪري، ته گذريل پس صدين

ڪان هتي جي عوام وڏيون جنگيون ڏٺيون آهن. انهيءَ حد تائين جو انقلاب ڪانپوءِ بہ هن ڪي رجعت پسندن ۽ سرمايدارانہ نظام جي حامين سان وڙهڻو پيو، مرد گهٽجي پاڳي ڪم آيا. صرف ٻـي جنگ عظيم ۾ سوويت يونين جا ٻہ ڪروڙ ماڻهو سري ويا جڏهن تہ بـاقي دنيا جـا ٣ ڪروڙ ماڻهو متاثر ٿيا.

ٻي جنگ عظيم جي ٧ سالن جي جنگ ۾ نہ صرف مرد کپندا ويا پر نسل جي افزائش بہ نہ ٿي. نتيجو هي ٿيو تہ ٻي جنگ کان پوءِ ٻارن جي پيداوار تيز ٿي وئي ۽ خانداني رٿابندي ڪرڻ جـي ڪا ضرورت نہ پئي. اڄ بہ حڪومت جي طرفان رٿـابندي ناهي پـر وڏنڊڙ اقتصادي ضرورتن ڪري، خاندان پـاڻ سرادو پنهنجو ڪٽنب ٻن يا ٽن ٻارن تي مشتمل رکڻ گهري ٿو. پاڪستان يا هندستان وانگيان ناهي تہ هڪ طرف حڪومت خانداني رٿابندي جي فائدن جي ضرورت جو وتي پرچار ڪندو تہ سـاڻهو وري ڏندا ڪنهو خـانداني رٿابندي وارن ڪارڪنن کي قريو اچن، جي ”قدرت جي ڪجهہ ۾ هٿ وجهڻ جي برابر آهي.“ مون کي يـاد آهـي تـہ برطانيہ ۾ ان وقـت پڻ سيٽلسٽ چرچ ۽ رومن ڪيٿلڪس انهيءَ کي خدا جي حڪم خلاف قرار ڏنو هو. سيٿڊسٽ چرچ وارا تہ بـاقاعده تحريڪون هلائيندا هئا. گهٽو پوءِ پوپ پال خـانداني رٿابندي جـي حمايت ۾ بيان ڏنـو هو تہ ”ٻکئي پيٽ کي هن دنيا ۾ آڻڻ گناهہ آهي.“

خير، عورتن جي واڳ ڪري، هر شعبي ۾ عورتون ڪم ڪن. مردن سان گڏ ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي، دڪانن ۾، هوٽلن ۾، جهازن ريلن، پنهين، ڪارخانن سيني هنڌن عورتون مردن سان برابر ڪم ڪن. پنهنجي جي حيثيت ساڳي. اهو تصور ڪونهي تہ عورت جي ڪڙيءَ ۾ عقل آهي تنهن ڪري ان کي اهميت ۽ ذميداري وارو ڪم نہ ڏجي. ڪـن هنڌن تي تہ عورتون، مردن کـان وڌيڪ ذميداري سـان ڪم ڪن. فوج ۾ عورت جو ساڳيو مقام آهي. عورت جي انهيءَ حق کي سوويت آئين ۾ تحفظ ڏنل آهي. هتي وت مرد ۽ عورت ڪا ڌار شيءِ ناهي، هنن وٽ اهم انسان آهي. تنهنڪري نوڪري، ڪم، پگهار ۽ اهميت ساڳي مرد واري ملندي. پاڻ ويم وارن ڏينهن دوران هنن کي ٥ مهينا پگهار سان موڪل ملندي.

مغرب ۾ ته هنن عورت جي صنف نازڪ هئڻ ڪري، جاسوسي جي حد تائين به ڪم ورتو، جڏهن ته اسان وٽ عورت کي چوديواري تائين محدود رکيو ويو يا برقعي جي اوٽ ۾ قدرت جي هن حسين تخليق کي لڪايو ويو. عورت جي باري ۾، سوويت معاشري ۽ اسان جي معاشري درميان تصور جي هڪجهڙائي هن جي سونهن آهي. اها حقيقت هو به تسليم ڪن ٿا. هنن جي شاعرن به عورت جي سگهڙي کي پنهنجي رنگ ۾ پيريو آهي ته اسان جي شاعرن ته دنگ ڪري ڇڏيو آهي.

سوويت يونين جي اقتصادي نظام موجب عورت کي مرد ساڻ گڏ ڪم ڪرڻو پئي ٿو، پر صورت ۾ گهر جو گاڏو ڇڪڻ طرح هلي نه سگهندو. هوندي به عورت گهر ۾ ويهي ڪري ڇا؟ اسان جي عورتن وانگيان عورتون گهر جي سونهن، يا صرف ٻارن پيدا ڪرڻ ۽ نپائڻ جي مشين ناهن. تنهن هوندي به گهريلو زندگي ۾ اسان ۽ هنن جي معاشري ۾ گهڻي حد تائين هڪجهڙائي آهي. مثال طور اسان وٽ نهن ۽ سس جو جهيڙو اباڻن کان هلندو اچي، پٽ زال جي ڳالهه ٻڌندو ته ماءُ کيس زن مريد سڏيندي ۽ نهن کي چوندي ته خبر ناهي ته پٽس تي ڪهڙا تعويذ ڪيا اٿس. يا وري سس اها توقع رکندي ته گهر جو سمورو ڪم ڪار نهن ڪندي. نهن وري سس تي ظالم هئڻ جو الزام لڳائيندي. نڻان ۽ ڀاڄايون ڪڏهن نه ٺهن، ويندي سڱن پڙهيل ڪڙهيل خاندان ۾ به اهو جذباتي جهيڙو هلندو اچي. ڏٺي اچا ساڳيو جهيڙو، ساڳي انداز ۾ موجود ساڳيا ڪردار ساڳيون ڳالهيون، ساڳيا الزام، صرف ٻوليءَ جو فيرو.

اسان کي ”بورت انسا“ يا ”ورڪنگ وومن“ جي نالي هفتيوار اخبار جي دعوت تي سندن اخباري آفيس ۾ گهمڻ ويا هئاسين. اخبار جي ايڊيٽر پنجاهه کن سالن جي هئي، صحتمند ۽ سوويت جي معاشري توڙي پنهنجن معاملن تي سٺي ڄاڻ رکندڙ جوان همت، هن کان جڏهن پڇيم ته ”اوهان جي گهر ۾ به ڪو اهڙو جهيڙو آهي.“ ته ورائيائين ”آءٌ ڇاڪاڻ ته پنهنجي اخبار ۾ اهي مسئلا حل ڪندي رهندي آهيان، تنهنڪري آءٌ انهيءَ مسئلي کي بخوبي منهن ڏيندي آهيان. باقي مسئلو پنهنجي جاءِ تي ضرور موجود آهي.

جيڪڏهن زال ۽ مڙس ٻئي ملازمت ڪنديون هونديون تہ پوءِ هيڪاري جهڳڙو وڌيڪ. رڌ پچاءُ، گهر جي صفائي، ٻيو ڪم ڪار ٿيو تہ ساڳيا پاڻ وارا طعنا. انهيءَ ڪري هر جوڙو ڪوشش ڪندو آهي تہ اولاد جي شادي ٿئي تہ ڌار ڪري ڇڏجيس. سندن مرضي، ڀڃي ڪيئن بہ گذارين. اسان وٽ تہ اڃا روايتي گهر موجود آهن، جتي شادي ڪانپوءِ بہ پٽ، فرمانبردار اولاد ۽ نئون سگهڙ عورت جو مثال بڻيون رهنديون آهن.

ربوتانسا جي ايڊيٽر سان سوويٽ عورت جي ڪردار ۽ معاشي ۽ گهريلو زندگي تي خاص بحث مباحثو ٿيو، جنهن مان ڪيئن نيون ڳالهيون معلوم ٿيون. اسان ڪي ٻڌايو ويو تہ ڪم جي وڌندڙ نوعيت ۽ وڌيڪ آزادي ملڻ ڪري، هاڻي شادي شده عورتون خود اهو سوچي رهيون آهن.

تہ ٻيو تہ ٺهيو پر رڌ پچاءُ جي ڪم ۾ بہ، مرد عورت سان اڌو اڌ ڪم ڪرائي. اهڙا ڪيئن خط "ورڪنگ وومن" ۾ ٻين اخبارن ۾ ڇپيا رهندا آهن. اسان وٽ تہ اڃان حويلين ۾ حرم خانا موجود آهن جتان عورت جو نڪرڻ محال آهي. سرنديءَ وارا تہ گهر نوڪريائيون رکي ڪنديون آهن پر مسڪين ۾ مسڪين ماڻهو بہ پنهنجي زال سان گهر جي ڪم ۾ بہ هٿ نہ ونڊائيندا، پاڻ مانيءَ ۾ ٿوري دير ٿي تہ ڪرڙ خان زال تي آڪڙيو ايندو. جنهن ۾ اڪثر اگرا نتيجا نڪرندا.

شاديءَ جو مسئلو، سوويت يونين ۾ ڪو ڏکيو مسئلو ناهي. اسان وٽ تہ مائٽن جي مرضي سان شاديءَ جو رواج ڪن صدين کان هلندو اچي، پوءِ چاهي ان ۾ زال مڙس هڪٻئي جي مزاج ڪي پسند ڪندا هجن يا نہ، يا وري عمر ۾ وري ڏکيترا هجن يا نہ. هزارين اهڙين بي جوڙ شادين جي ڪري گهر اجڙ ٿي ويا هوندا. اهڙا ڪيئن واقعا ملندا جو ٦٥ سالن جي پوڙهي سان ١٧ سالن جي نوجوان ڇوڪري پرڻائڻ سان حياتي زهر ٿي هوندي. مائٽن ڪي ڇا آهي. هنن تہ سوچيو تہ مڙس زميندار هئڻ ڪري، ڇوڪريءَ سکي گذاريندي، پر اها سندن ڀل آهي.

ننڍي عمر ۾ شادي بہ اسان وٽ ڪا گهٽ هاڃيڪار ثابت

نه ٿي آهي. ڪي ته سورڳو پيٽ لڪي ڏيندا آهن، پوءِ نتيجو ڇا به نڪري. بدي تي سگهن به هميشه خطرناڪ نتيجا ڪڍيا هوندا. هڪ ڏر، هڪ ٻانهن کي وهاري ڇڏيو، ته پوءِ وتن ڪورٽون پيٽينديا يا زوري ڪشندا. ڪن ڇوڪرين جي شادي وري ڏاج ڪري ڪونه ٿئي.

هتي ائين نه آهي. ڇوڪريون وڏيڪ ۽ پڙهيل ڪڙهيل هئڻ ڪري مسئلو گهڻو سولو آهي. عورتون زندگي جي هر شعبي ۾ موجود هئڻ ڪري، هڪ قسم جي آزاد ۽ مڪسڊ سوسائٽي ٿي وئي آهي. مرد گهڻو ڪري، ڇوڪري ڏسي، ٻه چار ڏينهن گذاري هڪٻئي کان واقف ٿين. فيصلو ڪري صرف مائٽن کي آگاه ڪن. نه ڏاج، نه رقم، شادي محل ۾ وڃو، شادي ٿي وئي. ڪا گهڻي گهل گهلان نه ٿئي. مائٽ سڄين ته سڄين، پر نا رب ڪي. ائين ڪونه ٿئي ته هو راضي نه هجن ته پٽ پوٽ ڪي نه ٿئي، ۽ راڄ نه ڦري

گهر ڌاهڻ ۾ ٻئي برابر حصو وٺن. عورت پنهنجو سامان آڻي، ۽ مرد پنهنجو. گهريلو استعمال جو سامان به گڏ وٺن. ڏسندي ڏسندي هڪ سڪي گهر ٺهيو وڃي.

جتي ٻه ٿڪر هوندا، ضرور ٺڙڪندا. زال ۽ مڙس جا تڪرار اتي به ساڳي انداز ۾ هليا اچن، جيئن اسان وٽ. پوءِ ڪڏهن ٺهيو وڃن ۽ ڪڏهن گهڻو اڳتي نڪريو وڃن; پر گهڻو ڪري ٻئي ڏريون ڪوشش ڪنديون آهن ته هڪٻئي جي ڪلهن تي ٺهي وڃن. بنيادي طرح انسان هئڻ ڪري، هنن جون هڪٻئي تي سيارون به ساڳيون. پر پاڻ واري مرد کي ڪاوڙ سڙيئي گهڻي ٿئي. توري دير ۾ ڪاوڙ نڪ تي، اچا به شڪ وڌي ويو ته کهاڙيءَ سان پر اڙي پوءِ جيستائين سچ ثابت ٿئي. ائين به ٿيو آهي ته غلط فهمين جي بنياد تي خاندان اجاڙ ٿي ويا هجن. جيتوڻيڪ اسان وٽ اها اجازت به آهي مڙس کي زال نه وڻي يا زال کي مڙس نه وڻي ته طلاق حاصل ڪري پنهنجي مرضي سان گذاري سگهن ٿا.

روسي معاشري ۾ اول ته اهڙي نوبت ڪانه ايندي. پر جيڪڏهن اختلاف پيدا به ٿيو ۽ ٺاهه ممڪن ناهي ته علائقي

جي ڪائونسل جنهن کي عدالتي اختيارات آهن، مٿا ٻهراڻين ڏاهہ ڪرائڻ جي ڪوشش ڪندي. پر جيڪڏهن ڪا وٽي نہ ملي تہ پوءِ طلاق. طلاق ۾ بہ گهڻي ڇڪ ڇڪان ڪانہ ٿئي. سال ملڪيت ۾ اڌو اڌ، سواءِ ذاتي استعمال جي شين جي. ڇا جي حق مهر جا جي لکپڙهہ. هر ڪو وڃي ٿي. زال جي مرضي تہ وڃي بي شادي ڪري ۽ مڙس کي بہ اجازت تہ وڃي جتي من موهڻي پسند ڪري.

جيڪڏهن هنن کي ٻار صغير آهن تہ ڪورٽ ٻار جي عمر جي لحاظ کان، ٻار جي حق ۾ فيصلو ڏيندي. جيڪڏهن ٻار صغير آهي تہ هن کي ماءُ وٽ رهڻ جي لاءِ موڪليو ويندو ۽ مڙس کي پنهنجي ڪمائي جو چوٿون حصو ٻارن جي خرچ لاءِ ڏيڻو پوندو، جيستائين ٻار پنهنجن پيرن تي بيهي. جيڪڏهن ٻار مرضي ظاهر ڪرڻ جهڙو آهي ۽ پيءُ سان وڃڻ گهري ٿو تہ وري ماءُ کي پنهنجي ڪمائي جو ۲۵ سيڪڙو ٻار جي پرورش لاءِ ڏيڻو پوندو.

سوويت زندگي ۾، هڪ سٺي ڳالهہ هيءَ نظر آئي، جيڪا پنهنجي معاشري وانگيان بلڪل ساڳي آهي. اها آهي تہ جڏهن ماءُ پيءُ پوڙها ٿي ويندا آهن تہ اولاد کي هنن جي سار سنڀال ۽ خدمت چاڪري ڪرڻي پوندي آهي. اڄ ڪلهہ جي اولهہ يورپي يا امريڪي معاشري وانگيان ناهي تہ ماءُ پيءُ پوڙها ٿي ويا تہ ڪين ڪوبہ نہ پڇي. يا هيءُ تہ ماءُ پيءُ کا نصيحت ڪري تہ کيس ”اسي مت کسي“ چئي سندن ڳالهہ نہ سمجهي. پر روايتي مشرقي انداز ۾، والدين جي پوڙهو ٿي وڃڻ تي، جيتوڻيڪ، حڪومت کين چڱو خاصو گذارو الائونس ڏيندي آهي، پر اولاد جو هيءُ فرض آهي تہ ماءُ پيءُ جي سار سنڀال لهن. جيڪڏهن ڪو نافرمان اولاد ائين نٿو ڪري تہ قانون تحرڪ ۾ ايندو ۽ ڪورٽ اولاد کي مجبور ڪندي تہ هو والدين جا حق ادا ڪري. ٻي ڪنهن دنيا ۾ اهڙو قانون ناهي اسان وٽ تہ ائين ڪرڻ اخلاقي پنڌ آهي تہ جڏهن مائٽن چئي، تاتي وڏو ڪيو آهي، تڏهن پيريءَ ۾ هنن جي چاڪري ڪرڻ ضروري آهي.

جنسي زندگي، عورت ۽ مرد جي زندگي جو لازمي جزو آهي،

پوءِ چاهي ڪيترو به معاشرو ۽ ڪهڙي دور جو به هجي؛ انهيءَ انساني جبلت کي روڪي نٿو سگهجي، ۽ انسان ڪڏهن ڪڏهن انهيءَ هٿان ايڏو مجبور ٿيو وڃي جو انهيءَ جا افسوسناڪ نتيجا به نڪرن ٿا. اسان جي معاشري ۾ خود اهڙيون خبرون شايع ٿينديون رهنديون آهن ته ڦلاڻي هنڌان تازو ڄاول ٻار لڌو جيڪو ڪنهن ڪنواري ماءُ پنهنجي گناهه لڪائڻ خاطر ڦٽي ڪيو. يا وري انگلش ناول سلونيج جو واقعو، هڪ غلطي ڪري، ڪيئن زندگين کي تهوڙي ٿو. يورپ ۽ امريڪا جي اسپتالن ۾ ٻارن ڪيرائڻ جي روزمره وڌندڙ تعداد مان ڪنوارين مائرن جي تعداد جو اندازو ڪري سگهجي ٿو. مشهور هالي ووڊ جي اداڪاره شيرن ٽيٽ جو افسوسناڪ قتل، انهيءَ ڪنواري ماءُ سوسن ڏي ڪيو هو.

اهڙي معاشري ۾، ڪنواري ماءُ جي ڪا حيثيت نٿي رهي. هن کي معاشري ۾ گهٽ عورت، ۽ گناهه ڪار تسليم ڪيو وڃي ٿو. اسان جي معاشري ۾ ته اها عورت سنهن ڏيڪارڻ جي لائق نٿي رهي. جيڪڏهن هن کان غلطي ٿي ته هو ان کي لڪائڻ جي ڪوشش ڪندي جنهن ۾ فوري شادي شامل آهي. جيڪڏهن هو غلطي لڪائي نه سگهي ته پوءِ سڄي ڄمار ڪانياري ليکبي. جيتوڻيڪ هو انهيءَ ۾ اڪيلي گناهه گار ناهي، مرد به برابر جو ذميوار آهي. سوسائٽي جون ريتون، رسمون، آداب، اخلاق سڀ ذميوار آهن.

انهن سمورين ڳالهين کي ڌيان ۾ رکندي، سوويت معاشري ۾، اهڙي ڪنواري ماءُ کي قانون جو تحفظ حاصل آهي. هن کان جيڪڏهن ڪا غلطي ٿي ويئي هجي ته هو آزاديءَ سان ٻار ڄڻي سگهي ٿي، هو انهي حقيقي ۽ قانوني ماءُ آهي. هن کي ڪو ائين نٿو چئي سگهي ته هيءَ حرامي ٻار جي ماءُ آهي؛ يا انهيءَ جي بنياد تي هن کي نوڪري يا زندگي جي ٻين سهولتن کان محروم رکي نٿو سگهجي. نه وري سوسائٽي، ڪيس انهيءَ آڌار تي ڪيس گهٽ نظر سان ڏسي سگهي ٿي. اهڙي ماڻهوءَ کي سزا ملندي.

ساڳي طرح اهڙي ٻنا پيءُ جي ٻار جي رهائش، پڙهائي وغيره

جو خرچ سرڪار پرينديِ، چيستائين هو پڙهي لائق ٿئي. هن کي بنا ٻيءَ همٿ جو مهڙو نٿو ڏيئي سگهي. ايتري تحفظ هوندي بہ نہ اتي جنسي بي راهہ وروي آهي نہ وري جنسي چڙواڳي. باقي جنسي ميل ميلاپ جا طئي شده سڌريل طريقا پنهنجي جاءِ تي موجود آهن، نہ رستن تي اشارا، نہ گهٽين ۾ هڪٻئي جي ٻوٿيان گشت، نہ جهاڙين ۾ بوس و ڪنار. شستگي هتي جي حسن ۽ جنسي ميل ميلاپ جو بنياد آهي.

اخبار نويس همٿ جي حيثيت سان، اتان جي اخباري دنيا بابت خبرچار معلوم ڪرڻ، ۽ انهن دوستن سان خبرچار ڪري جي آرزو بہ فطري هئي. مون کي ياد آهي تہ پنهنجي لنډن واري تربيت دوران، اسان کي دنيا ۾ صحافت جي عظيم ترين مرڪز فليٽ اسٽريٽ تي ڪن اخبارن گڏ ڪم ڪرڻ جو موقعو مليو هو تہ ڪن کي وري گهمي ڏنو هئوسين. انهيءَ ماحول کي ٻيهر ڪٿي ڏسڻ جو تہ موقعو نہ مليو ۽ هڪ تقابلي موازنو ڪرڻ جي آرزو هئي. تنهنڪري پنهنجن ميزبانن کي انهيءَ کان آگاهہ ڪيم. هونئن بہ هنن لاءِ انهيءَ کان وڌيڪ کهڙي موزون ڳالهہ هئي تہ اخبار واري کي ڪنهن اخبار ۾ وٺي وڃن، ٻولي مختلف آهي تہ ڇا، ڪميونٽي تہ بين‌الاقوامي آهي.

ماسڪو ۾ فليٽ اسٽريٽ واري حيثيت، گورڪي اسٽريٽ کي حاصل آهي. گورڪي اسٽريٽ تي سوويت يونين جو سڀ کان وڏو اشاعتي ۽ خبر رسان ادارو ايجنسي نووستي پريس جو دفتر، ازويستيا، پراودا، ماسڪو نيوز، وغيره آهن. هونئن گورڪي اسڪواير تمام مصروف تجارتي علائقو آهي. اسان بہ اخبار ازويستيا کي چونڊيو، جيڪا شام جي وڏي ۾ وڏي روزانہ اخبار آهي. ضخامت جي لحاظ کان هي اخبار ڪا گهڻي ناهي. ٦ صفحا. ڪڏهن ڪنهن خاص ڏينهن تي وڌيڪ ڇاپڻ جي ضرورت پوين تہ ٨-١٢ صفحا وڌائي ڇڏيندا آهن، نہ تہ ساڳيا ٦ صفحا. برطانوي ۽ امريڪي اخبارن وانگيان نہ، جيڪي روزانہ ٢٤ کان ٣٦ صفحا تہ سراسري ڪيڏن ۽ سنڊي نيوز پيپرس ٧٢ کان ٩٦ صفحا هلن. نيويارڪ ٽائيمس جو سنڊي ايڊيشن تہ سوين صفحن تي مشتمل ٿئي. ظاهر آهي تہ ايترا صفحا ڪو ماڻهو هڪ ڏينهن ۾

پڙهي نٿو سگهي ۽ هو صرف پنهنجي دلچسپي واريون شيون پڙهي ڦٽي ڪري ڇڏيندا، پوءِ چاهي انهيءَ ۾ ڪيترو به قومي نقصان ٿئي. اسان به پوئتي ناهيون، پوءِ چاهي ڪيتري به ڳري اگهه تي اخباري ڪاغذ گهرائي قيمتي زرمبادلو خرچ ڪرڻو پوي اختصار ۽ بنيادي معلومات تي اڪتفا نه ڪنداسين.

مون پهرين ته اها ڳالهه معلوم ڪئي ته هتي سرڪيوليشن ڪيئن آهي. ڇاڪاڻ ته منهنجي آڏو ته برطانوي ۽ امريڪي اخبارن جا انگ اکر هئا ۽ انهن کي تمام گهٽا سمجهندو هئس. مثال طور برطانيه جي ”ڊيلي مرر“ ٥٦ لک روزانه ڇپجي، ايڪسپريس ٤٧ لک، ڊيلي ميل ١٩ لک، نيوز آف دي ورلڊ ٨٧ لک. پر هتي به گهٽ ڪان ٿي. ازويستيا جي سرڪيوليشن ١ ڪروڙ ڪان وڌيڪ روزانه. سوويت اخباري صنعت ۾ اشتهارن جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. ڇاڪاڻ ته مصنوعات ۾ هر شيءِ رياست جي آهي تنهنڪري ڪهڙي شيءِ جو اشتهار ڏين ۽ ڪهڙي شيءِ جو نه ڏين. هنن لاءِ ته سموريون شيون تشهير لائق آهن، تنهنڪري مشهوري ڪرڻ جي خلاف آهن، باقي ٻين ملڪن جي رسالن ۽ اخبارن ۾ سوويت مصنوعات جا اشتهار ڏيندا آهن، يا وري اهي سوويت اخبارون جيڪي غير روسي زبانن ۾ ڇپبيون آهن، تن ۾ نئين سروج ٿيندڙ شين جي تشهير ڪن.

اخبارن ۾ اشتهار نه هئڻ ڪري، جاءِ گهڻي بچي تنهنڪري خبرون، تبصرا، رايا، مضمون گهٽا ڏيئي سگهن. پاڻ وانگيان ٿئي ئي ڪون ته سموري اخبار اشتهارن جي رش ڪري پرچيو وڃي، پوءِ ڪمبٽ، سرهاڙي ۽ محراب پور جي نمائندن جي شڪايتن جي ڊم، يا وري سپت وارا پڇا ڪن ته اسان جي بيانن جو ڇا ٿيو. هنن وٽ اشتهار سو برابر ڪونهن پر جاءِ کي تمام عقلمندي سان استعمال ڪن. ازويستيا ۽ ٻين اخبارن جو سمورو مواد اي پي اين يا تاس ڏيندي آهي، جيڪي مملڪت جي پاليسي ۽ حڪومت جي نقطہ نظر کي آڏو رکي رپورٽ ڪندا آهن. ازويستيا، به ساڳي ڍانچي ۾ ڪم ڪندي آهي.

اسان جي ملاقات، بين الاقوامي سيڪشن جي مسٽر البرٽ گريگو ريانٽس، فارين ايڊيٽر ۽ فارين ايڊيٽر گنادي دسچيڪنو سان ٿي.

اخباري ماڻهو، اخبار جي دفتر ۾ وڃن، ڪا نئين ڳالهه ڪانہ ٿـي لـڳي، سو اسان بہ ڪچهري ۾ شروع ٿـي وياسين. پوري دنيا جي خبرچار ڪئيسين . اسـان جـي اخبارن بابت ڳالهہ ٻـولهہ هنن جـي طريقہ ڪار جي خبرچار، اتي اخباري تنظيم متعلق تفصيل سان گفتگو ٿي. ٻئي ڄڻا تمام ڏاهـا ، ۽ پنهنجي نقطہ نظر تـي اڀياس ڪيل ۽ واضح. پاڪستان، سوويٽ يونين جـي پاڙيسري ملڪن سان آهي ۽ هنن ٻنهي جا لاڳاپا سٺا رهيا آهن . اقتصادي ميدان ۾ سوويٽ يونين اسان جي گهڻي مدد ڪئي آهي، تيل ۽ گئس جي ڳولا، رڪ جي ڪارخاني ۽ ٻين ڪمن ۾ هنن جي معاونت تمام اهم آهي. اسـان انهن تي بہ ڳالهايو.

ڳالهائيندي مـون ٻڌايومـان تہ پاڪستان، ڀاڳ آزاديءَ لاءِ عوامي جدوجهد جـو نتيجو آهي ۽ گهڻن تجرباتي دورن لاهن چاڙهن بعد جمهوريت تـي عمل پيرا آهي. سوويٽ عوام جي ماضيءَ کي انهن ڪوائف کـان ڌار نٿو ڪري سگهجي . سوويٽ سوسائٽي خـود وڏا لاها چاڙها ڏٺا آهن. تنهنڪري طبقہ واريت، استحصال، حريت پسندي، ٻيٺڪيت ۽ نيم ٻيٺڪيت توڙي ٻين انساني معاملن تي ٻنهي ملڪن جـا عوام هڪڙو ئي نڪتو رکن ٿا . هنن منهنجي انهيءَ خيال جي پٺڀرائي ڪئي. ساڳي وقت بين الاقوامي حالتن تـي بہ خاصي خيالن جي ڏي وٺ ٿـي ۽ وچ مشرق ۽ عربن جي حمايت ۽ ٻيٺڪي قوتن سان اختلاف تي خيالن ۾ هڪجهڙائي هڪٻئي ۾ ڏٺيسين.

ازويستيا جي عمارت، ڇهہ ماڙ آهي. هيٺئين حصي تـي گهڻو ڪري انتظامي معاملا، استقباليہ ۽ گـدام وغيره آهن. ٻين ادارن ۾ داخلا وانگيان، ازويستيا ۾ بہ داخل ٿيڻ لاءِ پاس ضروري آهي. اخبار جـو دفتر پنهنجي ٽيليويزن وانـگيان ڪاريڊارن سان ڍڪيل. اخبار جـو سينگ، ايـڊيٽنگ، پڪچر سليڪشن، هيڊلائيننگ، ڊمي ميڪنگ ۽ سيڪ اپ ائين ئي ٿئي جيئن پاڻوت ٿيندو آهي. اهي ئي ساڳيا رپورٽر، ساڳيا سب ايڊيٽر ۽ ساڳيا فوٽوگرافر.

مون کي، اخبار جي ڇپائي جي طريقي معلوم ڪرڻ جي خواهش هئي جنهن کان ميزبانن کي آگاهہ ڪيم. ضروري ٽيليفون ڏيڻ کان

ٻڌو، اسان کي نيو ويو. پرنٽنگ گرافي جي شاگرد هئڻ ڪري سوڊ کي گهوڙهي طرح ڏسڻو هئو تنهنڪري سان ته گهڙي ويس اندر. اتان جو فورمئن، هڪ آسٽريا جو باشندو هئو، جنهن کي چڱي موچاري انگريزي به ايندي هئي. سون ڪٽي انهيءَ کي پڪڙيو. اوڏيءَ سهل ڪمپوز ٽيڻ بند ٿي ويو هو، سواءِ ايڪڙ پيڪڙ اسٽڪ جي. هر صفحي جو انچارج ميڪ اپ مئن وٽ بيٺو هو. ٻئي هر صفحي جي آڏو هئن. ڪمپوز ٿيل گياليون پر پر ويا ٿي سٽيندا. پاڻ وٽ انگريزي اخبارن ۾ اسٽون ايڊيٽر ڪو ڏاهو سب ايڊيٽر هوندو آهي، جو آخري وقت ۾ ميڪ اپ مئن وٽ وڃي بيهندو آهي، پر هنن وٽ اهو ذميداري جو ڪم انچارج پاڻ ڪندو آهي. جزوي ڦيرگهير يا ڪنهن سونجهاري جي حالت ۾ هو سمجهائيندا ٿي ويا. هو يورپ ۽ امريڪا جي ترقي يافته اخبارن وانگيان ئي ڪم ڪندا آهن. سون کي ته فليٽ اسٽريٽ جي ڪا اخبار ٿي لڳي. سون هنن کي پنهنجو ڪراڙو فقيرمحمد يا گل محمد بلوچ سمجهي خبرچار شروع ڪري ڏني، ۽ هو به سمجهي ويا تنهنڪري پريس مئن وانگيان سون کي جواب ٿي ڏنائين.

انگريزي اخبارن وانگيان، ازويستيا جو ڪمپوز به ۷ پوائنٽ يا وڏيڪ به ٿيندو آهي. هيڊ لائين لاءِ ڏار پوائنٽيج. باڊي ميٽر لاءِ لائينو مشينون ۽ هيڊ لائين لاءِ دار مشينون. پنهنجي ملڪ ۽ برطانيه جي اخبارن ۾ هيڊ لائينن لاءِ لڊلو ڪتب ايندئون آهن، پر اتي هيڊ لائينز لاءِ پنهنجون ٺهيل مشينون. ڪيس ۽ ڪيسن رکڻ لاءِ گهوڙيون ڏاتوءَ سان، لڏڻ لمڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي.

بلاڪ ٺاهڻ لاءِ ڪو نئون طريقو ڪونه اٿن روايتي ائسه سسٽم به اٿن، ته خشڪ اليڪٽرو ڪريور به اٿن. باقي جيئن ڊان ۽ مارننگ نيوز ۾ ٿيندو آهي تيئن ساڳيو سسٽم. ميٽرڪس ٺاهي، مرضي پوين جيترا اسٽيريو ڏاهي ڇاپڻ شروع ڪن.

يوروپي ۽ سوويت سسٽم ۾ سون هڪ خاص فرق ڏٺو اهو هي ته يوروپي سوسائٽي ۾ ڪمپيوٽر، تيزيءَ سان انسان جي جاءِ والي

رهيو آهي. انهيءَ ڪري بيروزگاري پکڙجي ٿي. ۽ سچ پچ مشيني ترقي جو سڀ کان وڏي خاصيت ديءَ آهي ته مشين انسان جي جاءِ سنڀالي ٿي سوال آهي ته هڪ ڪمپيوٽر ٦٥ هزار انسانن جو ڪم ڪري ته باقي انسان ڇا ڪري. سنهنجي ذهن ۾ لنڊن جي ’ايوننگ اسٽنبرڊ‘ اخبار ڦرڻ لڳي، جتي ڪمپوز بہ ڪمپيوٽر ڪندو هو. سب ايڊيٽر ڪاپي پنچ ڪري، ڪمپيوٽر ۾ وجهي ڇڏيندا هئا ۽ ڪمپوز مشينون پاڻهي پيون ڪمپوز ڪنديون هيون، ڇا جا ڪمپازيٽر، ڇا جا پروف ريڊر. پروف ريڊرن جي هن ڪري ضرورت نہ پوندي آهي تہ جيڪي ڪاپي ۾ آهي، اهوئي ڪمپوز ٿيندو. غلطين جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. پارليامينٽ يا ڪنهن چلسي ۾ ڪو مقرر تقرير پيو ڪري تہ ٽيليفونڪ لائين، ڪمپيوٽر جي ذريعي سڌي لائينو مشين سان ملائي ڇڏي آهي، پاڻهي تقرير پيئي ڪموز ٿيندي. رپورٽرن جي ضرورت ئي نہ پئي.

سوويت يونين، انهيءَ خطري کان آگاهہ آهي، تنهنڪري هنن مشينن کي انسان تي حاوي ٿيڻ نہ ڏنو. ساڳيون لائينون مشينون، آپريٽر، هٿ ڪمپازيٽر موجود، پروف ريڊر، رپورٽر سڀ ڏٺدي مان.

سوويت يونين ۾ آفسيٽ بہ ساڳي ترقي ڪئي آهي. هو ٤٠ جي اسڪرين کان وٺي ٢٥١ جي اسڪرين تائين خوبي سان ڇپائي ڪري سگهن. آٽوميٽڪ سيپريشن کان وٺي ليدر ۽ ٽن پرنٽنگ تمام سهڻي، پر اخبارن ۾ هو لائينو رزڊري ۽ هاٽ ميٽل سسٽم کي وڌيڪ پسند ڪن ٿا. ازويستيا بہ انهيءَ طريقي ڇپجي. هن اخبار جي عمارت ايڏي مضبوط جو ڪيتريون مشينون ٽي منزل تي آهن ۽ مشين جي ڏوڙن جو ڪو اثر نٿو پئي.

اخباري ڪاغذ، پوري دنيا جي مسئلي وانگيان، هنن وٽ بہ آهي. جيتوڻيڪ هنن وٽ اخباري ڪاغذ جو خام (پلپ) جام ٿئي، پر هو پاڻ برداشت ڪري غيرملڪي زرمبادلو ڪمائين ٿا. تنهنڪري هو صفحن صفحن وڌائن يا اجائي سرڪيوليشن وڌائڻ جي ضرورت محسوس نٿا ڪن. البتہ ڪتاب، جيڪي بنيادي ضرورت جا آهن، سي پوري دنيا کان سستا.

اخبارون اتي به پنهنجي نظام وانگيان ريل ذريعي يا جهازن ۽ بسن ذريعي وينديون آهن. باقي وڪري لاءِ دڪان، بڪ اسٽال ۽ نيوز اسٽينڊ. اخبارن جي ترسيل ۾ پارٽي ورڪر مدد ڪن، ۽ مقرره هنڌن تي اخبارون وڏي، پوسٽر بوردن تي لڳايو ڇڏين، جتي مفت ۾ اخبارون پڙهي سگهجن ٿيون. اخبارن سان گڏ، پارٽي جا پوسٽر، مختلف پاليسين جون سمجهاڻيون به اتيئي نظر اينديون.

سوشلسٽ معاشري جي هڪ وڏي خوبي آهي ته هو فرد کي سنبل پسند نٿو بنائي. اهڙا وسيلا ڏسيا ويا آهن جو هيٺان کان وٺي، مٿين طبقي تائين ڪم جي ورڇ ٿيندي وڃي. انهيءَ ڪري، نوڪر چاڪر هئڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. اتي هر ماڻهو صاحب آهي، هر ماڻهو پنهنجو نوڪر آهي. ڪو ڪنهن جو آقا ناهي، سرمايدارانه استمراريت جا اتي نشان ئي ڪونه ٿين. اسان وٽ شل نه ڪنهن وٽ چار ڏوڪڙ ٿين يا چوڪڙي زمين جي ٿئي؛ پنهنجو جسم ڪٽي ملڻ لاءِ تيار نه ٿيندو. پائيندو ته سڄي دنيا جو ڇيٽ، مٿس اچي جهليو آهي، نئين ماڊل جون گاڏيون پيو پيچائيندو، هڪ ماڻهو ٽيلهي ڪٽڻ ۽ رو هوندو ته ٻيو حقي وارو، ٻورچي ٻه، ٽي نوڪر ته ڪراچي واري بنگلي تي هوندا ئي هوندا؛ ٻيءَ ملازمن جي چاهه ۾ باهه ٻري يا نه، بقول هڪ لاهوري دوست جي 'سادا ڪي.'

خير، ڳالهه ٿي هلي سوشلسٽ معاشري جي. اتي ڪو ماڻهو پنهنجو ڪم ٻئي تي وجهڻ نه چاهيندو آهي، نه ٻيو ماڻهو پرايو ڪم ڪندو آهي، سواءِ ذميداري جي. اها هنن جي مزاج ۽ سوسائٽي جي سڪيا آهي. انهيءَ جو سڀ کان دلچسپ مظاهرو ٽيليفون سرشتي ۾ نظر آيو. جيتوڻيڪ رقبي جي لحاظ کان هيءَ دنيا جو سڀ کان وڏو ملڪ آهي پر هي ٻه پتين ٽيليفون ذريعي ڳنڍيل آهن. ايڏي ساري موثر انتظام هئڻ جي باوجود نه اتي انڪواري ٿئي نه بڪنگ. چاجو ۱۷، ڇا ۱۰۹ ۽ ۱۰۳- نه وري ٽيليفون جي نمبرن واري ڊئريڪٽري. جيڪڏهن اوهان کي ڪنهن ماڻهوءَ کي ٽيليفون ڪرڻو آهي ته اوهان کي ان جو نمبر اڳوات معلوم هئڻ گهرجي. يا وري پنڌ ڪري وڃو ۽ ڪانئس سندس نمبر پڇي اچو. اهو نمبر ڇڱيءَ

طرح نوٽ ڪري پاڻ وٽ رکو. جيڪڏهن اوهان کي اڳوات هن جو نمبر معلوم ناهي ته اوهان کي پڌائڻ وارو ڪو بندو بشر نه هوندو. انهيءَ ڪري هرڪو ماڻهو پنهنجين چوويڙين ۾ پنهنجي ڪم ڪار جا نمبر نوٽ ڪيو وتي، نه ته بر زبان ياد.

سون کي اتي اهو معلوم ڪري اطمينان ٿيو ڇاڪاڻ ته پنهنجي ملڪ ۾ سنهنجو اصول ته اهو آهي ته پنهنجي ڪم جا نمبر ياد ڪري ڇڏجن يا نوٽ ڪري ڇڏجن. پئي تي بار نه وجهجي. پاڪستان سوني اچي پنهنجن صحافي دوستن مقبول صديقي ۽ پير مظهر جن جو شغلو پين کان ٽيليفون نمبر پڇڻ آهي. تن کي چيم ته جيڪڏهن اوهان پئي سوويت يونين ۾ هجو ته پئي ڏينهن تي ڪريملن جي ديوارن سان ٽڪر هڻي پنهنجو مٿو ڦاڙيو، ڇاڪاڻ ته اتي هنن کي ٽيليفون نمبر پڌائڻ وارو ڪوبه نه هوندو.

انڪواري ۽ بڪنگ نه هئڻ، توڙي ڊائريڪٽري نه هئڻ، فلسفو اهو ئي ساڳيو آهي ته هر ماڻهو پنهنجو ڪم پاڻ ڪري. دياتيءَ ۾ وڏ ۾ وڏ ڏيڍ به سؤ نمبرن سان واسطو پوندو جن کي سولائي سان نوٽ ڪري سگهجي ٿو. انهن ڏيڍ به سؤ نمبرن بدران چو هزارين نمبرن واري ڊائريڪٽري رکجي ۽ خرچ پرجي. ڊائريڪٽري ڇاپڻ جو خرچ ملڪ تي ڏار پوي. انڪواري انهيءَ ڪري ناهي ته هڪ ماڻهوءَ جي ڪم وارو نمبر ٻيو ماڻهو ڇو پڌائي ۽ ان جو پگهار سرڪار ڀري. انهيءَ سان ماڻهوءَ ۾ سستي پيدا ٿئي ٿي. ٽرنڪ بڪنگ انهيءَ ڪري ناهي جو هر ڪمرو پئي ڪمري سان سڌي ڊائنگ ذريعي مليل آهي. چاهي هزارين ميل پري علائقو ڇو نه هجي. سمرقند ۽ تاشقند ۵ ڪلاڪن جي پرواز جو فاصلو آهي پر چند سيڪنڊن ۾ ٽيليفون ملي ٿو.

اسان وٽ به ساڳي سهولت آهي ۽ مائڪروويو چار وچائڻ ڪانپوءِ وڌيڪ اثرائتي ٿيندي. في الحال ته حيدرآباد کان ڪراچي لائين لاءِ ۹۰ سلائيندي سلائيندي اڌ سادهه سڪيو وڃي. ڪراچي مان سوٽي اچجي ته به لائين نه ملي.

ٽيليفون گهڻيون خراب ٿين، پر جيڪڏهن ٿين ته انهيءَ جي شڪايت ڀڌڻ وارو هڪ نمبر اوهان جي داد رسي ڪندو. ايمرجينسي نمبر هر فون بوٿ تي نظر ايندو. بڪنگ صرف غيرملڪي ڪالن لاءِ ٿيندي آهي جنهنجو شعبو ڌار، چارجز بين‌الاقوامي معيارن مطابق ٿين. مثال طور پڻ ماسڪو يا سوويت يونين جي ڪنهن به شهر مان، پاڪستان لاءِ ٥ روبل يا ٧٠ رپيا ڪن ٿين.

جيئن بين مغربي ملڪن ۾، مختلف انداز مثال طور ڊايل بدران ٽچ مٽيڻ، ٽيليفون ڪندڙ جي تصوير ڏيکارڻ وارو فرنا ويزن وغيره آهن، تيئن هتي ڪونه ٿين. چاڪاڻ ته سوشلسٽ نظام ۾ اهي شيون خرچائو ۽ پرايت ڏيندڙ ناهن. انهيءَ بدران، اهي افادي پهلو آڏو رکن.

هوٽل پيڪن به، ماسڪو ۾ عجيب و غريب هوٽل آهي. گورڪي اسڪواير ۾، وڏي ڪشادي، لفٽون سڀ پڻ وانگيان، پر سڀ کان عجيب ڳالهه انهيءَ جو ماحول آهي. سڀ ڪجهه چيني! سمورو ٺام ٺڪائو چيني انداز جو، ڊائننگ ۽ بال روم کان وڌو. ديوارن ۽ ڇتين تي گل چٽ، نقش نگار سڀ چيني فڪر جا، ۽ ڪمرا صاف ستئرا.

مون ۽ منظور کي ڇهين منزل تي ڊبل ڪمرو مليو ته شميم کي وري سئين تي. ڪمرا شاندار، وضع دار، ڇتين، ديوارن ۽ درين تي چيني چٽ ۽ پردا، Suite وانگيان ٻن حصن ۾ ورهايل. ٻاهر ڪشادو حصو وهڻ جي لاءِ ڪم اچي. ميز ڪرسيون سڀ ڪاٺ جي پراڻي روايتي چيني نموني جون. سمهڻ واري ۽ وهڻ واري حصي درميان الف ليلوي ڪهاڻين ۾ ٻڌايل هلڪو چاريدار پردو، سچ پچ سمهڻ‌کان پوءِ پاڻ‌کي شهزادو شهريار سمجهندا هئاسين. البت شهزادي شهرزاد جي تلاش ۾ اکيون ٿلڪنديون رهنديون هيون. پر ٻوليءَ جي کوٽ ڪري، لفٽ جو جواب چڱيءَ طرح ڏيئي نه سگهندا هئاسين.

هونئن ته سڄو ملڪ حسين شهزادين سان ڀريل هو پر ٻوليءَ جي ڪري ويچارا ٿي لڳاسين. تنهن هوندي به آڪرا هئاسين. منظور

کي ڪوريئڙي وارو مثال ڏيندو هئس تہ جستجو جاري رکي، متان اسان واري ٻولي کو سمجهي وٺي.

نيمڪي، ماسڪو ريڊيو اسٽيشن تي پنهنجي دؤري جا تاثرات رڪارڊ ڪرائڻ ڪانپوءِ، شاپنگ ڪري واپس هوٽل تي پهتاسين تہ اسان جو ميزبان فتح ڀائي هليو ويو هو، انجي جاءِ تي هڪ نئون صاحب آيو هو دستوري طريقي ۾ ٽي سائي تي ٻہ ڪلاڪ لڳيو وجن، پر انهيءَ ڏينهن ساڳين ڪنهن نئين شادي شده جوڙي جي پارٽي هئي سو ڏادي رش هئي. ڊائننگ هال بہ پريل هو داخلا بند هئي، ٻاهر داخلا چاهيندڙن جو هجوم لڳو پيو هو. شميم گهبرايو تہ ڪيئن اندر هلبو. آٽت ڏنيمانس تہ پرواهہ نہ ڪر. اخباري ڪميونٽي وارو طريقو اختيار ڪيم ۽ اڳيئر ٿي "پريسا، پريسا" ڪندو اڳتي هليا ويساسين. ٦ ڄڻن واري ٽيبل ڪٺي ٿو سولا ڏياري. اسان واري ميزبان جي ڪو نياپو آيو هو، سو سوڪلائي بل ڏيئي هليو ويو باقي اسان ٽئي وڃي ٻچياسين. ٽيبل تي بيئر، سنٺاور جو پسنديده پورٽ وائين، سون واري پسنديده ووڊ ڪا جي گهڻي پئي هئي. ٽري فائيو جا سگريٽ، ٣ ڊرنڪ، هڪ ڪرسي تي آءٌ پي تي منهنجو ڪوٽ، ٦ ڄڻن واري ٽيبل تي ٣ ڄڻا، ڊائننگ هال ۾ آخر ۾، پوري هال جو نظارو ڪندي، ٻاٽ ڪي راجا اندر ٿي سمجهيوسين.

هڪ ڳالهہ ٻڌائيندو هلان نہ اتي اسڪاچ گهٽ هلندي آهي، باقي هنن جا پنهنجا وائين، شمپين ۽ ووڊڪا جام هلن. اسڪاچ ۽ شمپين جا شوقين صرف غير ملڪي ٿين، جيڪا لڳ ڀڳ پنهنجي ملڪ واري اگهہ تي ملي. سون کي ياد آهي تہ اي پي اين جي دفتر ۾ جڏهن ويا هئاسين تہ اتي جي وائيس چيئرمن سان گپ شپ ڪندي، چرچو ڪيائين، "پاڪستاني صحافي پيٽ جي معاملي ۾ خبر ناهي تہ ڪيئن آهن، باقي روسي ٻولي ۾ چوڻي آهي تہ روسي صحافي صرف ٻن موقعن تي پيئندو آهي. هڪ جڏهن برسات وسندي هجي ۽ ٻيو جڏهن برسات نہ وسندي هجي." سون وري پنهنجي جگر مراد آبادي واري لطيفي ٻڌايو سان "اوهان گهڙي رکي تا پيئو ۽ اسان وارا همراه گهڙا رکي ٿا پيئن." انهيءَ کان علاوه اسانجي شاعرن جي ڳالهہ تہ جسماني نشي کان شروع ٿي وڃي عارفانہ ۽ حقيقي نشي تائين پهچي.

خير، هتي پيئڻ جا آداب به پنهنجا آهن. شيشي جوسامان ته پوري دنيا ۾ بهترين ڄاڻيندا آهن، سو هنن جا جام به تمام سٺا ٿين. عمر خيام کي جيڪڏهن دسترس هجي ها، ته يقينن هتان ئي گهرائي ها، ۽ غالب به گهٽ نه ڪري ها. هر ٻرندڙ لاءِ الڳ، وسڪي لاءِ ڌار شيمپين لاءِ ڌار، بيئر لاءِ ڌار ۽ ووڊڪا لاءِ ڌار. ٻين ملڪن ۾ به ائين آهي پر هتي ووڊڪا ۽ منرل واٽر جا آنئر وڏيڪ آهن. ووڊڪا لاءِ عام طور چوندا آهن ته بصرن مان ٺهندي آهي. ٿئي تمام گرم. هن جا درجا ٿين ووڊڪا ٣٥، ٤٥ ۽ ٩٦ اهي گريءَ جا مختلف درجا ظاهر ڪن ٿا. يورپي ملڪن ۾ اسڪاچ وانگيان پاڻي ملائڻ کانسواءِ پيئن ۽ پوءِ وري پاڻي ڌار ڍڪ ڪري پيئن. چيائون "اسان ملاوٽ جا قائل ناهيون. هر شيءِ نج پوءِ پيٽ ۾ وڃي پلي ملن." ووڊڪا ۾ پاڻي ملائي پيئڻ عيب آهي ۽ مشغل جي خلاف سمجهيو ويو. ساڻن پلي منرل واٽر ڏي پيئو. مطلب ته ڊنر جي ميز تي ويٺو ته پيئڻ لاءِ چار مختلف ماپن ۽ اندازن جا گلاس پيا هوندا.

اسان جي ميز تي ٽئي شيون موجود هيون، تنهنڪري مختلف وقتن تي مختلف گلاسن جي آزمائش جاري هئي. شادي پارٽي هاڻ ڪري ٻئي ڪي سک ڪونه هئو ۽ انهيءَ تي نوجوان جوڙا خون گرم ڪري رهيا هئا ته اڌڙوٽ به پنهنجي يادن کي نغمن ۾ دٻائي رهيا ها. ٿوري دير بعد شميم به هلي ويئي.

ساڍي ١٠ بجي ڌاري، هوٽل جو ڊائننگ هال، پر واري لابي سميت ڪڇا ڪڇ ڀرجي چڪو هو. اسان واري ٽيبل تي چار ڪرسيون خالي پيون هيون. ڪيڏيءَ مهل به مسماتون، هڪ ٻيل ٻاڻم ۾ ٻڌي منهن ۾ ٽلنديون نظر آيون. اسان چاڪاٺ جو هال جي لنگهه واري حصي کان منهن ۾ هئاسين، تنهنڪري ذري گهٽ اسان جي ٽيبل جي پر ۾ ويٺي، هال جو جائزو ورتائون. ظاهر آهي ڪنهن وهڻ واري جاءِ جي ڳولا ۾ هيون. مون منظور کي چيو ته "هيستائين ڪنهن سوئيٽ ڪمپني لاءِ واجهه وڌا اٿئون، سي سڀ ٽٽي پيا آهن. هيءَ آخري داءُ ٿا لڳايون. مون چيو خالي ٻولي سمجهن، باقي ڪم ڀاڳ ٿي قدرت ڪندي." اسان کي مڙيوئي ڪجهه وقت سهٽي رفاقت ڪپندي

هئي، باقي وڏي ڪين ڪرنم اڃڻو هو. سو، انتهائي شيڪسپيئرين ٻولي ۾ چيو سائين، ”محترمائون، جيڪڏهن اوهان ڪي انگريزي اچي ٿي ۽ منهنجي ٻولي سمجهو ٿيون تہ اچو. اسان دعوت ٿا ڏيون، ڇا اسان کي رفاقت جو اعزاز بخشينديون؟“ اهو ٻڌي هنن وڏي ٽهڪ ڏيو ڇڏي ۽ اڳتي وڌيون.

سون منظور کي ڇو ڏاڍي توکي ٽرنٽي ڪاليج آف ڪيمبرج واري ٻولي ڳالهائي اٿئي، ڳيٺا ڏينهن ته بہ ٽيليويزن تي اداڪاري ڪئي آهي.

پوءِ سمورا آداب لاهي هٿيارن ونگيان استعمال ڪري، پاڻ کي ۽ منظور کي متعارف ڪرايم. وڏي ٢٣-٢٤ سالن جي هئي، نالو تانيا هئس. سيلز گرل هئي ۽ ٽيڪسي ڊرائيور جي زال هئي. انگريزي پڙهيل هئي، ننهنڪري اسان جي ٻولي بہ هلي. ننڍيءَ جو نالو ساشا هو ۽ صرف روسي ايندي هئس تنهنڪري ڪچهري ۾ تانيا کي مترجم ٿيڻو پيو.

اسان جي آڇ تي، ڊنر هنن پنهنجي ڪاڏي ۽ شمپين اسان جي پيتي. ڪچهري ۾ گپ شپ ڪانپوءِ اتان جي عورتن جي زندگي جي رهڻي ڪهڻي بابت معلوم ڪيو. ريسٽوران بند ٿيڻ واري هئي، ۽ اسان انهيءَ ڪچهري کي ڊگهو ڪرڻ پئي چاهيو. تنهنڪري شمپين ۽ پيون ڊرنڪس وٺي پنهنجي ڪمري ۾ ڀيٽڻ جي آڇ ڪئي سان هنن بہ انڪار نہ ڪيو. اسان کي ٩ روبلس جو ڏنڊو ضرور لڳو پر ههڙي ڪچهري لاءِ اها ڪا رقم ڪانہ هئي. هو مشرقي عورتن وانگيان تمام آداب پسند، محتاط ۽ ڪچهريءَ جون ڪوڏيون هيون انهيءَ حد تائين جو اسان هڪٻئي سان ايڊريسون بہ بدلايون. البتہ عورتن جي بين الاقوامي عادت ضرور هئن ۽ ٿوري ٿوري دير بعد پرس مان آئينو ۽ روج ڪڍي پاڻ کي ڏاهين، موڪلائڻ وقت تہ ذري گهٽ پورو ميڪ اپ ڪيائون.

ماسڪو ريڊيو ۽ ٽي وي

اسان جي ميزبانن اهو ضروري سمجهيو ته اسان جا سوويٽ يونين بابت رايا معلوم ڪن ته سندن ملڪ ڪيئن آهي يا اسان کي دوري ۾ ڪا تڪليف ٿي، يا هي ته اسان کي سندن ملڪ ۾ ڪهڙي ڳالهه وڻي ڪهڙي نه وڻي. سو به اسان کان پنهنجي پر ۾ پڇن ها. مورڳو ڪٿي ريڊيو اسٽيشن تي گهرايائون ته جڳ پڌي. اسان به خوش ٿياسين ته انهيءَ بهاني عظيم ملڪ جي ريڊيو اسٽيشن تـــه گهمون ۽ اسان جا آواز دنيا جي هن طاقتور ترين ميڊيم ويو ماسٽ تان دنيا جا ماڻهو ٻڌي سگهن.

ماسڪو ريڊيو اسٽيشن تي به داخلا جو طـريقو ساڳيو جيڪو تاشقند ريڊيو اسٽيشن تي. ريڊيو ماسڪو جو ايشيائي سيڪشن شهر ۾ ٿي هڪ عمارت ۾ قائم آهي. هن سيڪشن ۾ ايشيا جي سمورين مکيه ٻولين جا پروگرام نشر ٿيندا آهن. اهي ٥٠٠ ڪـلوواٽ جـي ميڊيم ويو تي نشر ٿين. انتهائي طاقتور هجڻ ڪري شارٽ ويو تي نشرڪرڻ جي ضرورت ناهي. پاڻ وٽ پاڪستان ۾ بنا ڪنهن تڪليف جي ٻڌڻ ۾ ايندو آهي.

پاڻهون ڏيڪارڻ کان پوءِ، اسان جو نشرياتي ميزبان اسـان کي وٺي آيو. هو هڪ روسي باشندو هو، جيڪو ٣ سال کن پاڪسان ۾ رهي ويو هو، حيدرآباد به آيو هو، ڏاڍي ڪچهري ٿي. اوپاريون لهواريون ڳالهيون ڪندي گهربل اسٽوڊيو تائين پهتاسين. هو همراهه اردو چڱي ڳالهائيندو هو تنهنڪري ٻئي ڪنهن انٽرويو ڪندڙ جي ضرورت نه پئي. انائونس پروڊيسر سڀ ڪجهه پاڻ هو. واري ٿي اسان جا

تاثرات رڪارڊ ڪيا. منظور ته ريڊيو ۽ ٽي وي جو ماڻهو هو، مان به ريڊيو تي هريل هئس. محسوس ڪيو ته عبداللطيف عباسي يا بخاري صاحب ٻنهي ۾ ويٺل آهن. عورتون ٻاٽ وٽ صرف اناؤنسمينٽ ڪنديون آهن ۽ اتي ڪنسول ڪان وٺي ايڊيٽنگ، ڊبنگ ۽ مڪسنگ سڀ ڪجهه ڪن. تمام تيز ۽ چست.

جيئن ٻاٽ وٽ ٽيندو آهي ته اشارن تي ٽاڪر يا فنڪار ڳائي، ڳالهائي ۽ بند ڪري، تيئن اتي به اشاري بازي تي ماڻهو هريل، اسٽيشن اندر ٽيڙ سڙيئي ساڳيا ٻاٽ جهڙا. البته فرق اهو ته ٻاٽ اسپورٽ ڪندا آهيون ۽ هو پنهنجا ٺاهي استعمال ڪندا آهن. اسٽوڊيو وڏا، ڪنسول به وڏا، رڪارڊنگ ۽ پلي بيڪ بيٺي بيٺي ڪن. ويهي صرف اناؤنسمينٽ ڪن. ٽاڪر لاءِ ٻوٿ شاهي. چاهي تقرير هجي يا ڳانو، آرڪسٽرا هجي يا ڊوئيٽ، رڪارڊنگ اسٽيريو فونڪ ٿيندي. ٽي ٽي مائيڪ لڳا پيا آهن. سون کي حيدرآباد واري اسٽيشن ياد اچي رهي هئي ته ٽاڪ ٻوٿ هڪڙي، پوءِ ٻه ٻه پروڊيسر، هڪ مائيڪ تي آسرو رکيا ويٺا آهن، پوءِ منٽن جو ڏڪاءُ پيو لڳي.

اسٽيريو نوفڪ هٿ ڪري، آواز جي ڪوالٽي تمام سٺي ٿئي انهيءَ ڪانهوءِ رڪارڊنگ ڪرڻ وقت فلٽر بہ ڪندا ويندا آهن. ٽيپ جون ڊسڪون وڏيون، پنهنجي وڏي اسپول جيترين ڏيڍ ڪلاڪ تہ پڪو پروگرام پري سگهجي ٿو

اتي ئي اسان کي هڪ بنگالي سليو جيڪو اتي انجنيئرنگ پڙهڻ ويو هو. هڪ مدراسڻ بہ ملي ٻه ٻئي اڙدو بہ ڪجهه ڳالهائي سگهندا هئا، پر اتي بنگالي ۽ ڪادي زبان ۾ پروگرام پروڊيوس ڪندا هئا. روسي تمام سٺي ٽي ڳالهائبائون. خبرون چارون پڇيرسين. ٻڌايائون ”روسي نٽا سکون تہ ڪم نٿو هلي“ پتو پيو تہ لائيو پروگرام ورلي ڪو نشر ٿئي نہ تہ هر پروگرام رڪارڊ ڪيل، انهيءَ مان هنن جي اڳواٽ پلاننگ ۽ سائينٽوڪ هٿ جو اندازو ٿئي ٿو.

صبح جو پهر هو، تنهنڪري پروڊيوسر پنهنجن ٽيلينٽس کي وٺي آئوٽ لائينس طي ڪري رهيا ها. تقريرون، حالات حاضره، ڊراما، ميوزڪ سڀ سيڪشن ڌار ۽ انهن جا صاحب بہ ڌار. ٻاٽ وارن وانگيان نہ

تہ هڪ هڪ پروڊيوسرکي ٣-٣ سيڪشن، پوءِ ڪوالٽي تئي نہ ٿئي. ڪوانٽٽي تہ ٿيندي.

نشرياتي برادري جي هڪ ڳالهہ مون کي وڏي تہ ٻئسن جي ادائگي ترت. اها بہ روڪ. پاڻ وٽ بہ ڪن ڏينهين معاوضو اوڏيءَ سهل ڏي ڪشش سلندو هو پر پوءِ ڪن خدا ترس بندن جي افعالن جي ڪري هاڻي چيڪ ۾ تبديل ڪيو ويو آهي. تقريرون رڪارڊ ٿيون تہ اسان کان ووچرن تي صحيحون وڏي کٽي لفافا ڏنائون.

ريڊيو اسٽيشن جو ذڪر نڪتو آهي تہ ٽيلويزن جو ذڪر بہ ڪندو هلان. ٽيليويزن اسٽيشن تہ سموري روس ۾ چار وانگيان پکڙيل پر ماسڪو جي ٽي وي اسٽيشن وڏي مشهور آهي. پروگرامن ۾ گهڻو توجہ سماجي ضرورتن، اخلاقيات، ٻارن جي صحيح نبيپاج، جسماني صحت، تي ڏين. تعليمي پروگرام ڏاڍا اثرائتا. ٻارن جي لاءِ نشرياتڪي وڏي اهميت ڏين ۽ هنن جي پروگرامن ۾ گهڻو ڌيان علم، ۽ هنن جي اخلاق کي بنائڻ تي هوندو آهي. راندين کي ڪوريج گهڻو ڏين. سنسني خيزيت ۽ وهمي ڳالهين کان پاسو ڪندا آهن. سماجي طور طريقا ۽ سوشلسٽ نظريہ ۽ پرچارڪ ڊراما کي ترجيح ڏيندا آهن.

ٽي وي پروگرامن ۾ هڪ ڳالهہ خاص نظر آئي تہ سمورا پروگرام ڪٽ ٽو ڪٽ نہ، پر هڪ سين ٻئي ۾ ڊزالو Dissolve ڪرڻ سان ڏاهيندا آهن. پاڻ وٽ صرف ميوزڪ جا آئٽم هڪ ٻئي ۾ ڊزالو ٿيندا آهن، نہ تہ گهڻو ڪري ڪٽ ٽو ڪٽ هلندا آهن.

سڀ کان حيرت انگيز ماسڪو جو ٽي وي ماسٽ آهي. هو دنيا ۾ سڀ کان اوچو ٽي وي ماسٽ آهي. پري کان ڪر ڪنيو پيو نظر ايندو.

خلاٻازن جي ياد ۾ ڪڙو ڪيل يادگار کان ٿورو پري، رستي جي هڪ طرف ٽي وي اسٽيشن آهي ۽ ڀئي پاسي ٽي وي ماسٽ آهي ڪل ١٨٣ ميٽر بلند آهي. چڱي خاصي آمدني جو ذريعو آهي، ڇاڪاڻ تہ روسي توڙي غير روسي هر وقت هتي گهمندي نظر ايندا. سياحن کي ماسٽ جي اڌ تائين وڃڻ جي اجازت آهي جتي سيمنٽ ۽ رڪ

جو ڍانچو پورو ڏئي ٿو. اتان کان ئي ڊاتوءَ جو ڪم آهي، جتان پروگرام برقي لهرين کي ڇڏي ٿو. هن اڏ تي هڪ ريسٽوران پڻ آهي. پهڻ سان سمورو ماسڪو پيرن هيٺان ٿو لڳي. ڪريملن، ماسڪو ندي، ڪاميابين جي نمائش، يونيورسٽي سڀ هڪ نظر ۾ سمائجي ٿا وڃن. ايترو مٿي جو سون تصوير وٺڻ جي ڪوشش ڪئي ته ۾ چار فرلانگ پري تائين ته فريم ۾ ڪانه ٿي آئي. سون کي لنڊن وارو پوسٽل ٽاور ياد اچي رهيو هو. اتي به آئين ئي آهي پر اهو گهٽو ننڍو آهي، هن ٽي وي ماسٽ ۾ تعميري حسن به تمام گهٽو آهي.

اي- پي- اين

اسان کي پنهنجي ميزبان اداري اي پي اين به وڃڻو هو. هي به انهيءَ ساڳي گورڪي اسٽريٽ تي آهي. گورڪي اسٽريٽ، وال اسٽريٽ ۽ آڪسفورڊ اسٽريٽ وانگيان خالي ناني ۾ گهٽي آهي، باقي پنهنجي سرهاءِ وي کان پيٽي ۽ ٽرئفڪ جي لحاظ کان مصروف.

اي پي اين جي عمارت، پراڻي روايتي انداز جي عمارت آهي. ٻاهران، روسي انداز تعمير جي مختلف ديو مالائي ڪتائن جا ڪردار درن تي لڳل؛ جيئن تقسيم کان اڳ هندو جاين تي هٽندا آهن. هي ادارو ١٨٣ اخبارن ۽ رسالن کي مواد پهچائيندو آهي. اٽڪل ٥ هزار ملازمن تي ادارو آهي. اي پي اين، سوويت يونين ۾ اهوئي ڪردار ادا ڪري ٿي، جيڪو پاڪستان ۾ انفريشن کاتو

ڪندو آهي. هو ملڪ جي پاليسي ۽ بين‌الاقوامي لڳاپن کي ڌيان ۾ رکي خبرون فراهم ڪندي آهي. سرڪاري ترجمان جي حيثيت ۾ ڪم ڪندو آهي. اوهان عام طور اخبارن ۾ پڙهيو هوندو ته اي پي اين جي هڪ مبصر هيئن راءِ ڏني آهي، اهو هن ڪري جو اي پي اين کي سوويت يونين جي آواز ٿي سمجهيو ويندو آهي. تاس خبر رسان ايجنسي آهي پر اي پي اين جي ذمي ڪتابن جي اشاعت، رسالن ۽ اخبارن کي مواد فراهم، بيئر بڪ فراهم ڪرڻ، پوسٽر ٺاهڻ، چٽ، سياحن لاءِ رهبر ناما ٺاهڻ آهي. سوويت يونين متعلق ٻاهرين دنيا کي هر معلومات فراهم ڪندا آهن. جنهن ڪري هتي وت ماهر، سياسيات جا ڄاڻو، اديب ۽ صحافي سڀ موجود آهن.

هوئنئن ته چوندا آهن ته Jourr a'st is born not made پر سچ پچ سوويت يونين ۽ ٻين ترقي يافته ملڪن جي صحافتي برادري ۽ سندن طريقه ڪار ڏسي اهو پڙاڪو غلط ٿو لڳي. ڇاڪاڻ ته هتي جو چوڻ آهي ته تربيت، انسان کي بنائي ٿي. مان ته خود انهيءَ سوچ جو آهيان؛ ۽ انهيءَ نڪتي تي گهڻن سان اختلاف به رکندو آهيان. حقيقت ۾ ڏٺو وڃي ته هي عمل جو زمانو آهي، تجربو، غلطي، درستي ۽ وري تجربو، ۽ انهيءَ آڌار تي قائم ڪيل اصول ٺاهڻ جو زمانو ناهي. پر تجربيڪار ماڻهن جي تجربن مان فائدو حاصل ڪري قيمتي وقت جو نسو بچائجي. اهي ٢٠ سال پاڻ تجربا ڪندي ڇـو گذارجن، ٢٠ سالن جو نچوڙ ١ سال ۾ سکي وٺجي. دنيا جي ترقي يافته ۽ ٽيڪنيڪي سوسائٽين ۾ اهوئي دستور آهي.

سوويت يونين، ترقي يافته سوسائٽي آهي اتي اهي سمورا تصور ۽ پانڊيا پري پيا آهن. اتي جديد اصولن تي صحافي ٺاهيا ويندا آهن. اتي يونيورسٽي جي مختلف شعبن مان، جن جو لاڙو بين‌الاقوامي تعلقات، عالمي سياسيات، صحافت ۽ لکڻ سان هوندو آهي، ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين کي چونڊي اي پي اين يا اخبارن سان اپرينٽس ڪري لڳايو ويندو آهي. انهيءَ سان گڏ، هو پنهنجي ماسٽرس ڊگري ڪري وٺندا. انهيءَ کان پوءِ هن کي ڪنهن نه ڪنهن ٻـــي شعبي ۾ لياقت ضرور حاصل ڪرڻي آهي. مثال طور ايشيا، پاڪستان، ڀارت، برما يا ڏکڻ اوڀر ايشا. ٽن سالن تائين هن کي اخبار ۾ اپرينٽ شپ

سلندي رهندي، انهيءَ ڪان پوءِ هن جي لاڙي جي مخصوص شعبي ۾ ڪيس رکيو ويندو آهي.

ڪڏهن ڪڏهن ڪم تي مدار رکي. رپورٽر ۽ سب ايڊيٽر هڪ ڪيڊر ۾ آهن. انهيءَ کانپوءِ ڪم تي ترقي ۽ اضافي مدار رکي ٿو. ڪم سڀ گڏجي ڪن. پنيوالا ٽين ئي ڪرن. تنهنڪري پاڻي به پاڻ پيٺو پوي ٿو. پاڻ وانگيان نہ، تہ سن ڪپڙي ۾ سيز تي پئي آهي تہ اها بہ پنوالو ڪٽي ڏئي نہ تہ لکڻ پڙهڻ بند، اخبار ليٿ.

سفارش تي ڪم ڪونہ ٿين. سفارش ٿيندي صرف تعارف لاءِ، حوالو ڏسبو آهي. پيو ٿيو خير، پاڻ وارا همراه هجن تہ يا ولي وڃن يا انهن وانگيان ٽيٺو پوي. اسان وٽ تہ اخباري ايجنٽ نمائندو ٽيڻ چاهي تہ ضرور ٿيندو، نہ تہ اخبار نہ ڪٽندو. ڪي وري مائنٽانا ناتا ۽ ايڊيٽرن تائين سفارشون هلائي خاطو ضرور ٿيندا. پوءِ چاهي افعال ڪپڙ خان جا کهڙا بہ هجن.

سبنگ ڊيسڪ تي بہ ساڳيو حال آهي سون‌ڪي ياد آهي اسان وٽ هڪ اهڙو اپرايننس بہ هوندو هو جيڪو ٽيليفون تي هر خبر ڏيندڙ کي صرف ”ها استاد“ چئي سگهندو هو، ۽ پوءِ ڳالهه بند. هتن وٽ هر ساٿهو تربيت حاصل ڪري جديد لاڙن، ۽ عالمي حالات ڪان واقف ٿي ميدان ۾ اچي ٿو ۽ پوري تيزيءَ سان اپري چڪي ٿو.

ملازمت جا شرط قريب قريب پاڻ جهڙا اٿن، پاڻ وٽ تہ اها ڪٽي وڌيڪ بهتر آهن. هتن وٽ هفتي ۾ ۵ ڏينهن ڪم، يعني ڪل ۵۵ ڪلاڪ، جتي اسان پاڪستان ۾ ۷ ڏينهن ڪم، ۽ ۴۲ ڪلاڪ هفتي ۾ ٿئي. ريزڪي سوڪلون هتي بہ ساڳيون پاڻ جهڙيون، البتہ علاج اتي سڀني لاءِ فري، مملڪت جي ذميداري آهي. خبر جي ترسيل لاءِ ملڪ اندر ٽيليفون ڪتب آئين. ڪاپي ٽيڪر تمام چست ٿين. ڪنن تي ٽيليفون لڳل ۽ خبرون پڙندا تيزيءَ سان ٽائيپ ڪندا وڃن. ٽيليڪس سروس ۽ تصويرون لاءِ وائر فوٽو پوري ملڪ اندر ۽ سموري دنيا ۾ پکڙيل، خبرن لاءِ اي پي اين جو پنهنجو چار تمام اثرائتو آهي.

اخبارن ۽ رسالن ڪانسواءِ، اي پي اين، نشرياتي ادارن کي به مواد ۽ سانهو فراهم ڪندي آهي. اي پي اين جي لائبرري جنهن کي اسريڪي ٻولي ۾ مارگ Morgue چيو ويندو آهي، تنهن ۾ اٽڪل ٢ ملين حوالا موجود آهن جن ۾ دنيا جي قريب قريب هر شيءِ بابت پس منظر ملندو.

لينن گراڊ:

حب الوطنيءَ جو نشان

ماسڪو کان پوءِ اسان جي ٻي منزل لينن گراڊ هئي. انهيءَ عظيم اڪيڀاڻ جي نالي جي پوياں تاريخي شهر، جنهن جديد سوشلزم جي تعمير لاءِ خبر ناهي ڇا ڇا ڪيو.

لينن جي نالي ۽ لينن گراڊ سان ڪئين تاريخي حقيقتون وابسته آهن لينن طبقي واريت ۽ بيٺڪي قوتن خلاف مظلوم عوام جي جدوجهد کي يڪجا ڪيو ۽ عوامي قوتن جي رهبري ڪئي. پيو خود لينن گراڊ جنهن پنهنجي ملڪ تـــي ڌرين جـــي حملہ کي منهن ٽــوڙ جواب ڏنو. هن شهر جون گهٽيون، هن شهر جي ماڻهن جي بهادري جي ساکـــ پريندون جن لاڳيتو ٩٠ ڏينهـــن دشمن ســـان جنگ جاري رکي.

جنگ عظيم هڪ طرف دنيا کي آن ۾ وکوڙي رهي هئي تہ ٻئي طرف اسان وٽ خلافت تحريڪ جي لاٽ آٻري رهي هئي. پين اسلامزم جو عظيم قائد حضرت مولانا عبيدالله سنڌي روس جو دؤرو ڪيو هو. جتي لينن ۽ روسي عوام سندس شاندار استقبال ڪيو هو. انهيءَ ڪانوڙءِ ئي مولانا مرحوم چوندو هو تہ آءٌ ڏسان پيو تہ مشرق کان هڪ انقلاب اڀري رهيو آهي جيڪو نيٺ سڄي کي وکوڙي ويندو. جنهن جي ابتدا لينن ڪئي هئي، لينن گراڊ انهيءَ انقلاب جو مرڪز آهي.

ماسڪو کان ڪو ۸۰۰ ڪلوميٽر پري، فزلئنڊ جي پڙ ۾. فنلنڊ جي اپسمنڊ جي ڪناري تي اهو سفر اسان ريل ۾ ڪيو جنهن سراسري ساڍا ۷ ڪلاڪ ڪن ڪيو.

اها خاصي رفتار آهي. هونئن اهو پنڌ عموسي طور ڪن ڏينهن ۱۳ ڪلاڪ وٺندو هو، پر هاڻي ساڍا ۷ ڪلاڪ ڪن لڳن ٿا، هڪ تيز رفتار گاڏي ساڍا ۵ ڪلاڪ وٺي ٿي. هڪ ڳالهہ ڪندو هلان تہ سوويٽ يونين ۾ ريل جون پٽڙيون اٽڪل ۱ لک ۲۰ هزار ڪلوميٽر آهن جن سان ۳۵ هزار ڪلوميٽرن تي بجليءَ سان ريلون هلن، باقي ڪاربن ڪوئلي يا ڊيزل وارين انجڻين سان. بجلي چاڪاڻ تہ هتي جام ٿئي، تنهن ڪري هر سال ڊيزل تي هلندڙ پٽڙين سان ۱۲ سو ڏيڍ هزار ڪلوميٽرن کي بجلي تي ڪيو ويندو آهي. هونئن هتي بجلي تي هلندڙ گاڏين جي ڊيگهہ، دنيا جي بجلي واري پٽڙي جي ٽئين حصي کان وڌيڪ آهي.

خير، ٻاٽ وانگيان اتي بہ مڪس، فاسٽ ۽ ايڪسپرس آهن. رات جو عام طور ايڪسپرس گاڏيون مکيہ شهرن جي درميان هلن، باقي ڏينهن جو گاڏيون، ٻاٽ وارين پئسينجر گاڏين وانگيان هلن، حيدرآباد کان وٺي لاهور تائين، مرڙائي، راهوڪي، اڏيرو لعل، هرهڪ اسٽيشن تي بيهن؛ جيئن مسافر پنهنجي سهولت مطابق لهي ۽ چڙهي سگهن. ائين نہ آهي تہ واضح حڪمن جي باوجود، بسون کيبن ۽ سٽيارين تي بهن ڪونہ ڏو سڪرنڊ ۽ مورو. اهڙن ڊئريڪٽ ريل ۾ چڙهندڙن لاءِ ايڪسپريسون. اهي بہ جام. گهٽو

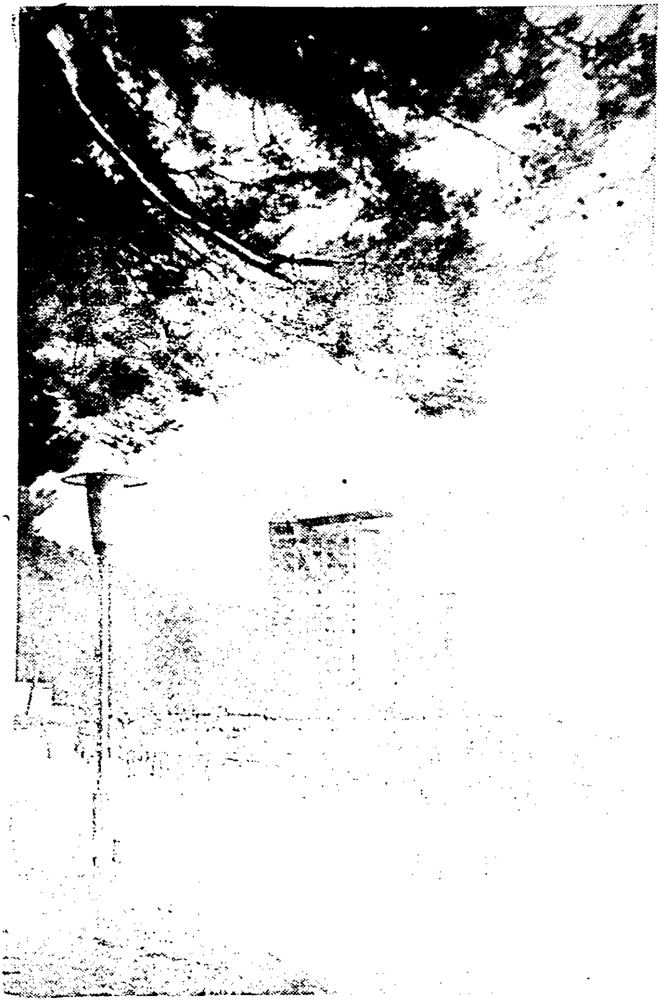

مامکو، وڈنڈژ رستا ء اوچہون جاہون۔

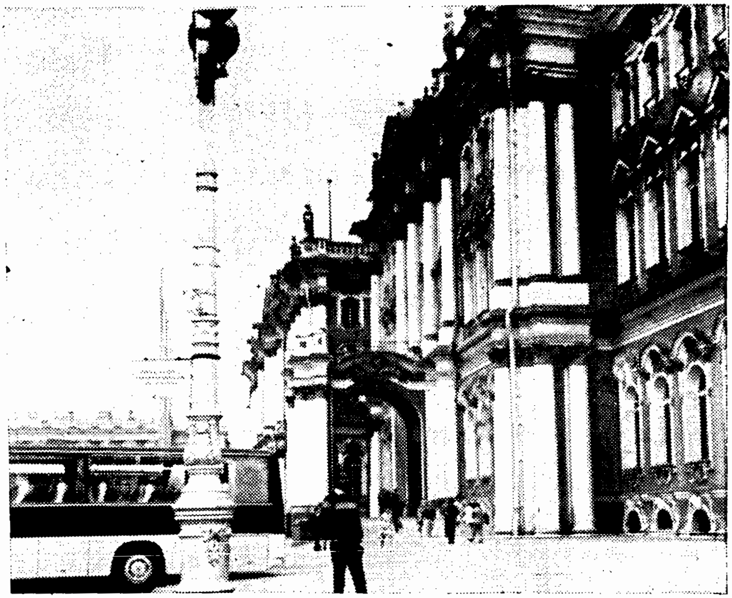

نوادرات جو مرڪز هرمتاش

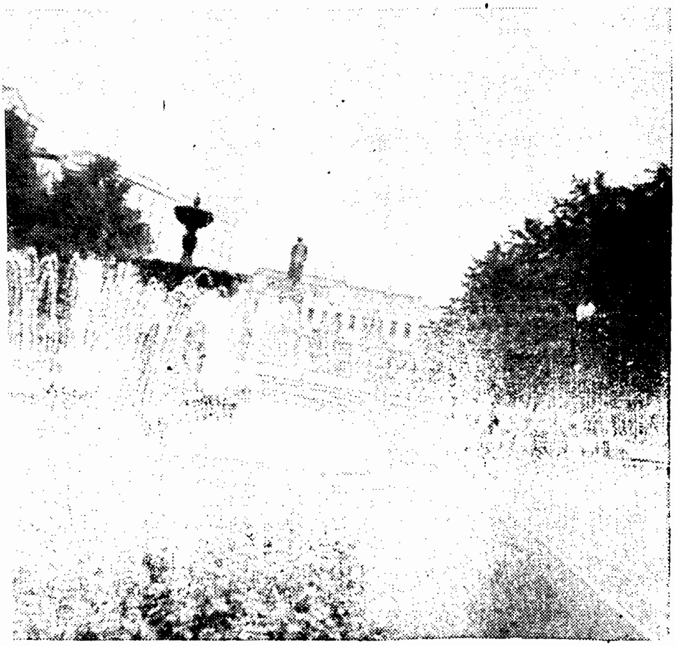

سياري جو محل.

ڪري رات جو پر هن سهولت سان ته رات جو ماڻهو ڪم ڪار لاهي گاڏيءَ ۾ چڙهي صبح جو پنهنجي ماڳ. واٽ تي ننڊ به ڪندو وڃي.

اتي هر سيٽ بڪ ٿئي . سمهڻ جي سهولت، هر بوگيءَ ۾ . گاڏا پنهنجي تيزگام جي ايئرڪنڊيشنڊ ڪمپارٽمينٽ جهڙا . گاڏي ۾ اندر پڻ ماڻهن لاءِ ڌار ڌار ڪيبنون ، سمهڻ واري برٿ تي بسترو وڇيل، پر ٽوال ٽنگيل. ريڊيو موجود، اجا چاڪيل . اوهان کي خالي ٽڪيٽ وٺڻ ۾ سمهڻو آهي .

هر ڪمپارٽمينٽ لاءِ الڳ گارڊ . دستوري بڪنگ وغيره کان سواءِ، صبح ٿيندو ته جيئن جاڳندن ڪوئلن تي ٿڌيل چاءِ ٿاهيندو. ٦٠ پئسا ڏيئي چاءِ پيئو. ريل ۾ ريسٽوران موجود، جتي وڃڻ لاءِ پليٽ فارم تي لهي وڃڻ جي ضرورت ناهي. ڇاڪاڻ ته ريل جو هر دٻو ٻئي سان ڳنڍيل آهي ، تنهنڪري اندران ئي اندران ڏي ريسٽوران ۾: بلڪل ائين جيئن اسان هالي ووڊ جي فلمن ۾ ڏسندا آهيون ته ولين ڏوهه ڪري هڪ دٻي کان ٻي ۾ وڃي پناهه وٺندو آهي.

ريل اندر ريڊيو. سياحن لاءِ ڌار پروگرام هلندو آهي. گاڏا تمام صاف سٿرا ، هر انچ قالين سان ڍڪيل ، درين تي خوبصورت پڙدا ، ڪپڙن ٽنگڻ لاءِ هئنگر. پنج ئي آگريون برابر ته ناهن، پر آءٌ پانيان ٿو ته جيڪڏهن اهي سهولتون هتي موجود هجن ته ماڻهو ٽوال ۽ هئنگر به نه ڇڏين. پيون شيون ته پهريائين ئي ٽڳائين.

لينن گراڊ اسٽيشن پنهنجي روهڙي اسٽيشن جيتري. هونئن ته هر مسافر پنهنجو سامان ڍوئڻ تي هريل آهي ، پر قلي به موجود، جيڪي صرف ڳري وزن وارا سڏيندا آهن. قلي به بار ٻڌن تي ڪونه کڻن. هٿ گاڏيون اٿن، جيڪو في ڦيرو ٣ روپئين جي حساب سان پليٽ فارم تان ، ٻاهر ٽيڪسي اسٽينڊ تائين پهچائين . اگهه مقرر . گهٽي وڌ وڏان نه ڪن. نه وري اهو ته گاڏي ايندي ئي مسافرن کي جهٽيو وڃن . پري بيٺا هوندا جنهن جي مرضي هوندي اهو ٻاهي سڏيندو.

لينن گراڊ جي اسٽيشن ٻاهران ٽيڪسي اسٽئنڊ تي پهتاسين ته ڊگهي قطار. اهو ته مون عرض ڪيو آهي ته ٽيڪسي سوويت يونين جي وڏن شهرن ۾ وڏو مسئلو آهي. ماڻهو گهڻا ۽ صبح جو هرڪو ڊيوٽي تي پهچڻ لاءِ تڪڙ ڪندو. ٻاهران ماڻهو به ڪمڪار واسطي ايندا آهن، بس پوءِ ته وٺ وٺان. ٽرامون، بسون، ريلون ۽ ٽيڪسيون پوري نه پون. اسان جي لائين ايڏي ڊگهي هئي جو انهيءَ مقرر جاءِ ۾ پوري نه پئي. تنهنڪري سڙي انگريزي اکر يو U وانگيان ٿي آئي. ائين به ناهي ته ٽيڪسي آئي ته جيڪو ڊوڪي وڃي اڳتي وڌي، سو چڙهي. پنهنجي صدر يا پولٽن وانگيان ٿئي ٿي ڪونه. هتي ٽيڪسي اچي اسٽئنڊ تي بيٺل ڪنڊڪٽر کان پنهنجو ووچر صحيح ڪرائيندو ۽ هر مسافر واري سان چڙهندو. اسان کي پنهنجي واري اچڻ لاءِ اڍائي ڪلاڪ انتظار ڪرڻو پيو، بيهي بيهي ٽنگون سڪي ويون.

لينن گراڊ، ماسڪو کان ننڍو، پر تمام خوبصورت شهر آهي. آبادي ماسڪو کان اڌ جيتري يعني ٤٠ لکن جي لڳ ڀڳ. تاريخي لحاظ کان هن جي اهميت تمام گهڻي آهي. عظيم پرولتاري انقلاب عملي صورت هتان ئي ورتي. ان کان پوءِ ٻي جنگ عظيم ۾ پوري دنيا ۾ نازي فوجن جو مقابلو هن شهر ڪيو. اهو ته اوهان کي ياد هوندو ته نازي فوجن ٢٠٠ ڊويزن فوج سان سوويت يونين تي حملو ڪيو هو ۽ بمباري جي وقت ٢٠٠٠-٢٠٠ جهاز گڏ حملو ڪندا هئا. لينن گراڊ تي نازي حملو سيپٽمبر ١٩٤١ع ۾ ڪيو هو ۽ جنوري ١٩٤٣ع تائين، مڪمل ٩٠٠ ڏينهن گهيرو ڪيو ويٺا هئا. هو ايترا ته ظالم هئا، جو هنن لينن گراڊ کي بکيون، اُڃ ۾ بي يار و مددگار ڪري مارڻ چاهيو. تنهنڪري هنن سموري لينن گراڊ کي سمجهو ته لوڙهو ڏيئي، سمورو پيغام رساني، پهچڻ جا رستا، ريلون، جهاز راني جا ذريعا سمورا بند ڪري ڇڏيا هئا. صرف هڪ وات لڊوگا ڍنڍ وارو کليل هو، پر اهو به ڍنڍ جي برف ۾ بدلجڻ ڪري بند ٿي ويندو هو، ۽ لينن گراڊ جي شهرين توڙي فوجن لاءِ صرف هوائي رستو کليل هو. پر شاباس آهي، هنن باهمت شهرين ۽ فوجين کي، جن انهيءَ جو مقابلو ڪيو ۽ نيٺ هنن جي ٥٠ ڊويزن فوج کي تباهه ڪري ڌڪائي ڪڍيو.

لينن گراڊ جي شهر ۾ گهڙندي، هنن عظيم شهرين ۽ فوجين کي سلام ڪندي، دل نٽي رهي. جڏهن نازين لينن گراڊ جا سمورا رستا، گهٽ بند ڪري ڇڏيا ۽ اهو انتظار ڪري رهيا هئا ته اڄ سڀاڻ شهري بک مرن يا انهيءَ ڊپ ۾ اسان وٽ پيش پون؛ پر ڏسندي ڏسندي، شهرين مان ١ لک ٦٠ هزار شهري اڳتي وڌيا ۽ مادر وطن جي تحفظ لاءِ پاڻ کي وڙهڻ لاءِ پيش ڪيو. اهو تعداد ستت ئي وڌي ٥ لک ٿي ويو.

سرد ڇڙن سخيم محاذن تي وڙهي رهيا هئا، عورتون ڪارخانن ۽ اسلحه ساز فيڪٽرين ۾ ڪم ڪري رهيون ۽ پوڙها وري گهرن ۽ آفيسن جي نگراني ڪري شهري محاذ تي صف آرا هئا. شهر جي وچ مان لنگهندڙ مشهور ندي نيوا جي بندرگاهه تي ”اورورا“ بحري لشڪر کي محفوظ ڪيو ويٺو هو ۽ گهٽين ۽ گهرن جي ڇتين تي روسي جوان نازين جي نشانن کي ميسوڙڻ ۾ مشغول هوندا هئا. اهو هنن ماڻهن جو جذبو ۽ همت هئي، جو لينن گراڊ کي مثل بڻائي، فاتح ٿي گهڙڻ جي آس رکندڙن کي برلن جي ريشتاخ تائين هڪلو پيو.

لينن گراڊ ۾ عمارتن ۽ ديوارن تي اسان کي انهيءَ گوليبازي ۽ بمباري جا نشان اڃا نظر آيا. هڪ پراڻي ميڙش جي گهٽيءَ ۾ اڃا روسي زبان ۾ اها عبارت چٽي نظر اچي ٿي ته:

”شهريو، شهر تي شيلنگ جي وقت، گهٽيءَ جو هيءُ پاسو تمام خطرناڪ آهي.“

لينن گراڊ جي ماڻهن جي بهادري ۽ شهرين جي فرض شناسي جو مثال ظاهر آهي ته جنگ جي خاتمي تي ١٣ لک ماڻهن کي مختلف ايوارڊ ۽ تمغا مليا. انهن بهادرن جي ياد ۾ هنن ته پنهنجا گيت ڳايا پر اها بهادري عالمگير حيثيت اختيار ڪري ويئي. خود ١٩٦٥ع جي جنگ ۾ اسان جي گيت نويس لاهور کي، پاڪستان جي لينن گراڊ سان ياد ڪيو هو.

لينن گراڊ جي تاريخ جاگرافي ڪجهه هن ريت آهي ته هي صرف ٢٧٠ سال پراڻو شهر آهي. پر انهن پونڻن ٽن صدين ۾ هيءَ

شهر تمام وڏيو ۽ ويڇهيو آهي. بالٽڪ گلف جي ڪناري تي مشهور نيوا ندي هن شهر جي وچ مان لنگهي ٿي. شهر جو گهڙاءُ روس انداز تعمير جو آهي، چاڪاڻ ته انهن ڏينهن روسي ماهر تعميرات ۽ فنڪارن جي لاءِ لينن گراڊ وڏي ڇڪ رکندو هو.

روايتي پراڻيون جايون، اجا موجود آهن. وڌندڙ آبادي جي لحاظ کان روزانه نيون جايون ٺهنديون رهن ٿيون جن ۾ ڍهندڙ جاين جي باشندن کي منتقل ڪيو ويندو آهي. انگن اکرن ۾ دلچسپي رکندڙ دوستن جي لاءِ عرض ته تعمير جي رفتار هينئر ايڏي تيز آهي جو هر روز ٻه نوان بلاڪ، هر ڏهين منٽن هڪ نئون فليٽ شامل ڪيو ويندو آهي.

شهر جي ۴۲ تعليمي ادارا، ۸۴ خصوصيت وارا سيڪنڊري اسڪول آهن جن ۾ ۴ لک شاگرد هروقت پڙهندا آهن. اڄ جي لينن گراڊ ۾ ۱۳۰ پبلڪ يونيورسٽيون مختلف شعبن ۾ شاگردن، استادن، ماهرن ۽ محققن لاءِ اپياس جا مرڪز بڻيل آهن.

انقلاب کان اڳ روس ۾ ٻن ماڻهن جا نالا تمام عزت سان ورتا ويندا آهن: هڪ پيٽراعظم ۽ ٻيو آئون اعظم. لينن گراڊ پيٽراعظم جي نالي ٻوڀان قائم ڪيو ويو هو. يورپائين هن کي سينٽ پيٽرس برگ ڪري سڏيو ويو، جنهن کان پوءِ پيٽرس برگ ۽ هينئر لينن گراڊ. لينن گراڊ جي پر ۾ هڪ ٻيو شهر پيٽرو گراڊ قائم آهي.

لينن گراڊ ۾ تاريخي جاين ڏسڻ جي لاءِ سڀ کان مکيه هرمتاش Herimitage آهي- يعني گوشو يا خانقاه، هي پيٽر اعظم جو محل آهي. دراصل پيٽراعظم جا ٻه محل آدن: هڪ لينن گراڊ ۾، ٻيو بالٽڪ سمنڊ جي ڪناري تي ٿورهارن جو محل يا سياري وارو محل لينن گراڊ وارو محل، جيڪو هينئر هرمتاش سڏجي ٿو، دنيا جي فنون لطيفه ۽ آڳاٽين شين جو بي مثال عجائب گهر آهي- هي ۽ محل پيٽر اعظم ۽ ملڪه ڪيٿرائين جي فنون لطيفه سان بيحد محبت ڪري وجود ۾ آيو. هو پاٽ مصوري جا وڏا چاڻو، ڪوڏيا ۽

ائنٽڪس جا دلداده هئا. هنن ان وقت نه صرف پاڻ دنيا ۾ موجود نوادرات جمع ڪيا، پر جڳ مشهور مصورن کي گهرائي، وڏاري مصوري ۽ مجسمه سازي جا عجيب نمونا ٺهرايا. هرمتاش محل، فن تعمير جو هڪ انوکو نمونو آهي. روسي ماهر تعميرات جي ڪارناسي هيٺ ڪري، هن جي هر ڪماني، ڪانس، ٿنڀو، مجسمو، سر ۽ باردر روسي انداز ظاهر ڪري ٿو. خاص ڪري، آڪر ۽ مجسمن جو ڪم، وچئين دؤر جي فن جو نادر نمونو آهي.

شاهي خاندان، هن محل جي هڪ حصي ۾ مصوري ۽ ائنٽڪس جا نمونا رکايا ۽ باقي ۾ شاهي رهائش ٿيندي هئي. شاهي خاندان خاص ڪري ملڪه ڪيٿرائين انوقت فرانس، اٽلي، جرمني، جزائر، مصر، بابل ۽ نينوا، خبر ناهي ڪٿان ڪٿان جا نوادرات ڳولي، گهرائي، سگهڙائي سان هتي رکيا. هن وقت محل جي هڪ هزار ڪمرن ۾ اٽڪل ٣٠ لک شاهڪار موجود آهن. اڪٽوبر انقلاب کان اڳ هيءَ آرٽ ۽ نوادرات جون شيون، صرف شاهي خاندان يا ٻاهران ايندڙ شاهي مهمانن جي ڏسڻ لاءِ هونديون هيون. روس يا ٻي دنيا جي ڪنهن عام ماڻهوءَ جي ڏسڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. انقلاب کانپوءِ شاهي خاندان جون شيون، هنن جي استعمال جي شين، هن جي نوادرات کي عجائب گهر ۾ استعمال ڪري، عام ماڻهوءَ لاءِ کوليو ويو آهي ۽ اڄ هر روز اٽڪل ٢٠ هزار ماڻهو هرمتاش کي ڏسن ٿا.

هرمتاش کي ڏسڻ لاءِ گائيڊ مقرر آهن. چاڪاڻ ته انهيءَ کانسواءِ هيءُ محل ڏسي ۽ سمجهي نٿو سگهجي؛ خاص ڪري رستو پلجڻ ته ڏاڍو سولو آهي. ٻين لفظن ۾ موسل وارو ڪاڪ محل آهي. هڪ گهمرو گائيڊ نظرن کان گم ٿيو ته وري ملڻ محال آهي. اوهان جو نڪرڻ ته محال نه، البته نڪرڻ مشڪل آهي. هر زبان لاءِ گائيڊ، ٽريول ايجنسيون ڪنديون آهن. هونئن ته انگريزي زبان ۾ سٺو گائيڊ ته ملڻ مشڪل آهي پر اسان جا ڀاڳ سٺا هئا جو اسان کي هڪ بيلو رشين ڇوڪري ملن جي. هي انگريزي، صاف سٺي ۽ برطانوي لهجي واري هئي، کلڻي، رلڻي ملڻي ۽ نالو به تمام رومانوي- اولگا- نديءَ جي نالي پويان. ائين ڪٿي سنڌي ۾ سمجهو ته سنڌو.

اتان جي گائيڊن کي هزارين سامان جو تفصيل، برزبان ياد. در تاريخ جاگرافي انگن اکرن سان سنت ۾ طوطي وانگيان ٻڌايو وڃو پار پون.

هرمتاش جو سير انهيءَ ڪمري کان شروع ٿئي ٿو، جتي ٢٧ آڪٽوبر ١٩١٧ع تي صبح جو ١٠ لڳي ٢٠ منٽن تي عبوري ڪابينہ کي گرفتار ڪري ڇڏيو ويو هو. انهيءَ ڪمري ۾ سارو سامان ائين ئي آراستہ ڪري رکيو ويو آهي جيئن انهيءَ تاريخ ۽ وقت تي هو. ڪمري ۾ رکيل گھڙيءَ کي بہ ١٠ لڳي ٢٠ منٽن تي بيهاريو ويو آهي.

هرمتاش جي هڪ حصي ۾ شاهي خاندان جي رهڻي ڪهڻي، سمهڻ وارا ڪمرا، وهڻ وارا ڪمرا، صلاح مشوري جا ڪمرا ۽ نظاري ڪرڻ وارا حصا شامل آهن، جيئن ٻاٺ وٽ حويلين يا وڏيرن جي بنگلن ۾ نماز پڙهڻ لاءِ ڪروٽ ٺهيل هوندي آهي، تيئن هن ۾ بہ هڪ ننڍڙي چپئل، جنهن جي ڇت تي سون، چانديءَ جي پاڻيءَ سان سينگاريل انداز جا مجسما نهايت خوبصورتي سان ٺهيل آهن.

ٻئي حصي ۾ انٽنڪس رکيل آهن جن ۾ پهرين روسي جهاز ڪانوڏي، روسي انداز جون سموريون پرائيون ۽ تاريخي شيون ڏيکاريل آهن هنن ۾ ڪتب آيل مختلف وقتن تي هٿيار، هار سينگار جا زيور، ڪپڙا سڀ ڪجھ ڏيکاريل آهن.

هرمتاش جو ٽيون حصو مصوري تي مشتمل آهي ۽ سڀ کان دلچسپ آهي. هن ۾ مجسما بہ آهن. فنون لطيفہ جي شاگرد لاءِ هن کان وڌيڪ ڪا بهتر درسگاهہ نا هي. تصويرون ۽ مجسما ايترا ۽ اڻليکيا آهن جو ڏسندڙ پاڻ کي هڪ اڻ ڳڻي سمنڊ ۾ سمجهي ٿو. ڏسندڙ ٿڪجي پوندو ۽ تصويرون ڪتنديون نہ. آخر هنن بہ تہ سموري دنيا جو خزانو جمع ڪيو آهي. ذرا اندازو ڪريو تہ سموري دنيا ۾ عظيم مصور ليناردو ونشي جون ٨ تصويرون آهن جن مان ٻہ صرف هن ميوزيم ۾ آهن. اسان کي گائيڊ ٻڌايو تہ گذريل سال اها ڳالهہ متنازع ٿي تہ آيا اهي ليناردو جون تصويرون آهن يا نہ. سڄي دنيا جا محقق آيا

جن وڏي ڪوجنا ڪانپوءِ اهو فيصلو ڏنو ته اهي ليناردو جون تصويرون آهن. ليناردو جي مئڊونا اصلي حالت ۾ مونکي اتي ڏسڻ نصيب ٿيو.

مشهور مصور ۽ تجريدي فن جي باني پڪاسو جون اٽڪل ڏيڍ سؤ تصويرون اتي هڪ هنڌ ڏٺم. سوريلزم ۽ امپريشنزم جو ته شعبو ئي ڌار آهي. روبنس، رئبال، گريشيون جهڙن عظيم مصورن جون تصويرون به اتي نظر آيون. اندازو ڪريو ته روبنس جي ڪليڪشن ايتري اٿن جو هڪ هال، صرف هن لاءِ ئي مخصوص آهي.

مجسمن ۾ بوتلن ۾ ٺهيل منچرس کان وٺي، ڊيوڊ جا برانز مجسما به هتي موجود.

جيتوڻيڪ، تڪڙ سان گهمڻ ۾ به چار ڪلاڪ لڳيو وڃن، پر اهو ذخيرو اصل ذخيري جو ٽيون حصو آهي. ٻه حصا جاءِ نه هئڻ ڪري هميشه تهه خاني ۾ هوندا آهن. تنهنڪري اهي ٻه حصا واري واري تي هر ستاش ۾ ڏيکاريا ويندا آهن.

سياري جو محل يا ڦوارن جو محل

جن دوستن "ليليٰ ڪي خطوط" ۽ "مجنون ڪي ڊائري" پڙهي هوندي تن کي بخوبي اندازو هوندو ته اهي ٻئي ڪتاب ڌار ڌار ڪري نٿا پڙهي سگهجن. يا ته وري ڌار پڙهڻ سان هنن مان

مزو نہ ايندو. ساڳي طرح سياري واري محل يا ڦوهارن واري محل کي هرمتاش کان ڌار نٿو ڪري سگهجي. ڦوهارن وارو محل ان ڪري سڏيو ويندو آهي جو هن جي ايوانن ۾ تمام گهڻا ڦوهارا آهن.

لينن گراڊ شهر جي بيهڪ هوئن بہ عجيب و غريب آهي. نيوا نديءَ پن حصن ۾ ورهايل آهي ۽ لينن گراڊ جي هرمتاش اسڪواير کان ڪي گز ستيرو، ملي هڪ ٿي وڃي ٿي، تمام وڏي ندي، پيٽ پاٽ واري سنڌوندي جيئن سانوڻي ۾ ڦوهم ڪنا تار لليا واري تهڻ کان نظر ايندي آهي. هوا پوري ساري هٺ ڪري،گهڻي چولي ڏسڻ ۾ ڪانہ آئي ۽ نہ وري ڪنن جو ڪو ڪڙڪو، البتہ پاڻي جي تک گهڻي. پاڻي ۾ گهڻو ڪري ڪاريڙو، چاڪاٽ تہ جن ميدانن ۽ جبلن سان وهي اچي ٿي، انهن جي ساخت ڪجهہ انهيءَ قسم جي آهي جو پاڻي ڪارانجيو وڃي.

جيئن پنهنجن گدو يا لليا جي پٽن وڏان ٽئي تہ اچا بہ اهي ڏونڊڙيون، پيڙيون ۽ هنوڙا پيا هلن، هنن وٽ اها هئا . پر هاڻي وقت بدلجي چڪو آهي. هاڻي هنن وٽ جديد موٽر لانچون ۽ جيٽ آهن. اهو تہ اڳ ۾ عرض ڪيو اٿم تہ هو ٽرانسپورٽ جي هر ذريعي کان ڪم وٺن ٿا، جنهن ۾ نهرون شامل آهن. نيوا وڏي ندي هٺ ڪري عام اچ وڃ لاءِ سنجهس تيز رفتار راڪيٽ نما لانچون يا هلڪا جهاز هلن، جن ۾ سؤ کن مسافر اچيو وڃن. مال آڻڻ ۽ نيڻ لاءِ وڏا مال بردار جهاز، مال لاهڻ ۽ چاڙهڻ لاءِ وڏيون گوديون. کن هنڌن تہ ڪياماڙي ڪريڪ ٽي پانيم. بالٽڪ سمنڊ ۾ منهن هٺ ڪري، پي جنگ ۾ وڏو بحري جهاز سنڀاليو هئائين ۽ اچا تائين هنن جو منڌظفر جهاز "ايورا" اچا بيٺل آهي.

سياري جو محل، بالٽڪ سمنڊ جي ڪناري تي آهي جنهن ڪري نديءَ جي چوڙ مان لنگهي اتي پهچڻو پئي ٿو. عجب منظر هو پاٽ وٽ سنڌو ٽن چوڙن ۾ چوڙ ڪري ٿي ۽ اتي سنڌونديءَ جو جولان سمنڊ جي چولين مان ملندي عجب آواز ڪري ٿو، پر هي خاموشي سان پي پاڻي ۾ ملي هڪ ٿي وڃي ٿي. سمنڊ تہ بالٽڪ

جو نالو آهي پر هيءَ هڪ ڀڏيل آهي ۽ دنيا ۾ سڀني پاڻي جو وڏي ۾ وڏو ذريعو آهي، شايد انهيءَ ڪري. باقي گهڻي وڏي آهي، انهيءَ ڪري ان کي سمنڊ سڏيو ويو آهي.

بالٽڪ جي ڪناري تي، سياري جو محل هڪ وسيع علائقي تي مشتمل آهي. ساوڪ جي اٺ ڪٽ سلسلي بويان رنگا رنگي گلن جي ٻارين ۾ گهيريل، ڇپر جي ويڪرن ٽڪرن ۾ اندر ننڍن وڏن ڦوهارن جو جهرمٽ عجيب سمان ٻڌي ٿو. هيءَ محل، سياري ۾ شاهي خاندان کي ڪٽب ايندو هو. محل ٻن مکين حصن ۾ ورهايل آهي: هڪ رهائشي محلاتي عمارتون ۽ ٻيو ڦوهارن ۽ باغ وارو حصو. محل کي ۵ مکيہ لنگهم آهن، ۽ جتان بہ محل ۾ داخل ٿبو، اتان سونين ڇادرن چڙهيل، ڦوهارن سان استقبال ٿيندو. هيءَ ڦوهارا تعداد ۾ سائيڪو کن ٿيندا، مگر قطارن ۾ اهڙي طرح رکيل آهن جو سهڻو گلدستو ڏهي ٿو. هر قطار، سيميٽرڪ انداز سان، وچ ۾ وڏو ڦوهارو ۽ باقي ننڍا ڦوهارا چوڌاري. ڦوهارن جو سنهن سهڻن ۽ مختلف مجسمن جا، جيڪي مختلف تهذيبي ڪردارن جي نشاندهي ڪن ٿا. مکيہ ڦوهاري جو پاڻي اٽڪل ٣٠ فٽ کن اڇلي ٿو. هيءَ سمورو پاڻي بالٽڪ مان پنهنجي واڌو واهہ جيتري نهر مان اچي ٿو ۽ نيڪال ٿئي ٿو. ڦوهارن ھلائڻ لاءِ ڪا مشين ناهي، پر ڪو ڪمپريشر سسٽم ناهيو ويو آهي جو ڦوهارن جو نڪتل پاڻي وري ڦوهارن ۾ اچي ٿو.

رهائشي محل، هرمتاش وانگيان تمام وضع ۽ شاهانہ انداز ۾ ٺهيل آهي. وچئين مکيہ هال ۾ بهي ڏسبو تہ سمورا ڦوهارا ڏسڻ ۾ ايندا. محل ۾ شاهي خاندان جي ڪٽب ۾ ايندڙ شين کي تمام سليقي سان رکي، مستقل نمائش گاهہ بنايو ويو آهي. جيتوڻيڪ هي محل کو گهڻو آڳاٽو نادي ۽ جنگ عظيم جي بمباري ۾ ان کي نقصان پهتو، پر مرمت ڪرڻ ڪانهوءِ وري اهڙي سنڀال سان رکيو ويو آهي جو ڏسندڙ کي اندر وچڻ وقت، جتي مٿان جتي، ٻارائي وڃي ٿي. هنن پنهنجي تهذيبي سرمايي کي ڪيڏي نہ جاڪوڙ سان محفوظ رکيو آهي. اسان وانگيان نہ تہ دنيا جي عظيم تهذيبي سرمايي موئن جي دڙي کي سنڀالي نہ سگهيا آهيون يا وري هي تہ ٽيڪسيلا

جي عجائب گهر مان گوتم ٻڌ جا سئو کن قديم مجسما چوري ٿـي
جـڏهن عالمي مارڪيٽ ۾ وڪامجڻ لڳا، تڏهن اسان کي خبر پئي.
ڇا هي گهڻي ستم ظريفي آهي تہ اسان جا نوادرات، برٽـش ميوزيم
۾ آهن ۽ اسين هتي ڏلها آهيون. اهو تہ جان مارشل يا مارٽيمر ويلر
جي مرضي آهي تہ هو پنهنجي حساب سان کهڙا بہ ڪاتا ڪـن،
يا وري دنيا ۾ اسان جي تهذيب کي ڪٿي ٻهارين. اسان تہ پنهنجا
ساهہ، پنهنجا پارڪو ۽ چاڙو پنهنجا پاڻ ۾ ڪونہ ٿا ڏيون. هـر ڪو
ڏيڍ چانور جي ديڳڙي ڌار لاهڻ ۽ پنهنجي ٽوپي ۾ ڪنيپ هڻڻ جو
قائل آهي. انهيءَ ۾ چاهي علم ۽ عقل جا سمورا دستوري آداب ڇو
نہ ڇڏي ڏيون. هرڪو پنهنجو پاڻ کي علم ۽ عقل جو اهرام سڏي
ٿو. اڃا انهيءَ تي ڪونہ ڏهيا آهيون تہ آيا اهو موئن جو دڙو آهي
يا سوهن جو دڙو.

انهيءَ ڪانسواءِ تحقيق ۽ تدريس جو هي عالم تہ عالم، مرندي
سري ويندا، علم جو ڀنڊار پاڻ سان گڏ قبر ۾ کڻي ويندا پـر ٻين
کي فيض نہ ڏيندا. ڪاش، اسان پنهنجي جرڪندڙ ماضي کي چاڻي
۽ انهيءَ کي هنن وانگيان محفوظ ڪري سگهون ها.

لينن گراڊ ۽ ٻئي الهندين علائقي جي ٻيهڪ ۽ اهميت اهڙي
آهي جو مغربي سياح آسانيءَ سان ٿوري وقت اندر پهچي سگهن ٿا.
۽ اهو لينن گراڊ جي ويڪرين گهٽين ۽ مٽيل بسن مان ثابت ٿـيو
تہ مغرب ۾ روس ڏسڻ جو شوق، ڪيترو نـہ آهـي. لينـن گراڊ،
هيلسنڪي جي ويجهو آهي، تنهن ڪري سئيڊن کان گهمندي سياح
فنلنڊ کان لينن گراڊ ۾ داخل ٿيندا آهن. گهڻا اولڻ، جرمني ۽ پولينڊ
واري روٽ وٺندا. سياحن جو هڪ وڏو تعداد هتي گهمڻ ايندا آهن،
ڇاڪاڻ تہ هنن جي ذهن ۾ سوويٽ معاشري متعلق تمام عجيب و
غريب تاثرات آهن.

مغربي سياح جيئن دنيا جي ٻين حصن ۾ ڏسڻ ۾ ايندا اهـن
تيئن تمام گهڻ ڀر ڪارآمد سامان کنيو، جوڙا ڏاهيو وتـن گهمندا.
يورپ مان سوويٽ يونين ۾ داخل ٿيڻ لاءِ ويـزا، ٽڪيٽ، زبان،
گهمڻ ڦرڻ جهڙين جاين تي پهچڻ لاءِ هنن جو انتظام يورپ ۾ موجود

ٽريول ايجنسيون، سوويٽ سرڪار پاران رابطي ۾ اچي ڪنديون آهن. خشڪي رستي اچڻ جا خواهشمند وڏن آرامده ڪوچن ۾ اچن. باقي پاڻي، ريل يا هوائي جهاز ذريعي. ڪوچ تمام آرامده، ايرو سيٽس، ايئرهيڊر ريڊيو ۽ مڪا نيائانونسمينٽ جو انتظام ٿيل. گهمندي، هر گائيڊ هر چيز جي تاريخ، جاگرافي ۽ اهميت ٻڌائيندي هلندي.

جيئن پاڻ وٽ جمع جمع تي دڪاندار مٺڻي شو ڏسڻ، راڻي باغ ۾ پتو ڪٽڻ ضروري ڪمن مان سمجهندا آهن، تيئن هتي اڏين ڏهن گهمڻ وارا به نظر آيا. جيڪي جمعي جي شام جو هيلسنڪي ۾ وارسا مان جهاز پڪڙين. اها رات، ڇنڇر ڏينهن، آچر رات گهمن ڦرن وري آچر جي شام واري فلائيٽ سان پنهنجي جهڳي تي وڃيو رسن.

سياحن لاءِ حڪومت، خاص قسم جون هوٽلون کوليون آهن، جن ۾ مڪاني ماڻهو نه رهي سگهن ٿا پر سياحن جي سهولت جو خاص خيال رکيو ويو آهي. مثال طور انگريزي ۾ بورڊ، انگريزي سمجهندڙ عملو انگريزي فرينچ يا جرمن سمجهندڙ گائيڊ. لينن گراڊ ۾ ڪئين سٺيون هوٽلون آهن پر هوٽل Eurovipisa جنهن ۾ اسان ترسيل هئاسين، شاهانہ ٺٺ جي آهي. هوٽل جي دروازن، ڏاڪڻين تي ٿيل آڪر جي ڪم کان وٺي ڇتين تي نقش و نگار تائين روسن اثر بکي ٿو. هڪ ننڍڙو محل محسوس ٿي رهيو هو.

هونئن هوٽل وڏي، سٺي، پر هڪ حصو اهڙو جيڪو پنهنجي سلطان هوٽل ياد ڏياري ٿو، جنهن ۾ هرڪمري سان اٽيچڊ باٿ بدران هر فلور تي مشترڪہ باٿ روم ۽ ڪاڪوس. پوءِ ائين ئي جيئن پاڻ وٽ ٿيندو آهي. جيڪڏهن ڪو همراه اڳ ۾ باٿ روم ۾ موجود آهي ۽ بيو مٿان اچي نڪري ته اڳلو پنهنجي وجود کان آگاه ڪرڻ لاءِ وڏيون کنگهڪارون ڪندو، پر جيڪڏهن اچڻ وارو ڪو ڏپ پوڙو نڪري پيو يا کنگهڪارن تي هريل نہ هجي تہ ڪو حادثو جنم وٺي سگهي ٿو. خير سچي هوٽل ۾ ائين ناهي.

غير روسي سياحن ۾ گهٽو ڪري ۳۰ سالن کان مٿي ڪرڙوڊ تہ جام ملندا. پنهنجن پنيورين کي ساٿ ڪيو، ڪئميرائون هٿن ۾،

قدرت جي نشانن کان محضوظ ٿيندا وتن. نوجوان گھٽو ڪري مچي ماني وارا نظر ٿي آيا. جن‌ڪي نہ اڳ جو اونو نہ پٺ جو فڪر. پنهنجي روايتي انداز ۾ ڪي مني اسڪرٽ، ڪي هاٽ پئنٽس، ڪي ايلفيز ۽ ڪي سيڪسي ۾. پانهون پانهن ۾ وجهو، ٽهڪڙن سان فضا ۾ موتين جون سالهاڻون پوئيندا وتن. رهيو ٻولي جو مسئلو تہ روسي چانڻ ڪانسواءِ ماڻهو پاڻ‌ڪي ويچارو محسوس ٿو ڪري، ڇڏڪ هن جي حياتي ويئي. ڪا شيءِ وٺڻي هوندي ”انگليسا نيتي“، اسان وري چوندا هئاسين تہ ”روسڪي نيتي، انگليسا“ بس پوءِ ڪير سمجھي، ڪير سمجھائي. اسان سان تہ ترجمان گڏ هوندو هو، تنهنڪري دير ٿيندي هئي پر ڳالهہ ڳالهہ صحيح سمجھي ويندا هئاسين. پين ڪسي ڏسي ڏاڍي ڪل ايندي هئيسون، پر ڪري بہ ڇا ٿي سگھياسين. ماني کائڻ لاءِ جيڪڏهن مينو ۾ ويٽر آڱر ڪي غلط سمجھيو تہ همراه ويو ڪم کان. آرزو ڪيائين هڪ شيءِ کائڻ جي، سليس پي. مان تہ گهڙي گهڙي چوندو هئو مان تہ ”زبان يارمن ترڪي و من ترڪي نمي دانم“ اها ٻي ڳالهہ آهي تہ فارسي ۽ اردو هنن لاءِ ساڳي ڳالهہ آهي. آءٌ تہ ذاتي بدلائڻ لاءِ سنڌيءَ ۾ شروع ٿي ويندو هئس. ڪن هوٽلن تي ڪي انگريزي ڄاڻندڙ ويٽر رکيل آهي، نہ تہ الله جو نالو سٺو موچارو.

اها تہ ڳالهہ ٺئي آهي تہ سوويٽ يونين ۾ ماني کائڻ جي معنيٰ ڏيڊ پہ ڪلاڪ ويا. غير روسي ماڻهن لاءِ ايترو وقت ڏيڻ ڏکي ڳالهہ آهي پر انهيءَ ڪانسواءِ ڪو چارو بہ ناهي. جوڙو ديس تهڙو ويس تہ ڪرڻو آهي. پيا سياح تہ انهيءَ ڪي پنهنجي دستور ۾ فٽ ڪري ڇڏيندا آهن پر برطانوي اڃا نہ ڪري سگھيا آهن. اهڙا ڪئين واقعا نظر آڏو گذريا جن ۾ برطانوي شخص جو مزاج، اٺ وبهہ، ورتاءَ هلڻ سڀ ڪجهہ ائين ٿي لڳو ڇڏڪ هنن جي بادشاهت تان اڃا سج نہ لٿو آهي. اسان ڪي تہ هنن جو ٻن صدين جو تلخ تجربو هو، پر سوويت باشندا تہ خود ڏاجهڙن ۽ محنتن جا پليل آهن، هو ڇو شهنشاهي ناز نخرا برداشت ڪن. هنن تہ پاڻ قربانيون ڏيئي بادشاهت سان جان ڇڏائي آهي ؛ اڄ هر ماڻهو پنهنجي پر ۾ بادشاهہ آهي پوءِ هو ڇو اهڙن هٺزادو بادشاهن جي پرواهہ ڪن.

آئيني طور سوويت يونين سيڪيولر ملڪ آهي، پر هن جو تاريخي پس منظر، دنيا جي قديم ۽ خوبصورت ترين ديولين کان ڌار نٿو ڪري سگهجي.

ماسڪو شهر گهمندي مون انهن مان چند جو ذڪر ڪيو هو پر حقيقت هيءَ آهي ته هتي اهڙيون هزارين ڪئٿيڊرلس آهن جيڪي پوري ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پکڙيل آهن، جن کي ڏسڻ جو موقعو نه ملي سگهيو البته لينن گراڊ جي هڪ ڪئٿيڊرل سينٽ آئزڪ ڪئٿيڊرل ڏسڻ جو موقعو مليو، جيڪا ڊيگهه ويڪر ۾ توڙي فن جي تعمير جي لحاظ کان پنهنجو مٽ نٿي رکي. ايڏي وڏي، اوچي ۽ خوبصورت ڪئيٿنڊرل پوري ملڪ ۾ ناهي.

لينن گراڊ شهر ۾ گهڙيندي ئي هن ڪئٿيڊرل تي نظر پوندي جنهن جي ڪنهڙي تي پيتل ماڻهو ايترا ننڍڙا نظر ايندا جو ڪين پنهنجي اکين ۾ سرمي وانگي وجهي سگهجي ٿو. پاٽ وٽ ميرن جي قبن، يا ڪلهوڙا خاندان جي گنبدن ۾ اهڙو ڪم رکيل آهي. پري نه وڃو، خداآباد واري مسجد ۾ ديوارن واري ڏاڪڻ تان چڙهي گنبد سٽان وڃي سگهبو آهي. پر اهي جايون ايتري اوچائي تي ناهن، جهڙي لاهور واري جامع مسجد جو منارو. هن تي جيڪي چڙهيا هوندا سي پاڻهي دل ۾ ياد ڪندا هوندا پر سينٽ آئزڪ جي جرج انهيءَ کان ٻيڻ تي اوچي ٿيندي. لاهور واري جامع مسجد ته دنيا جي وڏي ۾ وڏي مسجد آهي پر هيءَ ڪئٿيڊرل اوچي تمام گهڻي آهي، اراضي کا خاص ڪانهيس.

ٻاهران ڏسڻ شرط رومن انداز تعمير جو احساس ٿيندو. وڏا اوچا، ڊگها ٿنيا، جيڪي وڏين ڇپن مان گول ڪٽي ڏاهيا ويا آهن؛ ۽ پوءِ سٽان سوگي رنگ جو موزيڪ ورڪ ٿيل. ٿنڀن تي پيتل ڪمانيون ۽ ان کان پوءِ شاهي گنبد واري ڇت. ڇت وچ واري گنبد کان سواءِ باقي سموري سڌي آهي. گنبد تي پهچڻ لاءِ ڏاڪڻ آهي، جتان اڳي، پادري ۽ هاڻي سياح ڦري ويندا آهن. سڄي ڪئٿينڊرل اطالوي انداز جي.

مسيحي فڪر کي سمجهائڻ لاءِ نادر نقش منجهس تمام خوبيءَ سان ڏيکاريل آهن. دروازا، رومن نقش و نگارن سان، اوچا، پتل جي ڪنڊن ڪڙن ۽ چانئٺ سان. پادرين جي رهڻ لاءِ ڌار ڪمرا، اچڻ لاءِ هڪڙا وڃڻ لاءِ ٻيا. هر شعبو ڌار. ٻاهر سامهون واري پاسي کان ڪجهه بہ ڪونهيس، باقي ٽي پاسا هڪجهڙا آهن. اندر ڇت ۽ دروازن تي گلڪاريءَ جو ڪم تمام سهڻو. سروس چيپل تہ تمام سهڻي. پتل جا جهوترا، سون جي جرڪندڙ التارن سان. ديوارن تي مسيحي سينٽن جا مجسما، ۽ وچ ۾ حضرت عيسيٰ جي ڪروسيفڪيشن واري هڪ وڏي ريپليڪا ٽنگيل آهي. گنبذ جي بلڪل وچ ۾ هڪ لوهي تار زمين تائين آئي، ان ۾ هڪ تير جهڙو وزن لٽڪايو ويو آهي جيڪو ٣٦٠ درجن جي دنيا ظاهر ڪري ٿو. هيءُ قطب آهي جيڪو هر وقت اتر قطب ۽ ڏکڻ قطب جا ئي رخ ڏيکاري ٿو. اهو قطب جڏهن کان ڪئٿيڊرل ٺهي آهي، هلندو اچي.

ڪئٿيڊرل ڪيئن ٺهي، تنهن بابت هڪ ڪتاب ۾، ماڊلن جي مدد سان طريقو سمجهايو ويو آهي. ايڏي وڏي تعمير لاءِ، پٿرن جي وڍ ڪٽ، ۽ مٽي رسائڻ لاءِ ان وقت جيڪي طريقا اختيار ڪيا ويا هئا، سي انهن ماڊلن ۾ ڏيکاريل آهن. ٻي جنگ عظيم ۾ لينن گراڊ، مسلسل بمباري جو شڪار بڻيو رهيو، جنهن کان جيتوڻيڪ هيءَ ڪئٿيڊرل تمام محفوظ رهي تنهن هوندي بہ اسڙيفنگ سان ٿنڀن کي ڪجهه نقصان رسيو، اهو اڃا ظاهر آهي.

سينٽ آئزڪ جي ڪئٿيڊرل کان پوءِ، سوويت يونين ۾ هر هنڌ چيپلس ۽ ڪئٿيڊرلس وڏي تعداد ۾ موجود آهن جن جي تاريخي ۽ فني اهميت تمام گهڻي آهي. انهن ۾ هڪ يارهين صديءَ جي ٺهيل آهي. ٻي ١١٥٨ع ۾ جنگجو شهزادي ائنڊري بر گولسڪي، ماسڪو جي پرسان ٺهرائي، جيڪا پڻ اڃا قائم آهي. نو وگراڊ ۾ چوڏهين صديءَ ۾ ۽ ڪيو Riev ۾ يارهين صديءَ جون ٺهيل بہ ديوليون پنهنجي حسن جي لحاظ کان تمام مشهور آهن. روايتي مسالن ۽ سرن کان سواءِ، هي ڪاٺ جي وڍ ڪٽ جي هنرمندي بہ ديولين جي تعمير ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو آهي. ڪيترن ئي ديوليون نسوري ڪاٺ

جون ڏٺيل، ھتي دنيا جو سڀ کان سٺو ۽ گھڻو عمارتي ڪاٺ ٿئي، تنھنڪري انجو ھتي جي تعمير ۾ وڏو حصو آھي. ٻاٽ وٽ اترئين حصي ۾، سرحدي ۽ ڪشميري علائقي ۾ ڪاٺ جي گھٽائي ڪري، ھرشعبي ۾ ڪاٺ نظر ايندو. ائبٽ آباد ۾ ھڪ اھڙي مسجد آھي، جيڪا سڄي ڪاٺ مان ٺھيل آھي. سوويٽ يونين ۾ اھڙيون ٻہ ديوليون ماسڪو جي بلڪل پر ۾ آھن جيڪي "معجزہ تبديل جون ديوليون" سڏبيون آھن. ھڪ ١٧١٤ع ۾ ٺھي ۽ ٻي ١٧٥٦ع ۾. ٻنھي جو انداز تعمير روايتي وچ ايشيا وارو آھي يعني بصر جي ابتي گنبد وانگيان گنبد ۽ ٥ ڪنڊا يا ٦ ڪنڊا چبوترا. سٺي طرح فنش ٿيل. ڪمال جي ڳالھہ آھي تہ ھي ڪي ٥ ماڙا اچيون آھن پر سچال آھي جو برسات يا طوفان مان منجھن ٿورو بہ فرق اچي.

مون ڪي پنھنجي ٺٽي واري شاھجھان مسجد ڏيان ۾ ڏي آئي جنھن جي مرمت پھرين مارشل لا کان شروع ٿي آھي ۽ اجا پئي ھلي يا ھيءُ تہ قبرستان کان چوڪنڊيون ماڻھو ڀڃي ڪٺي ويا تہ ڪو پڇڻ وارو ڪونھي. اوقاف کاتو وتي رکيو، نذرانن جون پيٽيون کوليندو ۽ آثار قديمہ وارا رکيو سيمينار ڪندا. ھنن تہ ديولين ڪي سنڀالي رکيو آھي. سروس ڪا خبر ڪي ٿئي. باقي سياح جام، گھوڙيون ٽڪن جون وينا ڪمائين.

پرين جو ديس — ازبڪستان

هائي اسان جي منزل، سوويٽ يونين جو اهو علائقو هو جتي اسلامي تهذيب صدين جي صديون رهي: ازبڪستان. ازبڪ رياست، سوويٽ يونين ۾ شامل آهي ۽ سندس جغرافيائي بيهڪ تمام عجيب و غريب آهي. هڪ طرف چين، ٻئي طرف افغانستان، ٽئين طرف ايران، ازبڪستان جو علائقو، پهاڙين، ڪاريزن، ندين ۽ ميدانن جو اهڙو مجموعو آهي جتي قدرت پنهنجي ڪمال سان گهڙائي ڪئي آهي. ساوڪ ايتري جو ڏسندي ڏسندي نظرون ڪٿي وڃن، ماڻهو ايڏا حسين جو ڏاپي نه سگهجي ۽ سياءَ اهڙو جو جيءُ چوندي نه ورچجي.

تاشقند، ازبڪستان جي گاديءَ جو هنڌ آهي، انهيءَ ڪري اسان جو ڏاپو به اتيئي ٿيو. پکيڙ جي لحاظ کان سوويٽ يونين دنيا جو وڏي ۾ وڏو ملڪ آهي، سو اسان جڏهن تاشقند پهتاسين ته پنهنجن گهڙين کي ٥ ڪلاڪ اڳتي ڪرڻو پيو، يعني بنا ڪنهن ميڙپ جي رات اڳتي نڪري ويئي. سون منظور ۽ شميم کي چيو ته ”هرو ڀرو ڏني نه ورتي، ٥ ڪلاڪ گهاٽي ۾ پئجي وياسين.“ پر ٻي گهڙي آئنسٽائين جي وقت واري تصور کي ياد ڪري، ٻاٿ کي ڏڍ ڏنم.

ماسڪو کان تاشقند جو سفر به ڪجهه عجيب ۽ رنگين گذريو. سوويٽ يونين وٽ دنيا جي وڏي ۾ وڏي فضائي سروس آهي. اسان ته لاهور ۽ ڪراچي روٽ تي اڄ ڪلهه ٽربو جيٽ لڳائيندا آهيون، پر هو ڏکين روٽن تي به ٽن روٽر قسم جهڙا ڦرموٽين وارا جهاز هلائيندا آهن. اها بعد ۾ خبر پئي ته انهن ۾ به ٽربو جيٽ لڳل آهن. جهاز

تمام وڏا. مون منظور کي چيو تہ ”ڊگهي روٽ آهي. ڦرمونين وارا جهازن خدا خير ڪري“ پر اهو بعد ۾ احساس ٿيو تہ ٥ ڪلاڪن جو نان اسٽاپ سفر تمام سولائي سان ڪري.

خير جهاز ۾ اسان جو ترجمان مسٽر وڪٽر، جنهن جو ذڪر سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري نالو فتح خان رکيو هئوسين، سو ۽ شمبر تہ سمهي پيا. مون ڪي ۽ منظور کي ٽيو نمبر اڏڙو همسفر سليو جو نند ڪري جو سوال ئي نٿي پيدا ٿيو. اهو مسافر هڪ ازبڪ بيلو روسي مسمات هئي. مشرقي قدرن جو حسن رکندڙ قدآور، سهڻي ۽ خليق، چپ ٿلهيرڙا پر اهي سندس وجاهت ۾ سونهن آڏو لڪي پئي ويا. بنا ميڪ اپ جي هوءَ تمام دلنواز پئي لڳي. هيلو هيلو ڪري ابتدا تہ ڪئي سين پر پولي اڳتي وڌي ئي نہ. پاڻ تہ اتي روسي ٻولي ۾ ٣ لفظ پيسيوا، خرو شو ۽ دا سکيا سون. اهي بہ نہ هليا. هڪ جنگي ناول پڙهي رهي هئي جنهن مان سمجهيوسين تہ يا شاگرد يا استاد آهي.

اسان بہ ٻول ڪڍيا، پر هن اٽندي چيو ”انگلبسا نيتي.“ شهم ڪائي وياسين، پر رات اچا پري هئي. تنهنڪري اشارن سان پڇيوسين تہ ”تون ڇا ٿي ڪرين“ مختلف اشارا، لکڻ، پڙهڻ، انجنيئرنگ جا، سڀ ڪٽي ويا. ايترو سو سمجهيوسين تہ شاگرد آهي. مون ڪان نڪري ويو تہ ”ميوزڪ“ تہ پاڻ ئي اشارو ڪري پيانو جو انداز ٻڌايائين. مان سٽ ڏيئي، پني تي ميوزڪ لکڻ واريون بارس ٺاهي ٥-٦ سرن جا نوٽيشن لکي ڏيکاريو سانس، هائوڪار ۾ ڪنڌ ڌوڻيائين. ڏاڍو خوش ٿي. اسان بہ خوش ٿياسين، پر اجايو. ڇاڪاڻ تہ اڳتي ڇا چئجي. مون وري روس ۽ يورپ جي ڪن موسيقارن جا نالا ڌوڪي ڏنا: اهي تہ سمجهيائين، پر پيو ٿيو ڏبر. نيٺ آهستگيءَ سان بہ ٻي لفظ انگريزي ۾ ڳالهايائين، جڏهن سمجهيائين تہ لکندڙ پڙهندڙ ساٿهو آهن. پوءِ اها سندس غلطي هئي، اسان تہ ڪيس اخبار وارا هئڻ جو اشارو ڏنو هو.

پنگل نٽل ۽ سلوموشن ۾ ٻڌايائين، تہ هن جو نالو ليرا آهي. سندس سڙس بلغاريہ ۾ انجنيئر آهي. تاشقند جي ايڊريس ۽ ٽيليفون نمبر لکي ڏنائين جيئن اتي سانس ملي سگهون.

شميم ۾ فتح پائي وڏي سر ۾ هئا. اسان پوليءَ جي انچاڻائي جي ڪري ۾ ڦاٿل هئاسين. تاشقند تي لٿاسين تہ مون فتح پائي کي پڏايو تہ ”پائي اسان جي مدد ڪر. اسان هن پکي پرڏيهي سان رهاڻ ڪٿي آهي. تون ڪجهہ واهر ڪر.“ پر اتي فتح پائي سيٺ نائون مل وارو ڪم ڪيو. اسان کي ڳالهہ سمجهائڻ ۾ هن جي ڳالهہ سمجهڻ بدران، سورڳو پڏاپائينس تہ هنن جو پروگرام ڏائيٺ آهي. تنهنڪري پڇي وڃ.

تاشقند هوائي اڏي تي، ريسٽوران ۾ لڳيچ جو انتظار ڪندي، پاڪستاني وفد مليو. جيڪو امام بخاري جي ۱۲۰۰ سالہ جشن ۾ شرڪت ڪرڻ آيو هو. ھموطنن سان ڪوهين پري ملي ڏاڍي خوشي ٿي.

تاشقند پهچي، اسان کي اهو احساس نہ ٿيو تہ اسان ڪنهن ٻئي ملڪ ۾ آهيون. چيتوئيڪ ۱۹۶۶ع وارن ساڍا ۵ سؤ زلزلن ۾ تباهہ ٿيل تاشقند ساڳيو پرائو نہ رهيو آهي. وڏي تعداد ۾ جايون ڊٺيون هيون، جن کي هنن تمام سيگهڙائي سان نئين انداز ۾ تعمير ڪري ورتو. آثار قديمہ جي اهميت جون جايون بہ گهڻي انداز ۾ موجود.

۱۳ لکن کان وڌيڪ ماڻهن جو شهر، پر، ويڪرو، تمام رٿابندي سان ٺهيل. وڏا شاهي سڌا رستا، خوبصورت جايون. رستن جي ڪنارن تي، ٽوٽي خالي پلاٽن ۾ ڇؤسولن تي گلن جون پاريون. رنگ برنگي گل، تاشقند جي شهري حسن جو بنياد آهن. رستن جي ڪنارن تي اوهان کي انگورن جون وليون سلنديون ۾ ڪو ڇني وجي ڪائي تہ پلي ڪائي سگهي ٿو، پر عيب آهي.

تاشقند، ٻئي ازبڪ علائقي وانگيان پرين جو ديس آهي. ماڻهو قد جا پورا پنا، ۽ کي ڏاڍي ڀولا خان جي ماڻهن وانگيان لانير، يا وري ڪاڇي جي ڪوسن وانگيان. تمام سهڻا، ڳاڙها زتول صوفن جي ڍير ۾ وجهي ڇڏيون تہ تميز نہ ٿيندي تہ صوف ڪٿي آهن ۽ چهرو ڪٿي. ڪٿي عورتون مرد هڪجهڙا حسين، ڪنهن کي ڏسي

ڪنهن ڪي ڏسجي. سونهن جي انڪٽ سمنڊ ۾ اجايلن جي آج لهڻ ته ڇا، سوڙهو وڌي ٿي. ڪار يون ا ڪيون، ڪارا وار ۽ جاڙا ڀرون ڏسڻ ۾ هتي به آيا. وار ايڏا ڊگها جو ڪولي ڇڏين ته مرين ڪي ڇهن. چيلهه جيترا وار ته عام نظر ايندا. پوءِ ڪم ڪندڙ عورتون، سينڌڙا ناهي ڳتيو ڇڏين.

شهر ۾ منظور ڪي هڪ ڀيرو پنهنجو مونوي مفتون همايوني ياد ڏياريندو هئس ته هنن زلفن جي بند الائي ڪيترن ڪي قيد ڪيو آهي. ڪولي ڇڏين تـه هتي هزارين فرهاد، تيشي ڪنيو پهاڙ پيا ڪوٽيندا نظر ايندا.

اها پي ڳالهه آهي ته هنن سان اڪثر ڪي هڪ ٻه سونو ڏند پيل ٿي پيل هوندو آهي. چاڪاڻ ته ازبڪستان ۾ باقي ملڪ ڪان وڌيڪ ميوو پيدا ٿئي ۽ ازبڪ باشندا سڄو ڏينهن خدا جو، ميوو چڪ وات ڪندا نظر ايندا. ظاهر آهي تـه انهيءَ حالت ۾، ڏند خراب نه ٿيندا ته ڇتو خراب ٿيندو.

تاشقند جيتوڻيڪ آبادي ۾ ايڏو وڏو شهر ناهي. پر تمام صاف، سهڻو، سٿرو شهر آهي. ڪميونسٽ پارٽي جي آفيس جي پر ۾ يونيورسٽي جي مکيه عمارت آهي جنهن جا پيا شعبا ٽڙيل پکڙيل آهن. انسٽيٽيوٽس، سوري شهر جي ڪناري تي آهن، جتي اوهان ڪي ابوريحان البيروني جو مجسما ملندا.

هن ڪري تـه البيروني هتي ٻـه ايترو چاتو سڃاتو ۽ پڙهايو وڃي ٿو جيترو اسان وٽ. بيروني، الغ بيگ، علي شير نوائي غفورگوليام جا مجسما جابجا نظر ايندا.

ازبڪستان جي تاريخ ٻه تضادن ۽ تڪرارن جي سر زمين آهي. سڪيو مٿاڇرو ملڪ هئڻ ۽ پاڻي جا آلارو هئڻ ڪري، جنهن ڪي ڏي جهڙ لڳو، تنهن ڏي ڪيس هڻيو. آسو دريا ۽ پين پاڻي جي ذريعن عام هئڻ ڪري، ملڪ سڙيو ڏي سڪيو هئو تنهنڪري هر ڪنهن جي نظر ٿي مٿس وئي جيئن سنڌ، سدائين ڌارين جي منهن ۾ تيئن

ازبڪستان بہ. ڪڏهن سائرس اعظم ڌي تاراج ڪيس تہ ڪڏهن وري تاتارين.

ٽين صدي قبل مسيح ۾ ازبڪستان ايرانين جي حڪومت جو حصو هو، تنهنڪري فارسي، اڄ بہ هن علائقي جي ٻولي وانگيان ڳالهائي ويندي آهي. سڪندر اعظم جڏهن اسان تي حملو ڪيو هو، تہ پهريائين ايران کي تاراج ڪري پوءِ هتي آيو هو. انهن ڏينهن اتي سائرس اعظم جي حڪومت هئي، جيڪا ختم ڪري، پوءِ اسان وٽ آيو. ۽ پوءِ شاهبندر ڪان ٿيندو واپس وطن وريو هو. ايران جي تسلط کان پوءِ عربن ٽائين صدي عيسوي ۾ وچ ايشيا کي فتح ڪيو. انهيءَ سان ئي اتي اسلام جي روشني پکڙي. اسلامي تهذيب ۽ علم جا چراغ روشن ٿيا. اهوئي ڪارڻ آهي جو اڄ بہ اوهان کي ازبڪستان ۾ ڌاريائي محسوس نہ ٿيندي: عربي، فارسي ۾ اتان جي ٻولين جا ۽ ازبڪ ٻولي ۾ روسي ۽ ٻين ٻولين جا لفظ شامل ٿي ويا آهن.

عربن کان پوءِ وري منگولن اچي ڪين ورايو. چنگيز خان جي تلوار آڏو تہ سموري دنيا هڪجهڙي هئي. وچ ايشيا بہ هن کان بچي نہ سگهيو. تيرهين صديءَ ۾ هٽي سموري ازبڪستان کي ڳاري وڌائين. نيٺ چوڏهين صديءَ ۾ وچي امير تيمور نئين سر ملڪ کي ڏاهيو.

اسلامي اثر تہ پوري دنيا ۾ پکڙيل آهي پر تاشقند جو اسلامي مرڪز تمام شاهوڪار آهي. هتي اٽڪل ٣٧ هزار ڪتاب رکيل آهن. جن ۾ نہ تہ بہ ڪي ٢٠٠ قرآن مجيد جا قلمي نسخا، لاتعداد تفاسير ۽ سيرت تي ڪتاب آهن. پنهنجي لاهور واري شيخ غلام‌علي وارو قرآن شريف بہ موجود هئو، امام بخاري جا حديث ۽ فقہ تي ڪتاب ۽ ناياب نسخا موجود ها.

هن ۾ سڀ کان اهم نسخو آهي مصحف عثماني، جيڪو ٽئين خليفي حضرت عثمان غني رضي‌الله عنہ جن جو پنهنجو لکيل آهي. هن تي قرآن ڪريم تلاوت ڪندي کين شهيد ڪيو ويو هو جنهن

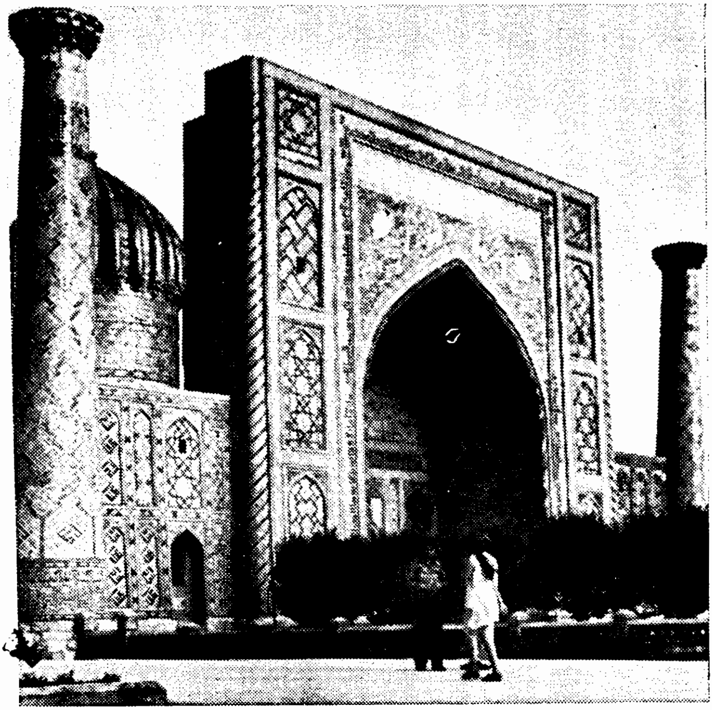

الغ بيگ جو مدرسو

تاشقند جي بزار

تاشقند جو اسلامي اياس جو مرڪز

جا داغ اڃا سوجود آهن. هن نسخي کي تمام حفاظت سان زيارت لاءِ رکيو ويو آهي. عام ڏسڻ لاءِ هڪ ورق هتي ٻاهر رکيل آهي. باقي سموري قرآن مجيد جي فوٽو اسٽيٽ ڪاپي رکيل آهي. هنڙيون ڪاپيون ڪل ٢٨ ڪيون ويون ۽ دنيا جي چونڊ اسلامي مرڪزن ۾ موڪليون ويون. قرآن مجيد خط ڪوفي ۾ تمام سهڻو لکيل آهي. عام قرآن مجيد جي نسخن وانگيان ڊگهو نه، پر ويڪرو آهي. جهازي سائيز واري اخبار جي اڌ جيترو ٿيندو. نسخو چمڙيءَ جي جهلي تي لکيل آهي ۽ ان کي اهڙيءَ طرح سڌو ڪيو ويو آهي جهڙو ڪاغذ. البته چمڙو هٿ ڪري، پيلاٽ تي مائل ۽ هلڪيون لهريون پيل، جيئن پاٿو آلو ٿيڻ ڪانپوءِ سڪندو آهي.

قرآن مجيد جو هي اصلهه نسخو، مدينه منوره کان ٿيندو، بصره پهتو، جتان قاهره ۽ پوءِ ترڪستان آيو. اتان ١٨٦٩ع ۾ واديءَ ذرا افشان جي حڪمران، هي تاشقند جي اسلامي مرڪزکي ڏنو. ١٩١٧ع جي انقلاب ڪانپوءِ هيءَ لينن گراڊ جي عجائب گهر کي ڏنو ويو هو پر پوءِ ازبڪستان جي مسلمانن جي اپيل تي لينن واپس ازبڪستان جي اسلامي سرڪزکي ڏنو. مرڪز ۾ هڪ مسجد ۽ مڪمل مدرسو پڻ آهي.

سموريون تعميرات وچ ايشيا جي روايتي انداز ۾ آهن. پنهنجن گنبدن وانگيان ننڍا ۽ ويڪرا نه، پر ڊگها ۽ مينارن وانگيان. مٿن ڪاشيءَ جو ڪم ٿيل. ڪاشيءَ جو ڪم پنهنجي هالا ۽ ملتان واري ڪم کان مختلف. پاٽ وٽ وڏي سرڻهي ۽ انهيءَ ۾ ڪاريگر اهڙي ڊزائين ٻهاريندو، جو رازو صرف جوڙيندو وڃي، باقي وڏا پٿرن پاٿهي ڏهندا. هو ننڍيون ننڍيون سرون ٺاهين ۽ پوءِ ڪاريگر ميناري، گنبد يا ديوار تي اڳيان ذهن ۾ وهارل ڊزائين مطابق اتي وهاريندو جيئن اطالوي موزيڪ جو ڪم ٿيندو آهي. پنهنجي ڪاشي واري ڪم کان گهڻي محنت. سرون کي ته هٿ جي چيچ جيتريون سنهيون به ٿين. رنگن ۾ نيري رنگ جا مختلف شيڊس استعمال ڪري، پيٽرن ٺاهين. گهڻن رنگن استعمال ڪرڻ جا عادي ڪونهن وڌ ۾ وڌ ڳاڙهو يا سائو.

ڪاشيءَ ڪانيءِ عام رواجي سرن ۽ ننڍين ۽ سنهڙين جيئن پنهنجي حيدرآباد واري قلعي ۾ ڪتب آيل آهن. يا وري ڪلهوڙن ۽ ميرن واري صاحبيءَ جون جايون ڏسبيون.

اسلامي تعليم جو اثر گهٽو، پر ڪراڙن ۽ ڪرڙوڙ ماڻهن ۾، نوجوان نسل صرف اسلام جي بنيادي ڳالهين کان واقف. ڪڏهن ڪو قضاني اسلامي رڪن ياد ڪن، نه ته جديد دنيا جي تيز رفتاريءَ سان وڪ ملائيندڙ.

اسان جتي ويندا هئاسين ته شلوارون قميصون ڏسي ڦري ايندا ها. طرح طرح جون ڳالهيون، حال احوال ڪندا ها. گهڻو ڪري اسان کي ايران يا افغانستان جو سمجهندا ها، ترجمان جي ٻڌائڻ تي پڪ ڏيندي هئن ته پاڪستاني آهيون.

اسلام ۽ مسلمانن لاءِ عزت تمام گهڻي. هوئن به ازبڪ ماڻهو ڏاڍا رلڻا ملڻا، ۽ قربائتا. پهرين ڏينهن اسان تاشقند جي بزار گهمڻ وياسين، ائين ٿي لڳو، چڻ پنهنجي بولٽن مارڪيٽ يا ايمپريس مارڪيٽ ۾ اچي نڪتا هجون. فرق صرف اهو ته هتي زالون گهٽيون هيون ۽ اسان وٽ مرد گهڻا هوندا آهن. باقي نپڙ اهي سب ساڳيا. ڀاڄيون، ميوا سڀ ڪجهه آڏو رکيا ويٺا آهن ۽ هوڪ هوڪان لڳي پئي آهي. هڪ ڪان وڻڻ جي ڪريو ته پيو سڏ ڪندو. اگهه سڀ ڪجهه هڪجهڙا ۽ ڪسي مال تي اگهه ۾ لاٿ.

هڪ دڪاندار پڇي پڪ ڪئي. اسان کي به دلچسپي هئي، تنهنڪري چار چونڪ ڳالهين جون ڪرڻ ٻڌاسين ته هڪدم صوف ۽ انگور ڪٽي آيو. چي "هي اسان جي پاران اوهان لاءِ تحفو آهي." اسان ته گهٽيئي نه نه ڪئي، پر هو به پروڄ ڏي ٻيهي رهيو نيٺ وڌا پيا. اسان سوچيو ته ڪاش! هرهنڌ اهڙو قرب ونڊڻ وارا موجود هجن.

مسلمانن جي تهذيب جو اثر هيءُ آهي ته اوهان کي پنهنجي ملڪ جا سمورا ڪاڏا اتي سلندا، پوءِ ڪٿي نالا ڦريل هجن. مون کي

ازبڪ ڪاڌا تہ انهيءَ ڪري ياد هئا جو ڪريملن، ماسڪو جي پرسان ماسڪو نديءَ ۾ سفر ڪندي، باغيچي مان ڪباب پچڻ جي خوشبو اچي رهي هئي. انهيءَ وقت اسان گڏ مسٽر اليگزنڊر ساشا گڏ هو. شام جو سج لٿي مهل، ٽڏڪار ۾، ايتري گرما گرم خوشبو تي مون لوٽو هٿي پڇيو هو تہ ”هيءَ تہ اسان جي شهر واري خوشبو آهي، ڇا ماجرا آهي؟“ وراڻيائين، ”اهو شيشلڪ آهي“ جڏهن ان جي تاريخ جاگرافي پڇيماس تہ پتو پيو تہ پاٺ وارين سيخون آهن، جن کي هو بلڪل ائين ئي پچائين، جيئن پاٺ وٽ راحت سنيما جي در ۾ پٺاڻ پچائي يا رسون ڪوري واري هوٽل تي.

ماسڪو ۾ انهيءَ آئٽم تي ڊگهيون قطارون لڳن تنهنڪري طئي ٿيو اهي تاشقند ۾ کائيندا. تاشقند انهيءَ جو بهترين مرڪز هو. هوٽل تاشقند جي الهندين پاسي وڏو تفريحي باغ هو جنهن ۾ رستن جا محراب انگورن جي ولين سان ڍڪيل هئا. پاسن کان ڪجهہ هوٽلن ۾ دستوري طريقي ۾ چاءِ پيارڻ جو انتظام. چاءِ جي ڀنڪون پنهنجي پشاور جي هوٽلن وانگيان. پشاور ۾ قصہ خواني بزار جي روايتي ڀنڪن جو نظارو اکين آڏو تري رهيو هو. ڪاٺ جي صندل تي، سهڻو قالين وڇايل، ۽ انهيءَ تي پلٿي هڻي چوياري يا پنج ياري ڏاهي ويهن. وچ ۾ چاءِ جي ڪيٽلي ۽ چينڪ وانگيان پيالن ۾ پين. ڪپ ساسر جو رواج ناهي. سرڪيون پريي چاءِ جو دؤر بہ هلندو رهندو، ڪچهريون ڪندا ويندا، بلڪل ائين ٿي لڳو، ڄڻڪ پشاور جي ڪا سراءِ هجي. پر ۾ وڏي ريسيوارن، جنهن جا شيشلڪ مشهور، تنهنڪري اتي رش جام رهي.

شيشلڪ کانسواءِ پنهنجي ڪاڌي جهڙو ٻيو آئٽم پلوف ٿئي، جيڪو پلاءُ جو بگڙيل آهي. ساڳيو پاٺ وارو پلاءُ، پر هو چانورن ۾ ڪجهہ ڪٽڪ ۽ چڻا بہ ملائين. چانورن ۾ ڪجهہ هڏ بہ ڇڏين. ٻوٽيون پنهنجي ست راڇي چڻن جي ڀت جي ڦندرن واريون نہ، پر تمام ننڍيون. ٻوٽين تان چربي ڪونہ لاهين، پلوف، رکين يا پاڏوڙن ۾ ڪونہ لاهين انهيءَ بدران وڏن پيالن ۾ کاڌو ويندو آهي.

ازبڪ کاڌن ۾ هڪ قسم جو حوپ، شوربا جي نالي سان مشهور آهي. ڇاکاڻ تہ نالو مانوس هو تنهنڪري آزمايم. پاٺ وارو

شوروو يا رس: جيئن اڌ پاءُ گوشت ۾ سير پاڻي، ڪجھہ بصر ۽ ٽماٽا وجھي، ھڪ اوپار ڏياري ڪڻي لاھجي.

ميوو ھوندن گھڻو کائين، پر کاڌي ۾ مٺاڻ گھڻو ڪري ڪونہ کائين. ٽئي بہ جام. انگور، ڪاري ڏاک جنھن ڪي ھو ڪشمش سڏين، صوف ۽ آڙو جا گھڻا شوقين. جيڪا اھميت ۽ مقبوليتچانھين ۽ مردي کي حاصل آھي سا ڪنھن شيءِ کي نہ آھي. ازبڪ مردي جي باري ۾، مون ڪتابن ۾ ڪن ڏينھين پڙھيو ھئم تہ ”ھڪ مردو ڪٽي بغداد جي بازار ۾ وجو ۽ ھڪ خوبصورت غلام عورت خريد ڪري اچو.“

مون اتي پھچڻ شرط ھنن کي چيو تہ اھو مردو کاراءِ، جنھن تي ھڪ عورت ملي سگھي ٿي. بزار ويا سين. مردو جام. ساڳي روايتي انداز ۾. وڪڻندڙن جي سڏ سڏان. مردا پنھنجن سردن کان وڏا. ھڪھڙي سان صلاح ڪئيسين تہ سچو مردو تہ کائي ڪونہ سگھبو، تنھنڪري لنچ تي مٺيٺ ڊش ڪري کائڻ جو فيصلو ٿيو. اھو وقت بہ آيو. مٺاڻ تہ پوري دنيا ۾ ساڳيو ھوندو پر ھن مٺاڻ ۾ جيڪا لذت ۽ خوشبو آھي، سا واقعي عورت لھي. روس جي پين ھنڌان يا غير روسي سياح، پنھنجي روانگي اھڙي طرح ڪندا آھن جو آخري اسٽيشن سمرقند يا تاشقند ھجي تہ جيئن ھو ھڪ بہ سردا تحفي طور وٺيو وڃن. جيتوڻيڪ ھاڻي غلام عورتون تہ نہ ملنديون پر اھڙا ڪئين مجنون ڏٺاسين، جيڪي وتندا ھا سردن ۽ چانھين جون پريون گرائيندا.

تاشقند جي موسم گرم ھئي سواءِ رات جي ٿوري خنڪي جي، تنھنڪري شلوار قميص پورٽ موڙلي ھئي. چاڪاڻ تہ پنھنجا مسلمان پائر اتي ھئا، پر ھنن جي لباس ۾ لنديرڙي ۽ چست قسم جي شلوار شامل آھي، تنھنڪري جھولدار شلوار ۽ ڪڙتو ھنن لاءِ عجيب ڳالھہ ھئي. ھنن لاءِ سڀ کان حيرت ۾ وجھندڙ ڳالھہ منھنجي سنڌي ٽڪڙن واري ٽوپي ۽ شلوار جي پانچن تي ٽيل سنڌي ڀرت ھئو. سنڌي ٽوپي تي سج جا ترورا پوندا ھئا تہ سيني جي دلچسپي جو مرڪز بنجي ويندي ھئي. شديم کي بہ شلوار قميص ڏئي انھيءَ

اجتماعي فارم جي هاريائي

قطري ۽ مشيني قوتن جو ميلاپ

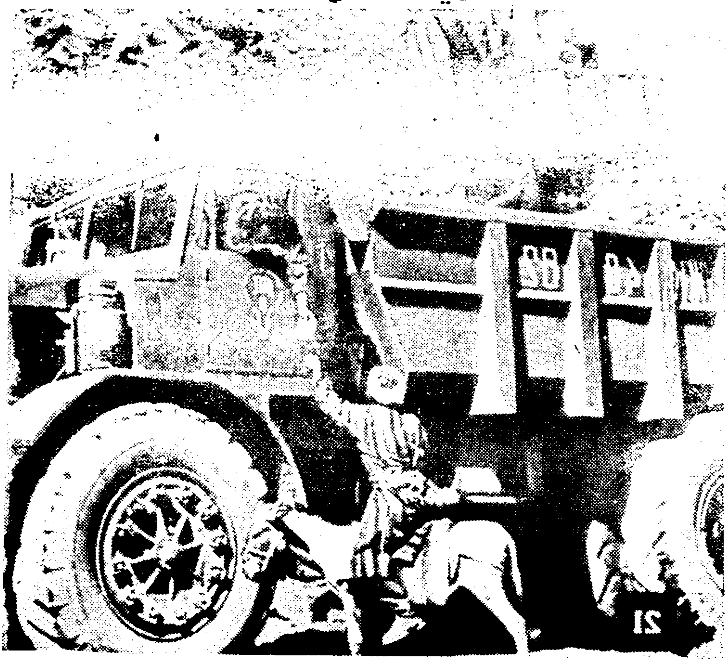

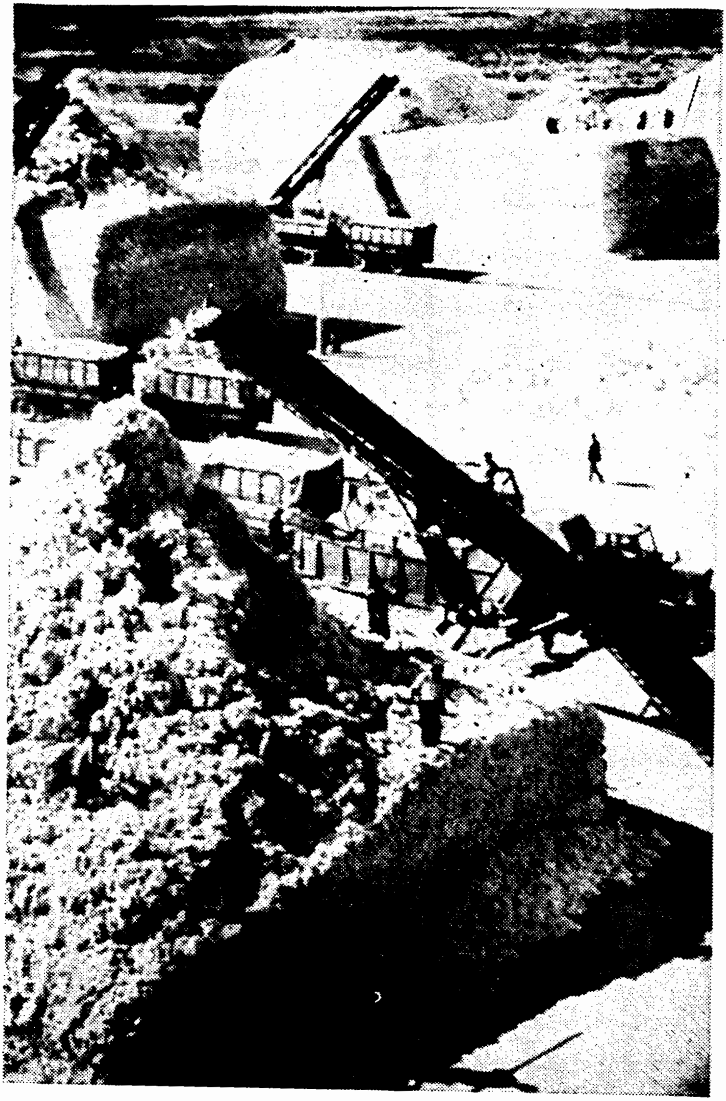

قِٕیون، مشین ذریعيِ گڈٚ کیون بیون وچنہ

ڪري جتان لنگهندا هئا سين تہ ساڻهو گهوري ڏسندا هئا. ڪٿي
ٻيهي رهياسين تہ زالين آهيرين گهيرو ڪري ڇڏيندا ها. ٻاٽ ڪي
حيدرآباد واري اسٽيشن تي منجن وڪڻ وارا سمجهندا هئا سين ٻيا
وري اهو احساس ٿيندو هو تہ ڪنهن فينسي ڊريس شو ۾ آيا هجون.
ماڻ تہ چرچي ۾ سنڌيءَ ۾ چوندو هو سان تہ ”ادا ٽوپي ۽ ڪپڙا
الله جو سونهن، پنهنجا اٿم.“ ٻيو تہ ڪير سمجهندو ڪونہ هو، البتہ
اڃ ۽ منظور ڪلي گذارو ڪندا هئا سين.

هنن وٽ پنهنجي روايتي ٽوپي بہ تمام سهڻي ٿئي، چؤڪور،
مٿي وچي گول ٿئي. ميڪا ٻوري مٿي ٻدران صرف تارون واري
ٽڪري ڪي کهيري. ساديون ٽوپيون ڪاري ڪپڙي تي، اڇي چر ٽيل،
جيڪي مرد پهرين. ساڳي قسم جون ٽوپيون پر مٿن زري ۽ ريشم
جي ڀرت جو ڪم عورتون پهرين پر روايتي تقريبن ۾ا قوي اهميت
جي ڏينهن تي.

لباس ۾ هنن جو ڪپڙو خاص قسم جو ٿئي. ريشمي پر انهي
تي ڇيتي جي ڪل وانگيان وڏا ڇٽا، نيلي ۽ سرخ رنگ جا. اڳي
اسڪرٽ ۽ شلوارون وڏيون ۽ ڍگهيون هونديون هيون، هاڻي اهي
چوڙيون ٿي ويون آهن. مردن ۾ ڪراڙا اڄ بہ پڳون پهرين. پڳ جو
قير، پنهنجي سنڌ ۾ تہ هر طبقي ۽ هر علاقي جو پنهنجو پنهنجو
ٿئي. پر ازبڪستان ۾ سڀ هڪ قسم جو. پاٽ وانگيان ترو
ڪونہ ڏهين. سڌو سنئون وٽ ڏيو ڪنيو مٿي تي رکن. برقعو
ڪٿي ڪٿي اچا نظر اچي. جيئن ٻاٽ وٽ اڇو برقعو تنبو وانگيان
ٿئي. بلڪل ائين، پر اهي صرف ڪي تمام جهوني خيال جون عورتون
پهرين پر سنهن ساڳيو اگهاڙو.

هونئن تہ سوويت يونين تہ ڇا، پنهجي ملڪ کان سواءِ ڪنهن
ٻي ملڪ ۾ وڃڻ سان پهريون احساس ڌاريائي جو ٿيندو آهي،
خاص ڪري مغربي ملڪن ۾. مثال طور برطانيہ ۾ برسات سان ڪارا ٽيل
عمارتون، لانيڊي نما جايون، بخارا ۽ هر وقت وسندڙ برسات، سج جي
روشني کان ڏڦ جواب، ڌاريائي جو احساس ڏياري ٿو. پر تاشقند جا
قديم حصا آهن جيڪي ڏسڻ سان اوهان محسوس ڪندؤ تہ پنهنجي

ملڪ جي ڪنهن حصي ۾ اچي نڪتا هجو. يونيورسٽي انسٽيٽيوٽس ڏانهن ويندي، تاشقند جي هڪ حصي مان لنگهياسين ته اتي تعميراتي ڪم هلي رهيو هو. اتان ئي اسان کي لنگهي اسلامڪ اسٽڊيز جي سينٽر ڏانهن وڃڻو هو. رستي تي هڪ هنڌ ڏٺم ته ڪـڏهن تي مٽي ڍوئي پئي هنڌ لاٿي پئي ويئي. سون کـي محسوس ٿيو ڄڻڪ آسري وٽ ڪنهن هنڌ هليا آهيون، جتي سنڌو شاهراه پئي ٺهي يا ڪا آبت پئي ٿئي.

پر سڄت ئي احساس ٿيو ته تاشقند آهي، پئي پاسي اڌ ڪچيون ۽ اڌ پڪيون گهٽيون. پاسن کان گهر هئا. ننڍيون ديوارون، چوڪنڊيون ڇتيون، ۽ موڪرا نيسارا. ڪن درن اڳيان ڏيڏيون جـيئن پـاڻ وٽ ڪڏهن ميرن جي حويلين يا پيرن جي حرمن آڏو ڏٺل هونديون آهن. پر اهي ڪٿي ڪٿي، نه ته ڏسندا ته سڌا سنوان دروازا. دروازا بـه پنهنجن گهرن جي دروازن وانگيان. ٻه طاق، چونڪ ۾ وينڊل، ساڳيا ڪڙا ۽ ڪنڊيا کـي مٺا فنش ٿيل تـه ڪي ائين، جـيئن پنهنجي قلعي در تان آلي ٻهر مان ڏهيل دروازي جاءِ ۾ هٽي چڙهيو، مهيني ڪانيوءَ ڦڏا ٿيو وڃن.

اوهان کي ياد هوندو ته پاڪستان جـي قيام کان اڳ، سنڌ ۾ دڪانن جي ٻاهران صندل پيا هوندا هئا. وچ ۾ چلم پئي ٻڙ ڪندي هئي ۽ ڪچهرين جي دم دمان لڳي پئي هـوندي هئي، دڪانداري پئي پاسي پئي هلندي هئي. اوڙي پـاڙي پنهنجي پرائي جـي ڪٽا اتي پئي هلندي هئي، ڄڻڪ سڄي دنيا جي ڇيڙڇاڙ نبيري انهيءَ صندل تي ٿيندي هجي. هتي پـرائي تـاشقند جـي گهٽين ۾ ڪيترن گهرن آڏو صندل ڏٺم. هو انکي صندلي چون. اسان وٽ صندلي رنڍائي واري ڪاٺ جي صندلي ٿئي. عجب لڳم ته جيڪڏهن صندلي اها اٿن تـه صندل ڇا هوندو.

ٻار گهٽ معروف رستن ۽ گهٽين تي راند ڪري رهيا ها. اها خبر نه پئي ته ڪهڙي راند تي ڪيڏيائون، پر ٻاراڻي ٻولي ته سڄي دنيا ۾ هڪجهڙي هوندي آهي. ســاڳيا افعال، ساڳيا پـرڪار. ڪو ڪارائي سان نڪ پير اگهي ته ڪو ٻاڦ کان ننڍي کـي چنبو پيو

هٽي، اسڪول ويندڙ ٻار صاف سٿرا، موڪل ٿيڻ ڪري سوني رهيا ها.

البته اسان کي ڏسي مڙي آيا ۽ پنهنجي عقل سارو اسان بابت سمجهڻ جي ڪوشش ٻئي ڪيائون. سڀ ٻار صحتمند، جيڪڏهن رند ۾ ڪپڙا سيرا ٿي ويا هئا ته مڙيوئي خير هو گهٽ ۾ گهٽ ڏسي احسان دانش واري نظم "يه بچه ڪس کا هي" ياد ڪرڻ ٿي آئي.

هونئن ته ساوڪ هنن جي تقدير آهي پر تاشقند جي هن ٽڪري ۾ تمام خصوصي اندازم ٿئي. وڻ گهٽين جي منهن وٽ يا گهرن جي اندر، سچ پچ ته مون پنهنجي پنهي سائين کي رکي رکي ٿي چيو، "يارو هي پراڻن هالن ۾ يا سرهاڙي ۾ ته ڪونه اچي نڪتا آهيون، يا وري پل ۾ تاشقند کان اڳتي وڌي اسان کي پاڪستان جي سرحد ۾ ڏڪي ڇڏين. پر ائين ڪونه هو. هي هڪجهڙائي هئي. ايتري قريب جو ڏاريڌي جو احساس ئي نه هو. هيءُ پراڻي تاشقند آهي جيڪو شهر جي ٽن سڪيم حصن مان هڪ آهي هن پراڻي حصي کي ٻيهر هائي مڏاري جديد بنياد تي آندو پيو وڃي. باقي ٻن حصن مان هڪ حصو وچولي دؤر جو آهي ۽ باقي ٽيون حصو بنهه جديد آهي، جيڪو يا ته هاڻي ٺهيو آهي يا انهن جاين مان آهي جيڪي زلزلن ۾ ڀڃ پنجي هيون.

ازبڪستان جي سڪيم ريڊيو اسٽيشن ۾ هتي ئي آهي، جنهن اسان کي وچي پنهنجي آواز ذريعي ازبڪ ماڻهن کي ڪجهه پنهنجن احساسن بابت پڌائڻ جو موقعو مليو. ريڊيو تاشقند هڪ وڏي گهڻ ماڙ عمارت آهي. ابلاغ عام جي هڪ نازڪ اداري هئڻ جي حيثيت ڪري، داخلا تي سخت چوڪسي آهي، هونئن ته هر اهڙي اداري ۾ ڪم ڪندڙ کي پنهنجي شناختي اجازت ڏيکارڻي پوندي آهي پر ريڊيو نازڪ جاءِ انهيءَ ڪري، اتي انهيءَ حيثيت مان چڪاس ٿيندي آهي، جيئن پاڻ وٽ هر ريڊيو ۽ ٽي وي اسٽيشن تي ٿيندي آهي. اتي جي ملازمن کي يا فنڪارن کي پنهنجا شناختي ڪارڊ آهن پلي هنن جا پڪا ملازم هجن، چوڪيدار هنن کي سڃاڻندو هجي، پر

مجال آهي جو قدم ٻاهر رکي وڃي يا اندر داخل ٿي وڃي. انهيءَ ڪري وقت بچائڻ لاءِ هرڪو پري کان پنهنجو شناختي ڪارڊ هٿ ۾ کنيو ڏيکاريندو اچي. چيڻن پاڻ وٽ ٿي وي اسٽيشن تي آئوٽ ڊور ڊيوٽي وارا شناختي ڪارڊ سيني تي مورڳو چنبڙائي ڇڏيندا آهن.

ريڊيو تاشقند تمام وڏي ۽ طاقتور اسٽيشن آهي. هوم سروس ۾ پوري وقت جو ٨٠ سيڪڙو پروگرام مڪاني ازبڪ ٻولي ۾ ٿئي، باقي ٢٠ سيڪڙو روس ۽ ٻين روسي ٻولين ۾ ٿئي. اسان وارو ليکو ڪونهي تہ ون يونٽ قائم ڪرڻ وقت سنڌ جي ماڻهن کي راضي ڪرڻ لاءِ حيدرآباد ۾ ريڊيو اسٽيشن تہ کولي ويئي پر پروگرام سڀ اردو ۾، سنڌي اتيئي ڇڏي. اها ٻي ڳالهہ آهي تہ سنڌي ڳالهائيندڙن جي مسلسل رڙين بعد، اسيمبلي ۾ واسطيدار وزير جواب ڏيندو هو تہ ريڊيو حيدرآباد تان ٦٠ سيڪڙو پروگرام سنڌي نشر ٿئي ٿو. هتي ائين نٿو ٿئي. پاليسي ڏاهيندڙن کي خبر آهي تہ ازبڪستان ۾ گهٽي گهڙي ٻولي ڪهڙي ڳالهائي وڃي ٿي. تنهنڪري هو انهيءَ کي ترجيح ڏين ٿا، هو هڪبئي جي ٻولي جو احترام ڪن ٿا ۽ حقيقتن کي تسليم ڪن ٿا.

هنن جو اهو يقين آهي تہ جيستائين هو ٻئي جي فطري ذريعہ اظهار جو قدر نہ ڪندا، تيستائين هنن جي ٻولي کي ڪوئي تسليم نہ ڪندو. ائين ناهي تہ مادري زبان سنڌي ۾، پڙهائين ٻي ٻولي ۾، چئجن تہ مورڳو ملڪ خطري ۾، ائين ناهي. هو ٻولي ۽ ثقافت کي وقار جو سوال نٿا بنائين، ڇاڪاڻ تہ هنن کي احساس آهي تہ احساس محرومي، قومي اتحاد کي نقصان رسائي ٿو.

ريڊيو تاشقند تي، مڪاني ٻولين کان علاوه ايشيائي ٻولين جو شعبو ڊار آهي؛ جنهن ۾ ٻولين سان گڏ اردو ۾ بہ پروگرام ٿئي؛ جيڪو طاقتور ميڊيم هٿ ڪري، ڪابل کان هيٺ پاڪستان تائين ٻڌڻ ۾ ايندو آهي. چڱي سوچاري عملي تي مشتمل آهي. هنن جو سربراهہ مسٽر حيدروف، هڪ مسلم آهي. تمام زندهہ دل ماڻهو. پاڻ اردو چڱي خاصي ڳالهايائين ٿي. پاڪستان تي چڱو اڀياس اٿس.

سترهين صديءَ جي ٺهيل ڪاٺ جي هڪ ڪئي منزله گرجاگهر جا اڃا سلامت آهي.

تاشقند ... ... والو منصور

پيا اناؤنسر ۽ ورڪر ٻه چڱي موچاري اڙدو ڳالهائيندا ها، پر ڳالهائڻ ۾ ڍار ساڳي روسي. تمام قربائتا ماڻهو، انگريزي ۾ ڇپيو وري اڙدو ۾ اڇيو پون. پڇا ڪئيسان ته روزانه اڌ ڪلاڪ جي پروگرام لاءِ هو فنڪار، سفر، لڪندڙ، آواز ڪڍّان آئيندا آهن، پڌاياڻون ته اهو ڪم پاڪستاني شاگردن کان وٺندا آهن. پاڻ ٻه سٺي اڙدو ڄاڻڻ ڪري پاڻ ۾ پروگرام نشر ڪندا آهن. اسان کان انٽرويو ڪرڻ لاءِ ڪو پاڪستاني ڪونه هو، پر هڪ ازبڪ نوجوان هئو.

تاشقند، تاريخي طور تي وچ ايشيا جي سياسي تبديلين ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو آهي. پر عهد حاضر ۾ يا ماضي قريب ۾ به سندس ڪردار نمايان رهيو آهي، خاص ڪري سوويت يونين مسلم آبادي لاءِ. قديم تاريخي اٿل پٿل ڪانپوءِ، ١٩٢٤ع ۾ سويت يونين ۾ شامل ٿيو ته سندس مالي حالت ڪا خاص ڪانه هئي.

ازبڪستان جيتوڻيڪ قدرتي وسيلن سان مالا مال آهي، تڏهن به پراڻي سرمايدارانه نظام ۾ انهن کي ڦوليو نه ويو. ائين ڪٽي ڇئجي ته وڏيرا ٽي ويا هجندا. عام ماڻهوءَ جي حالت اها هئي جيڪا اسان Top twenties, the other طرف ۽ ٻئي جي هاري جي twenties, ۽ Four twenties ويا تي متارا ٿيندا. پوءِ چونه ماڻهن جي حالت خراب ٿئي. بهرحال، يونين ۾ شامل ٿيڻ ڪانپوءِ عام ماڻهوءَ جي حالت بهتر ٿيڻ لڳي. اڄ هو سوويت يونين جي زرعي ضرورت وڏي حد تائين پورو ڪن ٿا. عورتون گهڻو ڪري وڏي هر شعبي ۾ حصو وٺن ٿيون. اشتراڪي فارسنگ کان علاوه ڪارخانن ۾ تمام ذميدارانه ڪمن کي سنڀالين ٿيون. سياسي جوڙجڪ ۾ مردن سان گڏ هلن ٿيون.

پاڪستان ۽ هندستان درميان سيپٽمبر ١٩٦٥ع ۾ جنگ لڳي ته سوويت يونين پنهي ڌرين کي ٺاهه ڪرائڻ جي لاءِ دعوت ڏني هئي، هيءُ تاريخي شهر آهي جتي ايوب خان ۽ لال بهادر شاستري اعلان تاشقند تي صحيحون ڪيون هيون ۽ پوءِ، شاستري دل ٽٽڻ سبب ديهانت ڪري ويو هو. اهو به چڱو ٿيو جو ڳالهين لاءِ تاشقند کي

چونڊيو ويو هو جيڪو گهٽ ۾ گهٽ اسان مسلمانن کي اجنبيت جو احساس تہ نٿو ڏياري. انهيءَ ڪانسواءِ هيءَ اسلامي تعليمات، فڪر ۽ فن متعلق ٿيندڙ مذاڪرا ۽ مجلسون بہ هتي ٿينديون آهن.

تاشقند يونيورسٽي ۾ ٻين علوم ۽ فنون سان گڏ، معدنيات ۽ اليڪٽرانڪس تي خاص توجہ ڏنو ويندو آهي. اوهان کي انهن شعبن جا گهڻا شاگرد اتي ملندا. مشرقي ملڪن کان علاوه مشرقي يورپ جا شاگرد خاص ذڪر لائق آهن. عرب ۽ افريقي شاگرد بہ نظر ايندا.

سمرقند

تاشقند کانپوءِ اسان جي ٻي منزل ازبڪستان جو ٻيو تاريخي شهر سمرقند هو. تاشقند کان هڪ ڪلاڪ جي پرواز جي فاصلي تي، اچا بہ مشرق طرف آهي، جنهن ڪري اتي پهچندي، وري هڪ ڪلاڪ جو گهاٽو ڪٽڻو پيو.

سمرقند، تاشقند کان گهڻو مختلف ناهي. البتہ روايتي حسن ۾ تاشقند کان چار رتيون وڌيڪ آهي. اهو هن ڪري جو تاشقند تي صنعتڪاري جو گهڻو اثر پيل آهي. آبادي تيزي سان وڌي رهي آهي. ڪارخانا، قدرتي ذريعن کي استعمال ڪري، هنرمندن کي پهراڙين

سان ڪيئي شهرن ڏانهن ڇڪي رهيا آهن. تاشقند ۾ هيءُ احساس نٿي ٿو تہ جيڪڏهن اتي پهاڙي جي ڪنهن پڻو پڳڙي جبي واري ماڻهو کي ڏسندا تہ سڙيو ڏي عجب کائيندا پر سمرقند ۾ ائين ناهي. اتي اوهان کي قديم ۽ جديد اثرات پئي گڏ ملندا. روايتي قديم لباس جهور پوڙها ماڻهو پڇهرن ۾ رڌل يا ٻارن کي کيڏائيندي نظر ايندا تہ ٻئي طرف سني اسڪرٽس ۾ نوجوان مرد ۽ عورتون گڏ کلندا کڏندا ڏسبا.

سمرقند پهچندي، مون کي ڏيپلائي صاحب وارو ناول 'سمرقند جو صوف' ياد اچي رهيو هو. پنهنجن ساٿين ۽ ميزبان "فتح ڏياڻي" کي ٻڌايم تہ هيءَ نالو ڏيپلائي صاحب ڪئين سال اڳ سنڌي ٻولي ۾ سروچ ڪري ڇڏيو آهي. ڪاش، ڪيس انهيءَ سمرقند ڏسڻ جو موقعو ملي ها. مون کي فارسي اچي پڙي. پر هڪ اڌ شعر ۽ ڪجهہ شعرن جو ترجمو ضرور ياد اٿم، سو شميم کي ٻڌايم تہ هي اهو شهر آهي جنهن کي بخارا سميت، فارسيءَ جي عظيم شاعر حافظ، پنهنجي محبوب جي ڳل تي هڪ تر جي عيوض ڏيئي ٿي ڇڏيو. اهو تہ شڪر ٿيو جو ان وقت ڪنهن آمر جي حڪومت نہ هئي، نہ تہ خواهمخواه سڪين جاءِ ڪنهن مارشل لا ريگيوليشن هيٺ وڃو ناري جيل جون ڇڪيون پيهي ها. پر ان وقت جي حڪمران کيس سڏي صرف هدايت ڪئي تہ آئينده اهڙي فراخدلي نہ ڪري ڇاڪاڻ تہ هن وڏي محنت ۽ جاکوڙ سان اهي علائقا حاصل ڪيا آهن ۽ هڪ شعر سان اهي قربان نٿا ڪري سگهجن.

سمرقند جديد ۽ قديم اثرن جو سنگم آهي. هڪ طرف اوهان کي مسلمان شاعرن، عالمن، مفڪرن ۽ سائنسدانن جا مجسما نظر ايندا تہ ٻئي طرف منارا، مدرسا، گنبذ ۽ مسجدون عظيم تهذيب جي نشانن طور شهر جي بلندين مان ڪر ڪنيو نمايا هوندا. ٻئين طرف وري جديد تعميراتي فن واريون عمارتون، ويڪرا رستا ۽ تيز رفتار زندگي پسبي. سمرقند جو ماڻهو، انهن سمورن گڏيل اثرات جو نمونو آهي.

سمرقند عجيب و غريب ۽ دلچسپ تضادن سان ڀريل شهر آهي. هن جو تاريخي پس منظر اسان کي پنهنجو ماضي ياد ڏياري ٿو جنهن

هر دؤر ۾ سياسي لاهيون چاڙهيون ڏٺيون. هن شهر جي تاريخي عظمت هي آهي تہ هي اڍائي هزار سالن جو پراڻو شهر آهي ۽ منجهس اڃا انهن ۲۵ صدين جا تاريخي ۽ تهذيبي نشان پسي سگهجن ٿا.

هتي عام طرح چيو ويندو آهي تہ چوٿين صدي قبل مسيح ۾ جڏهن سڪندر سنڌ تي ڪاهہ ڪان اڳ، ڀرپاسين وچ ايشيا ويو هو، تڏهن سمرقند ڏسي چيائين، ”سمرقند جيترو مون ٻڌو آهي، اوترو وڌيڪ خوبصورت مان ان کي ڏٺو آهي.“

ان وقت شهر جي ستا، گهاڙيٽو، رهڻي ڪهڻي ڇا هئي، تنهن متعلق چوٽ اڃايو ٿيندو. پر ان ڪانپوءِ عربن ۽ ايرانين جا اثر رهيا جن مان ڪئين اڃا گهري طور موجود آهن. وڏيون درسگاهون ڏهيون، رسدگاهن جو بنياد پيو، سائنسدانن تحقيق ڪئي، علمي جاکوڙون ٿيون ۽ سمرقند وچ ايشيا ۾ وڏو مقام حاصل ڪيو.

۱۲۲۰ع جي سال سمرقند لاءِ وڏي تباهي جو پيغام آندو. چنگيز خان، جنهن مغربي ايشيا، ايراني نار ۽ ميسپوٽيما وارا علائقا تاراج ڪندو ويو، اتي هن وچ ايشيا جي هن سرسبز شهر کي بہ اجاڙي ڇڏيو، جيئن سدد خان ٺٽا ٻڌين کي سيچو ڪري ڇڏيو يا هلاڪو خان، دهليءَ جي سرڪان سر ڏار ڪري ڇڏي. چنگيزخان جي آندل تباهي، ايتري پيمانڪ ۽ هانءُ ڏاريندڙ هئي جو تاريخ ان کي ڪارو باب قرار ڏنو ۽ ڪئين سالن تائين ازبڪ ماڻهن اهو داغ لاهي نہ سگهيا. ان ڪانپوءِ وري تيمورلنگ، ازبڪ قوم کي پيهر يڪجا ڪري آباد ڪيو. هن کي بہ گهڻيون جنگيون جوڙنيون پيون ۽ ڪجهہ مهمن ڪانپوءِ، تيمورلنگ سمرقند کي پنهنجي سلطنت جي گادي بنائي، تيمورلنگ، جنهن کي اتي مقامي لهجي ۾ تيمرلين سڏين، تنهن وڏا تعميراتي ڪم ڪرايا، مدرسا ٻرپا ڪيا، سائنسدان اديب ۽ شاعر گهرائي ڪائنن تخليقي ڪم ورتو. علي شير نوائي جهڙي شاعري، مشهور عالم ۽ سائنسدان الغ بيگ جا تجربا ۽ تدريس انهن ئي ڏينهن ۾ ٿي.

سمرقند جي گهاڙيٽي ۾، الغ بيگ جو مدرسو ۽ منارا، سندس

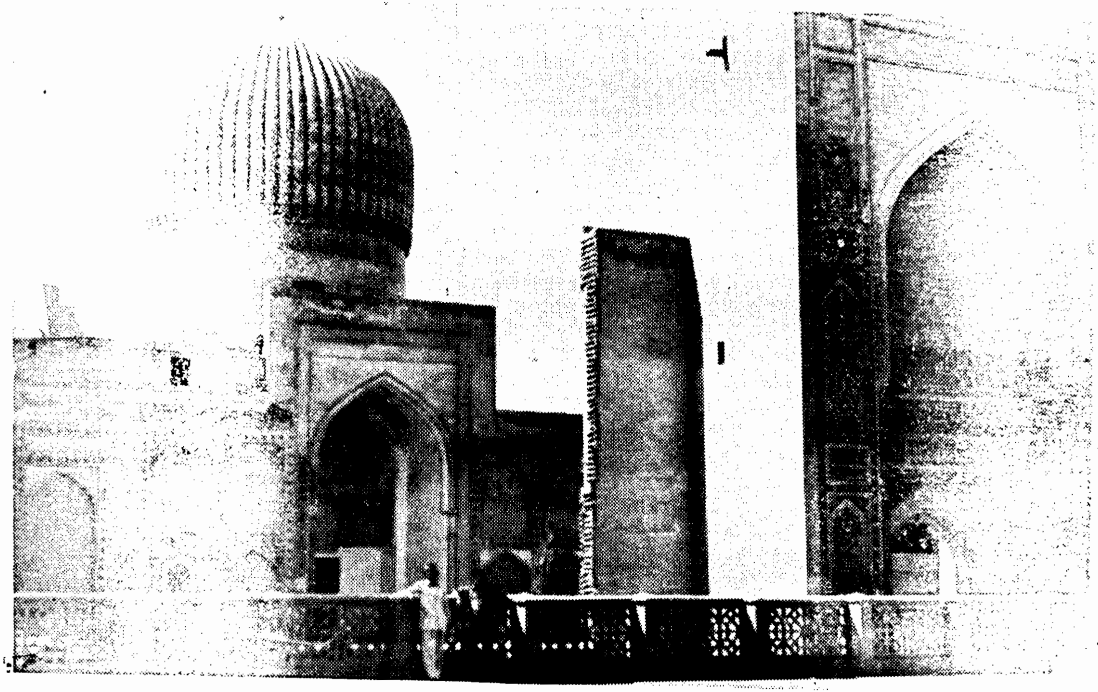

امير تيمور جو مقبرو

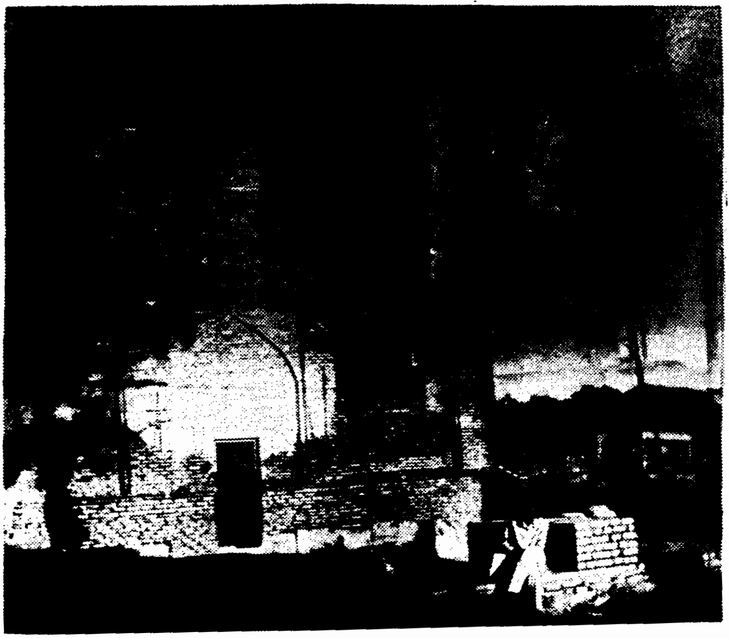

ٻبي خانم جو مقبرو.

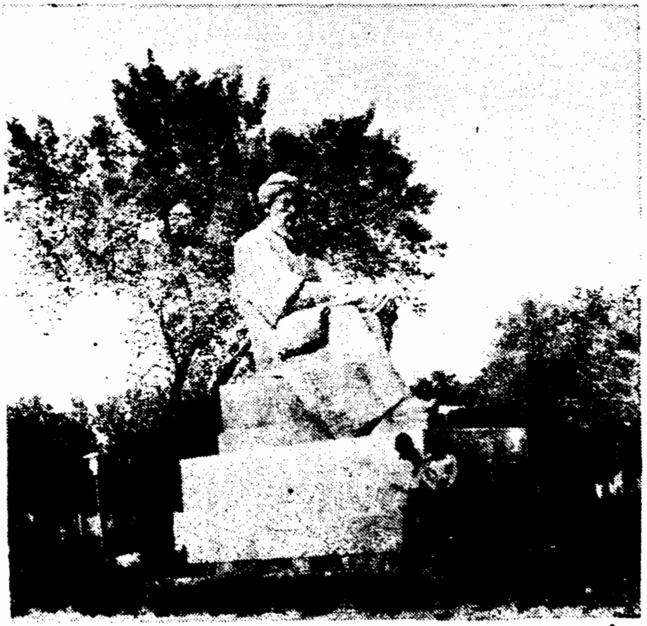

تاشقند ۾ يونيورسٽي جي هڪ شعبي ۾ البيروني جو مجسمو.

رسدگاهہ، بيبي خانم جو مقبرو، شيخ زندار جو مقبرو قبرستان ۽ تيمورلنگ جو قبرستان وڏي اهميت رکن ٿا. شهر ۾ گهڙٽ شرط اوهان جي دل ۾ پيهي ويندا. الغ بيگ جو مدرسو، شهر جي مرڪزي خريد و فروخت واري مارڪيٽ سان لڳ آهي. هيئر سندس آثار آهن پر تمام مضبوط. ٽن وسيع ايوانن، گنبذن ۽ منارن تي مشتمل، ٽنهي ايوانن جو لنگهہ هڪ ئي آهي. مدرسي اڳيان ڪاهي وانگيان هڪ ننڍڙي نهر آهي جا هاڻي سڪي پئي آهي. اها غالبا مدرسي جي باغيچي جي آبياري لاءِ تيار ڪئي ويئي هئي. منڍ ۾ ۾ نهر هٽڻ وارو انداز، انهيءَ وچئين دور جي تعمير ۾ آسان وٽ بہ نظر اچي ٿو. مدرسي جي ٻاهران باغيچو آهي جنهن کي هيئر آثارن لاءِ وري ٺاهيو ويو آهي.

جاين جي گهاڙ سان اندازو ٿيو تہ هنن سان هڪ حصو مسجد طور ڪتب ايندو هو. باقي بہ حصا پڙهائي لاءِ ڪتب ايندا ها. ٻئي حصا ڏسي اچرج وڏيو وجي. تمام اوچا، محرابن ۽ ڪمانين تي ٻڌل لنگهہ، شاهي دروازا، سهڻيون ڪانسون. هر حصي جي اندرين پاسي، چئني طرف ٽري ايندڙ ننڍڙين ڪوٺڙين جون قطارون، جيڪي شايد شاگردن جي رهائش لاءِ ڪتب اينديون هيون. هڪ طرف ٻڌيون ڪوٺيون هيون، جيڪي يا تہ استادن يا وري سينير شاگردن لاءِ هيون. دروازا شاهي، هاٿي بہ آکري وڃن.

سمورو ڪم ڪاشيءَ جو ٿيل، پر نج ازبڪ ڪاشي وارو انداز ۽ فن تعمير وچ ايشيا جو مخصوص. منارن ۽ گنبذن تي قرآن شريف جون آيتون، اهي بہ ڪاشيءَ جي ننڍڙين سرن سان نسخ ۽ ڪوفي خط جي گڏيل انداز سان بنا اعرابن جي لکيل، پوري ڊزائين ۾ نيرو ۽ سبز رنگ چانيل، تنهنڪري پري کان نيلا معلوم ٿين آيتون ۽ فارسي بيت هرهنڌ، ڪاشي ۾ لکيل يا پٿرن تي اکر ٿيل. ٽنهي ايوانن جي وچ ۾ پاڻيءَ جا حوض، جن سان اندازو ٿيو تہ پاڻيءَ جي ورهاست جو انتظام مرڪزي هئو يا وري اتي ڦوهارن جو انتظام ڪيل هو. هڪ منارو ويجهڙائي ۾ ڦڏو ٿي ويو هو جنهن کي وري سڌو ڪيو ويو آهي.

مون کي پنهنجي تاريخ اڃي ياد رهي هئي تہ جنهن وقت اهو مدرسو قائم هو، انهيءَ وقت اسان وٽ سنڌ ۾ ٺٽي، سکر، منيارين ۽ ولهار جون عظيم درسگاهون، علم جي اڃايلن جي تونس لاهي رهيون هيون جيکي، پنهنجي شاگردن کان علاوه پري پري جي شاگردن کي صاحب علم ڪري موڪليندي‌يون هيون. هيءُ عجيب اتفاق آهي تہ سمرقند ۾ تعليمي سرگرميون جن ڏينهين زور هيون تن ڏينهين سنڌ ۾ علمي کاوشون ۽ سياسي سرگرميون ساڳي قسم جون هيون. ٿي سگهي ٿو تہ وقت جو ڪو ٻن ٽن سالن جو فرق هجي نہ تہ حالتن جو ڪو فرق نہ آهي.

الغ بيگ جي مدرسي کان علاوه الغ بيگ جي رصدگاهہ بہ شهر کان ١٢ ميل کن پري هڪ پهاڙي علائقي تي موجود آهي. هن رصدگاهہ تي الغ بيگ ويهي پنهنجو فلڪياتي اڀياس ڪندو هو ۽ رياضيات جا مسئلا حل ڪندو هو. دنيا جي لاهن چاڙهن ڪري، اها رصدگاهہ تباهہ ٿي ويئي هئي پر هاڻي ٿورا سال اڳ انهيءَ کي پيهر ٺاهيو ويو آهي ۽ مٿئين پهاڙي تي هڪ چبوتري وانگيان نظر ايندي. الغ بيگ جي رصد گاهہ ۽ مقبري کان علاوه، بيبي خانم جو مقبرو بہ مشهور آهي. شيخ زندار بابت صحيح طريقي چئي نٿو سگهجي تہ هو سخي زندار آهي يا شيخ زندار، ڇاڪاڻ تہ روسي ٻولي جي آچار فارسي جي گڏيل اثر سان گڏجي اصلي صورت وڃائي ويٺي آهي. بهرحال، ڪتابن ۾ شيخ زندار کي حقيقت جي ويجهو پاتئجي ٿو ڇاڪاڻ تہ شيخ، پوري عالم اسلام ۾ معتبر لقب ليکجي ٿو. شيخ زندار، سمرقند جي پراڻي حصي ۾ پهاڙي علائقي تي آهي. هيءُ مقبرو ايترو اوچو آهي جو ان تان ٻهي پراڻي ۽ نئين سمرقند شهر جو نظارو ڪري سگهجي ٿو.

شيخ زندار جي مقبري جي مکيہ عمارت ڪاٺ جي ٺهيل آهي. مٿان ڪو گنبد ڪونهي، البتہ سڌي ڇت، چيرولي سان ٻڌل آهي. ڪاٺ جي ٿنڀن، دروازن، درين ۽ پٽين تي آکر جو ڪم تمام ڳوڙهو ٿيل، بلڪل جيئن پنهنجي سنڌ ۾ ٿيندو آهي. فري هئنڊ ۽ جاميٽريڪل ڊزائينون ڪٽي ڪٽي نظر اچن، نہ تہ نج مشرقي اثر هتي نظر آيو.

ويجهو هئڻ ڪري ماڻهو گهڻو ڪري نماز بہ هتي پڙهڻ لاءِ ايندا آهن. اصل مزار کي ڪاف لڳل هو جنهن ڪري ڏسڻ جو سوڦتو نہ سگهيو، البتہ درگاهہ جو حصو چڱيءَ طرح ڏٺوسين. سندس پر ۾ قبرستان آهي. گهڻو وڏو نہ، پورو پتو. قبرون پنهنجن قبرن کان گهٽيون ڏ گهيون، ۽ سناسب حد تائين اوچيون. چوڪنڊيون پڌٽ جو رواج ناهي، البتہ سڌي قبر سيمنٽ سان پڌن. پتهنجن قبرستانن وانگيان ڪونہ ٿئن تہ شل نہ گهر جو ڀاتي مري، پوءِ اڏاس کي چوديواري پڌيو چڏين، تاڪہ پوري خاندان جا ڀاتي، مرڻ کانپوءِ بہ گڏ رهن. هتي قبر مختصر جاءِ والاري، قبرن تي ڪتبا سيمنٽ يا عمارتي پٿر تي اڪربل گهڻو ڪري فارسي ۾. ڪي ڪي انگريزي ۾، يا عربي ۾، نہ تہ روسي ۾. شيخ زندار جي قبرستان سامهون چاڙهيءَ جي ڀئي پاسي، وڏو قبرستان آهي جتي اڃا ماڻهو دفن ڪيا ويندا آهن. اهو پنهنجي ٽنڊي يوسف جي وڏي قبرستان جيترو. قديم آهي جنهن ۾ چوڪنڊيون پڌل بہ ٿين. لوجي شهيدن جون قبرون تمام نمايان ۽ ڪتبا بہ وڏا.

شيخ زندار ۽ الغ بيگ پنهي جي وچ ۾، بيبي خانم جو مقبرو ۽ مسجد آهي. ازبڪ، تاجڪ ۽ قزاخ ٻولين ۾ چاڪاڻ تہ گهڻو ڪري ”ح“ جو اکر، ”خ“ تي استعمال ٿيندو آهي، جيئن ڀاڻ وٽ گورنر رحمان گل پاڻ کي رخمان گل ڪري سڏيندو هو، تهڙي طرح هو بيبي خانم کي وري، بيبي حينم ڪري سڏيندا ها. پهرحال صحيح لفظ دريافت ڪرڻ ڪا ڏکي ڳالهہ ناهي. بيبي خانم پندرهين صديءَ جي وڏي چاڻو فاضل ۽ اهل خير خاتون هئي. هن جي هاڪ پري پري تائين پکڙيل هئي. مرڻ کانپوءِ هن جو مقبرو ايڏو وڏو نهيو جو ان تي ڇت پئجي نہ سگهي. سون کي اهو ڏسي غلام شاه ڪلهوڙي جي درگاهہ ياد آئي جنهن کي مٿي ماني وارو پير سڏيو آهي، ياد اچي رهيو هو. حيدرآباد جي هن ٽئين تلعي واري درگاهہ ايتري ڪشادي آهي، جو ڪمانين تي ان جو گنبد پڌجڻ ۾ ناڪامي ٿي ۽ پير پرست ماڻهن ان کي ڪرامت سمجهڻ لڳا.

بيبي خانم جي درگاهہ سان، بهرحال، اهڙو معجزو منسوب ٿيل ڪونهي، البتہ هن جي فضيلت ضرور تسليم ٿيل آهي درگاهہ کي

مسلسل زلزلن ڪري ڪافي نقصان پهتو جنهن ڪري پيهر ٺاهيو ويو آهي. پر ۾ مسجد آهي، جتي وضو ڪرڻ لاءِ ٽانڪي ۽ نلڪا موجود پر اتي نل ڪي ڪلف ڏسي، دل ۾ چيم ته ”شڪر آهي، هتي به ڪي اسان جهڙا آهن جيڪي سڀ ڪي فائدو رسڻ نٿا ڏين“؛ بلڪل ائين جيئن پنهنجي اورنگزيب مسجد جي غسلخانن کي تالو لڳو پيو هوندو آهي.

پر ۾ ڊڏل هڪ ايوان نما جاءِ جنهن جي اثارن مان اندازو ٿيو ته هتي سراءِ هئي، جتي ٻاهران ايندڙ عالم ۽ سياح رهندا هئا. هنن آثارن جي نگراني ڪندڙ هڪ فارسي زبان ڄاڻندڙ بزرگ هو.

بيبي خانم جي پر ۾، ڪنهن بزرگ جو هڪ ڇهه ڪنڊو مقبرو آهي جنهن ۾ هنيئر ڦينسي شين جو دڪان کوليو ويو آهي. ٻي ڪا خاص تبديلي نه ڪئي ويئي آهي صرف فرش نئين سر ٺاهيو ويو آهي.

سوويت يونين ۾ مذهب تي قائم رهڻ ۽ ان جا آداب بجا آڻڻ جي ڪا پابندي ناهي؛ البته ان ڪي سياسي مقصدن لاءِ ڪتب آڻڻ يا هن طرح ڪتب آڻڻ جو مملڪت جي مقصدن ۾ رڪاوٽ ٿئي، ان جي منع آهي. سوويت يونين جي آئين ۾ ملڪ کي بنيادي طور هڪ سڪيولر قسم جو ملڪ قرار ڏنو ويو آهي؛ پر جيڪڏهن ڪو پنهنجي دين تي قائم رهي ته ان کي منع نٿي ڪري سگهجي. يا ان کان وڌيڪ پيروڪار گڏجي، انجمنون ٺاهي گڏيل عبادتگاهون ٺاهي سگهن ٿا، اهڙيون ڪئين انجمنون آهن. ڪئٿلڪس، ميٿڊسٽ ۽ مسلمانن جون، جيڪي مذهبي رسمون ادا ڪرڻ جا پروگرام ٺاهينديون آهن. انهيءَ بزرگ کان حج جي باري پڇيوسين ته بڌايائين ته مسلمانن جا بورڊ آهن جيڪي گڏجي، حج تي عازمين کي سوڪلڻ جو انتظام ڪندا آهن.

ٻڪيءَ طرح اسان کي عقائد ۽ ارڪان جا پوئلڳ تمام گهٽ نظر آيا؛ اهي به ڪرڙوڊ. رستي هلندي ڪئين ازبڪ ۽ تاجڪ ڏسڻ ۾ آيا، جيڪي پنهنجو سامان پر ۾ رکي فٽ پاٿ جي ڪنهن خالي جاءِ تي نماز ۾ رڌل هوندا ها. ڪو نوجوان نماز پڙهندي مون ڪي

نظر نہ آيو. البتہ هو نالي ۾ نهال ضرور ها. مسلمان پڇڻ تي الحمدلله ڏاڍيان چوندا هئا، باقي پيو تيو خير. شايد، اهو موجود جديد سائنسي تيز رفتاريءَ جو نتيجو آهي.

سمرقند ۾ تاريخي اهميت جي ٻي جاءِ تيمورلنگ جو مقبرو آهي. مڪاني طور هن کي هو، تيمرلين سڏين. عام طور هو امير تيمور جي نالي سان بہ سڏبو آهي، ۽ سندن مقبرن کي سڏين گور-امير. سندس مقبرو، سمرقند جي وچ ۾، ساون وڻن جي جهرمٽ ۾ گهيريل آهي. مخصوص وچ ايشيائي طرز تعمير جو نمونو، يعني گنبذ اسان جي گنبذن کان گهڻو ڊگهو ۽ مخروطي، پاسرائين ٻاهر نڪتل. چوڏاري ٩ فٽ کن ديوار ۽ لنگهہ لاءِ تمام وڏو محرابي دروازو. تعمير ۾ نيري ۽ سائي رنگ جون سرون ڪتب آيل. ڪاشيءَ جي سرن ڪري، ٻري کان تمام چلڪيدار. سندس پر ۾ اهي ئي ٻراڻي تاشقند اسٽائيل وارا سڏين چتين وارا گهر. پر ۾ هڪ سراءِ نما هوٽل، جيڪا بلڪل روايتي ازبڪ اسٽائيل ۾. ساوڪ جي وچ ۾ چبوترا ٺهيل ۽ انهن ۾ صندلن جي چوڌاري ويهي چينڪ پيئن. هوٽل تي خاصي رش: انهيءَ ڪري جو سياح تيمورلنگ جو مقبرو ڏسڻ لئي ايندا آهن تنهنڪري سهولت ڏيڻ سان گڏ، حڪومت بہ موقعي جو فائدو ورتو آهي. ائين جيئن پٽائي صاحب جي درگاهہ ٻاهران، هوٽلون کليل آهن جتي ٣٠ پئسن جي چيز ڏيڍ رپئي سلندي، سا بہ سنڌ ميڙن ۾ان، هتي ائين ناهي: هر شيءِ جو اگهہ مقرر ۽ ريڙهہ پيڙهہ کان آجو.

روايت ائين آهي تہ تيمورلنگ اهو مقبرو پنهنجي پوٽي ۽ تخت جي وارث محمد سلطان شاهہ لاءِ ٺهرايو هو جنهن کي هو تمام گهڻو پائيندو هو. محمد سلطان، وڏو بهادر جرنيل هو پر پندرهين صديءَ جي شروع ڌاري، هو ايشيا مائنر ۾ هڪ سهر ۾ مارجي ويو جنهن ڪري کيس اتي ئي دفن ڪيو ويو.

جڏهن تيمورلنگ جا ڏينهن ڪٽا تہ کيس انهيءَ مقبري ۾ دفن ڪيو ويو. انهيءَ بعد سندن ٻن پٽن ۽ آخري پوٽي کي بہ انهيءَ مقبري ۾ دفن ڪيو ويو.

تيمورلنگ پنهنجي ملڪ لاءِ تمام گهڻو ڪيو هو پر سنڌس قوم سنڌس مرڻ ڪانپوءِ بہ چرچا نہ ڇڏيا. هيءَ محقق ۽ تاريخ نويس بہ ظالم آهن، هروڀرو ويٺا قوليندا. جيئن ڀاڻ وٽ ٽيندو تہ رکي رکي اهڙو ڦڻاڪو ڇڏيندا تہ هوشو جي قبر قلعي ۾ آهي ئــي ڪونہ يا وري هي تہ پڻائي صاحب جا ڪل ١٧ پيٽ آهن. پوءِ متنازعہ ڳالهين جي کوجنا لاءِ عجيب و غريب طريقا اختيار ٿيندا آهن. هنن وٽ بہ اهڙا ڪئين پيا آهن. ١٩٤١ع ڌاري ڪنهن ويٺي ويٺي چٽي ڇڏيو تہ تيمورلنگ سنڌو ڪونہ هو ۽ سنڌس قبر ۾ سنڌس هٿيار پوريل آهن. جيتوڻيڪ فارسي ۾ لنگ لفظ جي معنيٰ سان ئي پڌرو آهي تہ هو منڊو هو. هڪ محقق ۽ اڪيڊمين تيازوف تي ڪم رکيائون تہ اها جاچ لهي ڏي. هن بہ نہ ڪئي هم نہ تم: ڪٽي قبر کوٽرا بـائين ۵ سو سالن جا پراڻا هڏا، ڪيڏي ڪٽي ڍير ڪري رکيائون. ڊڌائونٽ، برابر هڪ ٽنگ جو هڏو ننڍو هو، تنهنڪري، ڇهري جي هڏن جا چيرولي جا ڪارب ڏاهي، وري پوري ڇڏيائون، البتہ هٿيار تہ قبر سان ڪي بہ نہ نڪتا.

ساڳي حالت الغ بيگ سان ڪيائون. الـغ بيگ لاءِ تـاريخي حقيقت آهي تہ ڪيس سنڌس پٽ، تلوار جي هڪ ڌڪ سان سنڌس رصدگاهہ وٽ ماري ڇڏيو هو. پر هلندي ڪنهن چٽي ڇڏيو تـہ "هـو قدرتي موت مئو هو، تاريخي پل تي آهي." وري وٽ وڏان تي ويئي. الغ بيگ جو لاش کڍيو ويو، جنهنجي معائني سان خـبر پئي تہ سنڌس ڪنڌ ڪپيل ۽ جسم تي ٻيو ڪو نشان ڪونہ هو.

مان اهي ڳالهيون پڙدي تپرس ۾ پوندو هئس ۽ پنهنجن همراهن جون ڳالهيون ياد پونديون هيم. اسان وٽ ويجهڙ ۾ اردو شاعر مصطفيٰ زيدي جو لاش کڍي پيهر ڏٺو ويو هو پر انهيءَ سان تہ شهناز سليم جو نالو منسوب هئو. هنن مسڪينن تيمورلنگ ۽ الـغ بيگ سان ڪهڙي شهناز هئي جو لاش پيهر کڍرايائون. بهرحال اهي آهن تاريخ دانن جا ڪم، ڀاڻ ڄاڻن.

ٻهرين ڏينهن رات جو ڊنر ڪري، مان ۽ منظور ٻنا ترجمان جني شهر گهمڻ جو خيال ڪيو. سمرقند هوٽل جـي الهندين ڪناري تـي

شهر جو نئون حصو تعمير ٿيل آهي، تنهنڪري اوڏانهن رخ رکيوسين. شهر جي باغيچي ۾ جوڙا خوش گپين ۾ مصروف هئا. اڳتي آپيرا هائوس شروع ٿيو. رستي جي ٻئي ڪناري تي پنهنجي حيدرآباد واري ڪليل ٿيئٽر وانگيان، هڪ ٿيئٽر نما جاءِ هئي، جنهن ۾ بئنڊ سائهن جي لاءِ نغما وڄائي رهي هئي. سموري روس ۾ ماڻهن جي تفريح لاءِ اهڙو انتظام ٿيل آهي.

گڏيل فارم

ٻئي ڏينهن اسان کي ازبڪستان جو گڏيل فارم ڏسڻو هو، جيڪو زراعت جي سلسلي ۾ پنهنجي طريقي جو بهترين زراعت جو نمونو آهي. سمرقند کان ويجهي ۾ ويجهو گڏيل فارم ڪجهه ٣٥ ميل پري هو پر رستي جي صاف ۽ ڪليل هئڻ ڪري نه ته ڪا خاص دير ٿي ۽ نه وري تڪليف.

گڏيل يا Collective فارم، سوويٽ يونين جي زرعي معيشت جو بنياد آهن ۽ چاڪاڻ ته ازبڪستان، علائقي ۽ پيداوار جي لحاظ کان وڏو سوويٽ علائقو آهي تنهنڪري گڏيل فارم به هتي ئي گهڻا آهن. گڏيل فارم جوڙڻ جي ڪهاڻي هن طرح آهي ته ١٩١٧ع

واري انقلاب کان اڳ هاري تمام مظلوم هئا؛ ۽ سموري آپت زميندار کڻي ويندو هو. هاري تي قرض ايترو هوندو هو جو سڄي ڄمار پيو ڪڇندو هو ته جان آجي نه ٿيندي هئس. پاڻ وٽ به تقسيم کان اڳ، اصلوڪو هندو سيٺيو ۽ انکان پوءِ وري اسان جو زميندار ائين ڪندو هو. اسان وٽ زميندار ۽ جاگيردار کان جان ڇڏائڻ لاءِ ڪهڙا زرعي سڌارا آيا پر ڪاسورا شاهيءَ جي چشم پوشي ۽ زميندارن جي ساز باز سان، هاري کي اڃا پوريءَ ريت حق ملڻ نه پيو آهي.

روس ۾ به ائين هو. پر هنن ٢٧ ڪٽوبر ١٩١٧ع تي انقلاب آڻي ٻئي ڏينهن تي هڪ ڊڪري ذريعي سمورين زميندارين ختم ڪري ڇڏيون. زمين سرڪار جي ٿي ويئي. هارين تي اڳوڻا سمورا قرض معاف ڪيا ويا ۽ اعلان ڪيو ويو ته جيڪو محنت ڪندو سوئي ڦل حاصل ڪندو. ان کانپوءِ روس جا ساڍا ٢٢ ڪروڙ ايڪڙ زمين کي ٻن حصن ۾ ورهايو هو. اڌ کان وڌيڪ حصي تي سرڪاري فارم بنايا ويا. هنن فارمن تي سڀ ڪجهه، زرعي مشينون، ٽريڪٽر، ٻج، پاڻ سرڪار جو هوندو آهي. هاري سڀ ملازمن وانگيان ڪم ڪندا آهن جن کي رهائش جي لاءِ گهر مفت ۾ ملندا آهن. باقي پگهار ملندو آهي. هنن سرڪاري فارمن جي اپت ۾ هارين جو ڪو حصو نه هوندو آهي، البته هنن کي پنهنجي گذر سفر لاءِ ضروري اناج ۽ ڀاڄيون وغيره رعايتي ملنديون آهن. هنن جي آمدني ايتري ٿيندي آهي جو سندن گذر سفر سٺو ٿيندو آهي.

گڏيل فارم، باقي اڌ کن پوک لائق زمين تي آهن. هي ٽڪرا ايترا ننڍا آهن ته جيڪڏهن هر ڪو هاري ڌار ڌار ويهي کيڙي ته شايد گهر جو خرچ به نه نڪريس. تنهنڪري هنن کي گڏي پڪا فارم ڏاهيا ويا آهن. انهن کي مشينن ذريعي آباد ڪيو ويندو آهي. گڏيل فارم، اهي مشينون سرڪار کان وٺندا آهن ۽ پوءِ گڏجي قيمت ادا ڪندا آهن. پاڻي جا ذريعا، ٻج، پاڻ سڀ ڪجهه هو خريد ڪندا آهن. مارڪيٽ ۾ پهچائڻ لاءِ ٽرڪون خريد ڪندا آهن. هنن جي سموري پيداوار سرڪار خريد ڪرڻ ۾ ترجيح ڏيندي آهي، تنهنڪري پنهنجي پيداوار جي نيڪال جو فڪر ڪونهي. گڏيل فارم جي هارين کي رهڻ لاءِ گهر به سرڪار ٺهرائي ڏيندي ۽ ٨ هيڪٽار زمين نجي

استعمال لاءِ ملنديون آهي، جنهن ۾ هـو سيوو، پاڇيون پوکي سگهندا آهن. گڏيل فارم جي هارين کي فارم جي انتظاميہ پگهار ڏيندي آهي، پنهنجي نجي استعمال لاءِ ننڍيل پلاٽ تي جيڪڏهن هو ڪجهہ پوکي بازار ۾ وڪڻندو تہ ان جي آمدني جو مالڪ پاڻ هوندو انهيءَ لاءِ ڪيس ڪوبہ ٽيڪس نہ ڏيندو. اهڙي طرح هو چڱا خاصا سکيا ساٺو آهن. مون کي ياد آهي تہ اسان جڏهن گڏيل فارم گهمندي، بنا ڪنهن اڳواٽ اطلاع جي، هڪ هاريءَ جي گهر ۾ گهڙي سندن زندگي جي طريقي معلوم ڪرڻ لاءِ ويا سين تہ فارم جي منتظم بنا ڪنهن ڌپڪ هائوڪار ڪئي. پڪين سرن سان ٺاهيل جاءِ هيٺ، ٽي ڪمرا رهڻ لاءِ، هڪ ڊرائنگ ۽ ڊائننگ روم. ڊائننگ روم ۾ انهيءَ وقت منجهند جي ماني کائي هڪ گهڙي تي هئي تہ اٿيا ها ۽ ڏانو پئي ڪنيائون تہ اسان وڃي ڪڙڪو ڪيو. ڊائننگ ٽيبل ۽ ڪرسين بدران مخصوص مشرقي انداز ۾ پٽ تي قالين وڇائي ان تي پئي کاڌئون. جيئن پاڻ وٽ اڃا بہ پراڻن خانداني گهرن ۾ ٿيندو آهي. اها پڪي ڳالهہ آهي تہ اڄ ظاهري ڏيٺ ويٺ رکندي چڱا ڀلا خاندان هيٺ ويهي کائڻ بدران بنا پاڻهن جي ڪرسين ۽ ٽيبل تي کائڻ سان پنهنجي وضع سمجهن ٿا سندن کاڌي جي ٨-٩ طعامن ۽ ميوي جي ڍيرن مان ظاهر هو تہ هو تمام، خوش حال ۽ خوراڪ آهن. ٽن ڪمرن کان علاوه رنڌڻو ڌار. اڳيان سنهو باغيچو جنهن ۾ رنگ برنگي گل پوٽا.

مٿين منزل تي بہ ساڳي تعمير. هڪ ٺي خاندان ۾ پڻ ٽيليويزن سيٽ. زندگي جو سموريون سهولتون گهر ۾ نظر آيون. سوچيم تہ جيڪڏهن هي هاري آهي تہ پوءِ آفيسري کان بهتر آهي. ڪم روزانو ٩ ڪلاڪ ۽ سياري ۾ ٥ ڪلاڪ، اهو زندگي جي هر شعبي ۾ ڪرڻو پئي ٿو. پر آسائشون ٻين شعبن کان وڌيڪ. هونئن بہ سوويٽ معاشري ۾ اهو طئي آهي تہ گڏيل فارم جو هاري وڌيڪ خوش آهي. انهيءَ جو اهو ڪارڻ آهي تہ هو محنت ڪن ٿا جنهن جو ڦل کين ملي ٿو. انين ناهي تہ قرض زرعي بئنڪ منظور ڪيو پاڻ ۽ ٻج وٺڻ لاءِ ١٠ سيڪڙو ويو بئنڪ عملي ۾، باقي ٽيو پنگ پڳڙا.

هفتي ڪانپوءِ ساڳي ماني ساڳ سان.

پاڻي ۾ هتي زير زمين ذخيرو جام، تڙنيون تڙنجون زمين جي اندر وهن ٿيون. پاڻ وٽ هتي ٽيوب ويل مشين ذريعي هلن ٿا، پوءِ جي واپڊا جو لائين سين ڪاوڙجي پيو ته ـ م فصل بـ م ٿيو ٺپ. هتي گهٽ ۾ گهٽ واپڊا ۽ ڊيزل کان ڇوٽڪارو مليل آهي. اهو هيئن جو ۸–۹ انچن جي قطر وارو پائپ ڪڍي، بنا ڪنهن مشين جي زمين ۾ هڻن. بعض هنڌن اهو پائپ ۳۰۰ فٽ بـ م اندر هڻو پوي ٿو؛ ۽ پوءِ بنا ڪنهن مشين جي ڇڪ جي، پاڻي پنهنجي داب سان نڪري ٿو، جيڪو پوءِ ڪڙين ۽ نالين جي ذريعي فصلن تائين پهچي ٿو. اهو نمونو دنيا ۾ پهريون آهي. بنا پئسي جي پاڻي ملڻ وڏي ڳالهه آهي.

هر قسم جي پوک ٿئي. ڪجهه حصا ميوي جي لاءِ رکن، باقي ساڻ ڪجهه ڀاڄين ۽ گلن لاءِ. باقي فصلن لاءِ. پوک ايڏي مشيني ٿي ويئي آهي جو هر ڪيڙٽ کان وٺي فصلن تائين سڀ ڪم مشينون ڪن. هاري ته صرف نالي ۾ هاري آهي يا زرعي مڪينڪ آهي. هرو ڀرو پنهنجي ضرورت لاءِ هاري کي بزار ۾ وڃڻ ڪونه پئي. روزمره جي استعمال جون شيون، هر فارم تي قائم اسٽورن تي ملن. باقي وڏي شيءِ ۽ گهمڻ لاءِ ضرور وڏن شهرن ڏانهن وڃبو.

سنڌيءَ ۾ ڳالهين ڪندي، جيڪڏهن وات مان مخزن يا مئگزين جو لفظ نڪري وڃي ته ٻڌندڙن جو ڌيان فورن ڪنهن رسالي ڏانهن ڪڇي ويندو يا آڳاٽي زماني ۾ نـڪرندڙ سلا مخزن ڏانهن ڇڪجي ويندو. پر روس ۾ اهو نالو سڀني جي ڪنن سان ٻي معنيٰ سان مانوس آهي جنهن جي معنيٰ آهي ڀنڊار. اهو تاثر ازبڪستان، عربن مان لهه و چڙ ۾ ورتو.

مخزن انهيءَ ڪري ياد آيو جو آخري ڏينهن اسان صرف شاپنگ لاءِ رکيو هو. شاپنگ ڇا ڪرڻي هئي، هوائي جهاز اسان کي سودٽا ڪونه ها، ٿوري يادگيري لاءِ ڪجهه سوينر وٺڻا ها. ماسڪو ۾ شاپنگ لاءِ بهتر آهي بـ م ائين ته مخزن ۾ گهڙي وڃجي. گهڻن دڪانن ۾ به وڃڻ جي ضرورت ناهي. ڪنهن هڪ ۾ ٿي گهڙي وڃو ته سڀ ڪجهه ملي ويندو. ننڍن شهرن ۾ ٿي مخزنون شاهي

ٽين، ماسڪو تہ تمام وڏو شهر آهي. انجون مخزنون بہ انهيءَ حساب سان. سائهو ويو تہ جهڙو ڪاڪ ۾. هڪ شيءِ وٺندؤ تہ ٻيءِ تي دل پئي هرڪنديس سڀ ڪجهہ ڏيئي شيون وٺي نڪوندو.

شيشي، ٽانو، ڪرسٽلس ۽ شينڊليئرس ۾ تہ هنن جو پوري دنيا ۾ جواب ناهي فوٽوگرافڪ سامان بہ گهٽو ڏٺي پر يورپ سان واپار وڌڻ ڪري جپاني ڪيميرائون ام گهڻيون هيون.

اسان ڪي پنهنجي لاءِ جيڪي ڪجهہ وٺڻو هو هڪئي سخزن تان ورتوسين، چاڪاڻ تہ انهيءَ ۾ گهڻن ڪان پوءِ شين اهڙي دل ڏتاري وڌي دو ڪهڙي خريد ڪريون. ڏوڪڙ پورا سارا، ٻڙيئي ٻارن ڪي ريجهائڻ لاءِ ڪجهہ نہ ڪجهہ ورتوسون.

اڄ اسان جو سوويٽ يونين ۾ آخري ڏينهن هو. روانگي لاءِ اسان ڪي هوائي اڏي تي پهچڻ لاءِ، بہ ڪلاڪ اڳ هوٽل ڪي خيرباد چوڻو هو، چاڪريون تہ هوائي اڏو ٣٠ ڪلوميٽر پري هو. انهيءَ ڪنسواءِ پرواز ڪان اڳ جا لوازمات وقت وٺن ٿا. اسان جو ميزبان فتح ياڻي بہ اسان سان هلي هلي ٿڪجي پيو هو، پر سرهائي سان مشڪندي اسان ڪي رخصت ڪرڻ لاءِ تيار هو. آخري طرح ٻيڙ سنڀاريا سين. شمير جو لوڊ وڌي ويو هو تنهنڪري ورچي ڪنيوسين.

هوائي اڏي تي پاڪستان دان آيل، مذهبي ۽ تجارتي وفدن سان ملاقات ٿي، هڪٻئي ڪان تاثرات وٺي رهيا هئاسين. لاهور جي جامع مسجد وارو خطيب سوويٽ يونين ۾ داخلا ۽ نڪرڻ واري طريقہ ڪار تي ڪاڻهائي رهيو هو. ٿوري دير ڪانپوءِ هوائي اڏي تي پروازن جا اعلان ٿي رهيا ها، جيڪي روسي زبان ۾ ٿيڻ ڪري اسان جي وس ڪان ٻاهر ها، البتہ اتي لڳل اليڪٽرانڪ بورڊ تي هر پرواز لاءِ اعلان انگريزي ۾ ٿي رهيا ها، انجي پڻ نہ ٻني چڻڻسين.

هي ٻڌائيندو هلان تہ سوويٽ يونين لاءِ ويزا جي داخلا پاسپورٽ ۾ نہ ٿيندي آهي پر ٣ فوٽو لڳل ڌار ڪاغذ ٿيندي آهي جنهن سان هڪ حصو سوويٽ ۾ داخل ٿيندي ۽ ٻيو حصا نڪرڻ وقت

وڏي رکندا آهن، پاسپورٽ ۾ صرف پنهنجي ملڪ ساڻ نڪرڻ وقت Exit لڳندو آهي.

انهيءَ مرحلي سان جان ڇڏائي، لائونج ۾ ٿياسين ته جهاز به گوڏي سان لڳو. هيءَ جهاز اوير جرمنيءَ کان صبح جو آيو هو، ۽ هاڻي ڪولمبو وڃي رهيو هو. انهيءَ رخ ويندڙ سمورا مسافر انهيءَ جهاز ۾ چڙهڻا ها.

آخري مرحلو سيڪيورٽي هو. بين الاقوامي پروازن تي سيڪيورٽي سمورن بين الاقوامي اڏن تي گهڻي ڪئي ويندي آهي. چند سالن کان فضائي اغوا جي سلسلي ۾ ڪئين واقعا ٿيڻ ڪري، چڪاس وڌيڪ سخت ڪئي ويئي آهي. هر ملڪ تي سيڪيورٽي چڪاس لاءِ پنهنجو طريقو آهي. پنهنجي ڪراچي واري هوائي اڏي تي به ٿيندي آهي، پر پاڪستانين کان گهڻي جاچ ڙبوجڙ نه ٿيندي آهي. ماسڪو ۾ ايڪسري جي ذريعي چڪاس ٿيندي آهي. اهو هيئن ته سيڪيورٽي واري شعبي ۾ لنگهڻ جا به دروازا ڏاهيا ويا آهن. انهن ۾ لڪل بجلي جون تارون لڳايون ويون آهن، ه ال جي ڪنڊن ۾ ڪلوز سرڪٽ واريون ٽي وي ڪئميرائون لڳل آهن، جيڪي هونئن نظر ڏسڻ ۾ نه اينديون. هر مسافر کي انهيءَ دروازي وٽ روڪي مسافرن کي دروازن سان لنگهڻ لاءِ چيو ويندو آهي. جيڪڏهن ڪا ڌاتو جي شيءِ هونديءَ ته هڪدم گهنٽي وڄندي ۽ ڳاڙهو بلب ٻرندو. انهيءَ مسافر کي روڪي، اهو سامان ڪيس سان ڪيڙائي وري دروازي سان لنگهڻو هوندو جيستائين گهنٽي نه وڄي، ۽ بلب نه ٻري. پر ۾ آفيسر ڪمرن ۾ ويهي ڪئميرائن ذريعي عڪس، ۽ ايڪسري جي فلم اسڪرين تي ڏسي، هر قسم جي چرپر ڏسندا آهن.

هر پرواز تي ڪئين همراه پيا گهنٽيون وڄرائيندا آهن سون وٽ به ڪجهه سڪا پاڪستاني، پاڪستان سان ڏي پئون ۾ رهجي ويا ها، ۽ سوٽ ڪيس جي چاٻين وارو ڇڳو هو. لنگهنديئي گهنٽيون وڄڻ شروع ٿي ويون. سون سوچيو الائي ڪيسي ۾ ڪهڙي پنج سيري ٻيل اٿم. چڪاسيندڙ مائي هڪدم چيو، ”سينٽل سينٽل“ سان سمجهي ويس، هڪدم اهي به چار سڪا ۽ چاٻيون ڪيڍي آڏو رکيو مانس. ان

ڪانپوءِ وري بنا گهڻي وڇائڻ جي دروازي سان لنگهڻو پيو، تڏهن اڳتي وڌڻ جي اجازت ملي.

دل ۾ چيم اهڙي سيڪيورٽي جو انتظام پبن عالمي اڏن تي به آهي تڏهن به شابس آهي ليلي خالد جهڙين کي، جيڪي جيٽن جا جيٽ اغوا ڪيو وڃن ۽ سيڪيورٽي وارا پاٿون ڪائيندا وتن.

واپسي

جهاز تي سوويٽ يونين جو ڪائونسل بلينوف ۽ سندس زال به ملي جيڪي وڪيشن گذارڻ بعد ڪراچي وري رهيا هئا، ته يونيورسٽي جو اڳوڻو ليڪچرار محمد حسن پنٿو به مليو جيڪو وزارت تعليم جي ڪم سان اوپر جرمني ڪان وپاس موٽي رهيو هئو.

تهران پهچڻ ڪان اڳ، اتر ايران ۾ طوفان ۽ برسات آيل هو جنهن ۾ اسان جو جهاز به گهمرا ڦاسي پيو هو. نهايت شديد زبردست وويلنگ ٿي رهي هئي چٽڪ جي- ٽي- ايس جي بس پنگرڻي روڊ تي چڙهي ويئي هجي. مسافرن جا ساهہ سڪا پيا هئا. ڪيترين مايون ته آلٽي جو ڦهڪو لايو وينيون هيون. خدا خدا ڪري، تهران تي لٿاسين. ٽرانزٽ لائونج ۾ ٽي- وي تي ايشائي رانديون هلي رهيون هيون. رنگين سسٽم تي هلي رهيو هو، جيڪو مون ڪي نہ وڻيو

چاڪاڻ تہ برطانوي سسٽم وڏو صاف هوندو آهي ۽ فرينچ سسٽم غير واضح هوندو آهي ۽ آبجيڪٽ جا گرين فيڊ ڪري ڇڏيندو هو. هي فرينچ سسٽم تي هو.

بهرحال، ڪجهہ دير ڪانپوءِ هن حسن و عشق جي زمين کي خيرباد چوڻو پيو. پنهنجي وطن جي ڪشش، وقت کي گهٽائي ڇڏيو هو; ائين تي لڳو ڄڻڪ فاصلا گهٽجي اچي آڱرين تي بيٺا ها ۽ اها گهڙي بہ آئي جڏهن اسان وطن عزيز کي ڇهيو. ريڊ ۽ گرين چئنل جي مهرباني آهي، جو اسان ڪسٽم مان دير جي ڇٽاسين، نہ تہ مون کي ياد آهي تہ ڪجهہ سال اڳ لنڊن مان موٽندي هرو ڀرو بہ ڪلاڪ ضايع ڪرڻا پيا هئا.

بهرحال، انقلاب جي سرزمين، سرخ ستاري جي سر زمين، ڪوه قاف جي پرين جي ديس محنت ڪش ۽ جدوجهد ڪندڙ ماڻهن جي سرزمين کي ڇڏي، اسان وري پنهنجي وطن پهچي وياسين.